

AZ EGYKE DEMOLÓGIÁJA

ÍRTA:
SIMONTSITS ELEMÉR

SZERZŐ KIADÁSA BUDAPEST, 1936

*„Teljesítse minden magyar ember a kötelességét
azon a ponton, ahova őt a sors állította.”*

Gróf Tisza István.

BEVEZETÉS.

Ama kutatásaim eleje, melyeknek eredményét most ebben a munkában foglalom össze, az 1906-1912. évekre nyúlik vissza, amikor is Tolna vármegye alispánja voltam.

Az egyke-kérdés már akkorjában igen élénken foglalkoztatta a hazai közvéleményt. Saját vármegyém is egyike volt azoknak a magyar vármegyéknek, melyeket az egyke már akkor meglehetősen erősen kikezdett.

Nem csupán általános szempontból, de ennek a szép és nemes közszellemű vármegyének különleges érdeke szempontjából is magára vonta tehát a kérdés érdeklődésemet.

Azon az érdeklődésen túl is azonban, amellyel a kérdés iránt akkor hivatásomnál fogva természetyszerűleg viseltetem, ambíciómat a kutatás irányában kiváltképpen az a komoly buzgalom szította fel, amelyről ezen a téren a korán elhunyt gróf Széchenyi Imre közfeltűnést keltő fellépése tanúskodott.

Széchenyi Imre grófnak az egykéről megjelent könyve¹ alapos és lelkiismeretes kutatómunka eredménye volt. Ellenkezést nem is az ő adatai váltottak ki belőlem, amelyek hitelesek és objektívek voltak; hanem az egyke megfejtésének az az akkor általában elfogadott módja, amelynek ő is teret engedett és amely ezt a jelenséget tisztán népünk vallástalanságával és erkölcstelenségével vélte megmagyarázhatónak és elintézhetőnek.

Ez a beállítás vármegyém lakossága védelmében tiltakozásra késztetett. Arra azonban visszautasítással vála-

¹ Az Egyke. Írta gróf Széchenyi Imre. Budapest, 1906.

szolni azért nem lehetett, mert a könyv érvekkel dolgozott; érveket visszautasítani pedig csak ellenérvekkel lehet. Ezért fogtam hozzá a kutatáshoz.

Ellenérvet Széchenyi Imre gróf adatait illetőleg nem találtam. Azok helytállóak voltak. De találtam azzal az egész magyarázattal és felfogással szemben, amelyre az imént már rámutattam és így tulajdonképpen éppen arra nézve, amit már annak idején bántónak éreztem.

Ennek a kutatásnak az eredményét csak most, harminc év múltán adom közre. Ma is ugyanazzal a ragaszkodással, amellyel vármegyém iránt viseltetni soha meg nem szűnök.

Ha munkám e hosszú idő alatt, a vita keretei közül kinőtt és önálló állásfoglalássá gyarapodott, ez egyfelől annak lett a következménye, hogy kutatásaim olyan összefüggésekre vezettek, amelyeknek kivizsgálása közben a probléma terjedelme egyre jobban nőtt; és másfelől annak, hogy észleleteim és megfigyeléseim eredményeinek szerves egészbe való összefoglalása, idők multával, a kérdés tárgyalásának elengedhetetlen követelményévé lett.

Alig van ugyanis jelenség, melyet nálunk is, a külföldön is annyiszor kutattak, olyan sokszor és sokféleként magyaráztak és mégis annyira tévesen ítélték volna meg, mint az embernek a szaporaság kérdésében tanúsított magatartása.

Malthus óta, aki az ő 1803-ban megjelent munkájában,² a népszaporodás törvényeként azt a tételt állította oda, hogy „A népesség végső akadálya tehát, az élelem szüksége, mely szükségképen áll elő azon különböző arányokból, melyekben a népesség és az élelem szaporodik” – e kérdés kutatása terén a tévutaknak és tévtanoknak egész labirintusa keletkezett.

Maga Malthus népesedéstani törvénye is, amelynek ő világhírét köszönheti és amely azon alapszik, hogy a

² „An Essay on the principle of population.” Második kiadás.

néesség mértani, az élelem mennyisége pedig csak számtani arányban szaporodik, egy ilyen nagy tévedés.

Az ő törvényének legsattanóbb cáfolatát azon köztudomású tény által éppen a mi korunk szolgáltatta, hogy az élelmiszerek sokkal gyorsabban szaporodnak, mint a néesség; és hogy a mi korunkban éppen az élelmiszerek túlprodukciónak és ugyanakkor bizonyos népeknél a néesség szaporodásának állandó csökkenésével találkozunk.

Nagyobb lendületet a kutatás ezen a téren csak a múlt században vett, amióta a statisztika a társadalom tömegjelenségeivel, azok számszerű adatainak sokféle szempontjából végrehajtott kimutatásával és feldolgozásával a civilizált államokban rendszeresen foglalkozik.

Nagyon természetes azonban, hogy a statisztika is az adatoknak csak azon kategóriáira nézve nyújthat felvilágosítást, amelyeknek felvételezésére munkaprogrammja kiterjed.

Így például pótolhatatlan segédeszköz a statisztika annak a megállapítására, hogy valamely nép a szaporaság szempontjából kedvező vagy kedvezőtlen magatartást tanúsít-e? Arra nézve azonban, hogy ilyen vagy amolyan magatartásának miben rejlik az oka, a statisztikához kérdést mindazon esetekben hiába intézünk, amelyekben a kutatott jelenség oka oly tényezők közrehatásában rejlik, amelyeknek felvételezésére és kimutatására a statisztika adatgyűjtő tevékenysége ki nem terjed.

Ezekben az esetekben szerepe olyan, mint a beteg test orvosi vizsgálatánál a hőmérőé. Pontosan megmutatja a testnek úgy lázas, mint szubnormális hőmérsékletét; de sohasem mondja meg azt, hogy akár az egyik, akár a másik irányban miben rejlik az eltérés oka.

Éppen úgy, mint ahogy az orvos a legfontosabb tünet, a hőmérséklet megállapítása után, félreteszi a hőmérőt és az ezáltal jelezett betegség okának felderítése

végezt, egészen külön vizsgálódásba bocsátkozik, hogy a célba vett gyógyítás kiindulópontjául szolgáló helyes diagnózisra eljusson: valamely népnek a szaporaság vagy szaporátlanság kérdésében tanúsított magatartását determináló okok és törvényszerűségek kutatásánál is, az ember magatartásának olyan szövődményes területeire és ősforrásaira is ki kell vizsgálódásunkat terjeszteni, amelyeket már csak a statisztika támogatása nélkül kereshetünk fel éppen azért, mert a statisztika hatásköre ezekre a területekre kiterjesztve nincs.

A statisztika által szolgáltatott adatok, mint a születési és halálozási arányszám, a házasságkötések száma, az újszülöttek számának nemzetiség és felekezeti, valamint földrajzi terület szerint való megoszlása stb., stb., csak azokat a tüneteket világítják meg, amelyek – hogy úgy mondjam – szabad szemmel is láthatók, mert a jelenség termőtalajának a felszínén fekszenek.

Ezen oknál fogva a tisztán ezekből levont következtetéseknek maguknak is szükségképpen a felszínén kell maradniok. Nemzeti érzület, vallásosság, hazaszeretet és erkölcsösség tekintetében értékítéleteket tartalmazó megállapításaikban ugyanis ezek a következtetések sokszor nagy tévedésekre, sőt néha már égbekiáltó igazságtalanságokra is vezettek.

A statisztika által szolgáltatott adatok segítségével megoldást csak azon szempontok irányában lehet találni, amelyek a statisztika munkatervének felfektetésénél eredetileg mérvadók voltak. A statisztikai adatszolgáltatáshoz tapadó következtetés viszont könnyen circulus vitiósusba keveredik. Mert ezeket az adatokat lehet ugyan ilyen vagy amolyan kombinációban egymás mellé vagy egymással szembeállítani és különböző szempontokból összehasonlítás tárgyává tenni; de az ezen műveletekből kivonható eredményeknek szükségképpen a statisztikai munkaterv felépítésében domináló eszmei elgondoláshoz kell igazodniok.

Mint ahogy a kisgyermekek összerakó játékának ugyanazon kockáiból többféle figurális alakzatot lehet összeszerkeszteni, de olyat sohasem, amelyhez a szükséges alkatrészek a dobozban adva nincsenek, éppen úgy a statisztikai munkaterv alapelgondolásának következményeképpen kezünkre kerülő adatok felhasználása és értékesítése tekintetében is, csak a kutatás tárgyává tett társadalmi tömegjelenség azon többféle szempontból fontos alakulásának a megállapítására kell szorítkoznunk, amelyhez nekünk a statisztika az objektív adatokat rendelkezésünkre bocsáthatja.

Amit a statisztikától e téren várhatunk, az nem több, minthogy hű és pontos grafikont adjon a kezünkbe, mely egy népnek a szaporaság vagy szaporátlanság kérdésében tanúsított magatartását a különféle viszonylatokban és vonatkozásokban megbízhatóan tünteti fel. És ezt meg is teszi. És ezzel felbecsülhetetlen szolgálatot tesz más nagy célok mellett, az ilyen irányú kutatásnak is. Mert a statisztika tájékoztatása, felvilágosítása és támogatása nélkül ezen a téren nemhogy előrehaladni, de még csak megindulni sem lehetne.

Ne feledjük azonban, hogy a statisztika csak a tüneteket rögzíti. Az okokat magunknak kell megkeresnünk.

A TERMÉSZETI HÁTTÉR.

Mielőtt ezeknek az okoknak a kutatásába belebocsátkoznánk, hacsak vázlatosan és röviden is, szükségképpen foglalkoznunk kell bizonyos természeti jelenségekkel, hogy ezeknek a világitásában a ma élő ember alakját az objektív szemléletnek abban a beállításában láthassuk, amelyet megítélésének realitása megkövetel.

Mert azoknak az együttható tényezőknek igen jelentékeny részét, melyek az ember magatartására a valóságban befolyást gyakorolnak, reá vonatkozó ítékezésünk közben, csakis ezeknek a jelenségeknek kellő figyelemre méltatása esetén juttathatjuk az őket megillető szerephez.

Sem az erkölcsi, sem a fizikai világrendben nincs egészen független ember. Mindenkiel szemben érvényesíti befolyását: az átöröklés és a környezet.

Ha tehát akár az embert magát, akár az embernek bizonyos irányban következetesen tanúsított magatartását, különösen pedig ennek a magatartásnak indító okait akarjuk vizsgálat tárgyává tenni, sohasem szabad az embert korának civilizációjából és annak a múltnak a természeti hátteréből kiszakítva szemügyre venni, amelyből ered.

A tudomány a természet egységes rendjébe az embert is beleillesztette. Testi szervezeténél fogva az ember is az állatok világának láncolatához tartozik. Nem lehet ennél fogva az embert a reá nézve ma is irányadó természeti erők befolyásának szövedékéből kifejtve tekinteni és ezek figyelmen kívül hagyásával vizsgálat tárgyává tenni. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül nevezetesen azt a kérdést,

vájjon valamely kutatás tárgyává tett társadalmi jelenség kialakulására, más szóval a társadalomban élő ember nagyobb tömegeinek egyöntetű, bizonyos törvényszerűséget mutató magatartására volt-e és ha igen, mennyiben volt a természeti erőknek többé vagy kevésbé elhatározó befolyása?

Természettudományi fejtegetésekben gyakran találkozzunk azzal a kétségtelenül helyes és logikus megállapítással, hogy azok a törvények, melyek az élő szervezetek egész hosszú láncolatára érvényesek, szükségképpen érvényesek a lánc utolsó szemére, az emberre nézve is. Az emberre vonatkozó ismereteink megalapozása és gyarapodása szempontjából felbecsülhetetlen értékkel bíró fiziológiai kísérletek viszont éppen az ilyen közös törvények létezéséből és uralmából vonnak le az ember javára helytálló következtetéseket.

Ennek az irányelvnek a szem előtt tartása itt annyiival is inkább helyénvalóimért az ember az ő különböző kultúrája, erkölcei, vallásai, gazdasági rendszerei, állami és társadalmi berendezései közepette nagyon bonyolult életviszonyok között él. Ezek szövedéke tetteinek rugói tekintetében a tiszta látást könnyen megteveszti.

Vizsgálódásunk tárgya, a ma élő ember magatartása, olyan jelenség, amelyben az őt környező világrend és a fejlődésének korábbi fokozataiból átörökített atavisztikus erők befolyása is döntőleg érvényesül. Ha tárgyilagos és helytálló megállapításokra akarunk eljutni, akkor ezt a két tényezőt figyelmen kívül hagynunk sohasem szabad. Mert az embernek bizonyos életkörülmények között tanúsított magatartására, ennek az ő magatartásának ilyen vagy amolyan irányban végbemenő kialakulására, ennek a két tényezőnek állandó befolyása valóságos kényszerhatást fejt ki.

Az embernek a társadalomban tanúsított magatartása egy a különböző hatóerők érvényesüléséből össze tevődő igen bonyolult folyamatnak az eredménye. Csak

ha a szemünk elé táruló jelenségnek egymásba fonódó kettős hátterét, a megelőző fejlődés és a megadott környezet irányító beavatkozásait kellő figyelemre méltatjuk, juthatunk el a megfigyelés tárgyává tett jelenség valódi indítóokainak forrásvidékeire. Mert a jelenség közepében álló ember magatartásának igazi mozgató erőit és magyarázatát sokszor csak azon kapcsolatok nyomán találhatjuk meg, amelyek az embernek a nagy természetbe visszavezető eredetéből és a társadalmi rend által megszabott életkörülményeiből kiindulva vezetnek el hozzája. Az ember érthetetlennek tetsző társadalmi magatartásához ezek szállítják sokszor a láthatatlan determináló erőket.

Az ember törvényszerűségeire valló társadalmi magatartásának analizálásánál mindig tartsuk tehát szem előtt, hogy a vizsgálat alá vett jelenség mögött a maga állandóan sugárzó befolyásával mindig ott van egyfelől: a természeti erők hatalma; másfelől a problémákat kimunkáló ezmester: a létért való küzdelem.

Ezek a soha nem szünetelő motorikus erők az ember akaratelhatározásaiban és magatartásában is döntő szerepet visznek. És ha az ember a civilizáció segélyével sok tekintetben igába tudta is kényszeríteni a természetet, az igazi úr valójában mégis a természet maradt. Mert ha akár egyéni elhatározásaiban, akár társadalmi berendezéseivel ellenében valamit erőszakolni próbál, – amint kenyértörésre kerül a sor – a természeti erőkkel szemben mindig az ember marad alul.

Örök igazságot juttatott kifejezésre Francis Bacon angol filozófus, amikor a természetről így nyilatkozott: *Non, nisi parendo vincitur!* Hogy tehát a természetet legyőzni nem lehet, hacsak nem úgy, hogy törvényeinek engedelmeskedünk.

A civilizáció a maga folyton módosuló jogrendjével, változó gazdasági berendezkedéseivel, erkölcsi törvényeivel, társadalmi szokásaival teremthet ugyan az emberből

áradó természeti erők levezetésére, szabályozására, a békességes együttélés és boldogulás biztosítására ilyen vagy amolyan csatornarendszereket; de magukat ezeket a természeti erőket se megszüntetni, se elfojtani, se megváltoztatni nem lesz képes soha.

És éppen úgy, mint ahogy a vizek gátakat szakítanak, vagy földalatti utakat vájnak maguknak, ha a levezetésükre épült csatorna a lejtés törvényének szem elől tévesztésével jött létre; az emberben, élő és működő természeti erők is ugyanígy viselkednek, ha érvényesülésük útjába a civilizáció berendezései, természeti törvények figyelmen kívül hagyásával létrehozott gátakat emelnek.

Mikor aztán ezek ellen a társadalmi berendezések ellen a magukat elfojtani nem engedő természeti erők forradalma bekövetkezik és azok keresztülhúzva az elhibázott emberi számításokat, ilyen magukvája földalatti medreken keresztül az ámuló civilizáció szemei elől megszöknek, akkor felhangzik a politikusok és demográfusok vészkiáltása és a civilizáció őrtonyaiban pálcát törnek az ember fölött!

Pedig ez a szegény ember, melynek mai alakja, a nem változó őstermészet és az éppen adva levő civilizáció nászából született, nem tett egyebet, minthogy e két fölötté álló hatalom parancsának engedelmeskedett, ő nem tehet arról, hogy korának civilizációja hegynek akarta vezetni a vizeket. És nem tehet arról sem, hogy a víznek megmásíthatatlan tulajdonsága, hogy hegynek nem folyik soha. Csak annyi történt tehát, hogy vele szemben egyfelől egy megmásíthatatlan természeti törvény, másfelől az őt környező civilizáció fölényes ereje kényszerhatást fejtettek ki és az ő magatartása e két erő érvényesülésének az eredője lett.

E közül a két erő közül az első: *a létért való küzdelem*; a második az a *környezetgazdasági rend*, amelyben ennek a küzdelemnek végbe kell mennie.

Az ember szaporaságát vagy szaporátlanságát vég-eredményében ez a két erő determinálja.

Amint tudjuk, az élők világában a nagy természetnek egyetemesen uralkodó elve: *a fajok fennmaradása*. Az ember maga is csak egy darabja a természetnek. Benne ugyanazok az erők dolgoznak, mint a rajta kívül álló természetben. Ugyanazon törvényeknek van alávetve, mint amelyek az élők világának egész területén egyetemesen uralkodnak. Csak természetes tehát, hogy a fajfenntartás tekintetében sem állhat külön törvény alatt. Hisz a fajfenntartás is fiziológiai törvény, mely akár a táplálkozás, állatra, emberre egyaránt egyetemes érvénnyel bír.

A fajfenntartás elve a természetben az az egyik legfontosabb alapvető princípium, amelynek minden körülmények között való érvényesülését maga a természet biztosítja. Érvényesülésének folytonosságát, benne kifejezésre jutó felsőbbes célját, a természet elsősorban a magsejtek és petesejtek nagy bőségével segíti elő. Tudjuk, hogy a fajok fennmaradása érdekében úgy a növény-, mint az állatvilág egyedeiben, a csíráképes sejtek óriási tömegeit fejleszti. A növényi és állati szervezetben az egyéntől függetlenül végbemenő biológiai folyamat ezek töméntelen mennyiségeit hozza létre, hogy legalább egy részük rendeltetését még a legmostohább, a legkedvezőtlenebb esélyek ellenére is be tudja tölteni.

Bár az állat-, különösen pedig a növényvilágban ezek a sejtkezetek sokszorta nagyobbak, így van ez az embernél is.

A természetnek ebben az irányban megállapított erő-kifejtéseit felesleges lenne itt adatok hosszadalmas felsorolásával bizonyítani. Legyen elég ebben a tekintetben a virágbaborult magyar tavasz képét magunk elé idézni. Aki pl. a mi homokvidékeinken a természetnek azt a csodaszamba menő pazarlását csak egyszer is megfigyelte, mely e vidékek egész levegőtengerét bódító illattal töltve meg, a viruló akácok százezrekre menő egye-

deit évről-évre, a fehér fürtös virágok milliárdjaival borítja be, annak valóban nem lehet szüksége több példára annak igazolása végett, hogy a természet a fajok fenntartása érdekében, az ételsírákat magukban hordó sejtek töméntelen sokaságának árasztása útján, csakugyan óriási erőfeszítéseket tesz.

Ha emellett még azt is figyelembe vesszük, hogy általában minél kisebb az élőlény, annál szaporább; hogy az apró lények rövidebb életűek ugyan mint a nagyok, de a rövid élettartam alatt milliárdokat szaporítanak; hogy továbbá az élőlények nagyságával az élettartam egyenes arányt mutat, míg ellenben a szaporaság fordított arányban áll; akkor mindezekből levonhatjuk a következő szabályt: *minél inkább van az ivadék a pusztulás veszélyének kitéve, annál nagyobb a szaporaság; mert a fajok fennmaradását az ellenükben érvényesülő sokféle veszéllyel szemben a természet a nagy szaporaság segélyével igyekszik biztosítani.*

Egyike ez a természeti erők megnyilvánulásaiban érvényesülő amaz elveknek, amelyre kutatásaink során később mi is támaszkodni fogunk.

Ebbeli céljának föltétlen biztosításáról azonban ezenkívül a nagy természet még egy másik tényezőnek a munkábaállítására útján is gondoskodott. Ez a tényező: *a fajfenntartás ösztöne.*

Ez az ösztön, mely minden élővel veleszületik, a fajfenntartás egyetemes céljának szolgálatában, a nemeket kölcsönösen és állandóan egymáshoz vonzza, egymásfelé tereli. Amint azt a természettudománynak egyes állatfajokra vonatkozó megfigyelései igazolják, ez az ösztön sokszor a legnagyobb nehézségek ellenére is diadalmal erővel foganatosítja feladatát és válik a természetben a fajfenntartás mindenek fölé helyezett nagy céljának hordozójává, egyetemes törvényének végrehajtó közegévé, összhangban a természetnek a csírasejtek tömegtermelél-

sében megnyilvánuló alapirányzatával, ez is ugyancsak mindig a lehető legtöbb ivadék létrehozatalára törekszik.

A nagy természetben az egyik uralkodó princípium tehát: a fajok fennmaradása. Ezt a célt a természet egyfelől a szaporodás élettani alapfeltételének tömeges árasztása; másfelől a megtermékenyítés konkrét rendeltetésével, a fajfenntartás ösztöne segélyével biztosítja. A kettő között az ok és okozat összefüggése látszik fennforogni. Az első váltja ki a második működését; a második feltételezi az elsőt, amely nélkül az el sem képzelhető.

E két tényező közül az első, az egyéntől teljesen független élettani folyamat, akár a vérkeringés vagy a növekedés. A második már az egyéntől is függ és a külső körülmények befolyásának és kényszerhatásának is alá van vetve. Életműködése többé-kevésbé az azokhoz való kényszerű alkalmazkodás hatásához igazodik és ennek következtében az egyén által a környezet befolyásának megfelelő korlátozást is szenvedhet. Gondoljunk csak ezen a ponton pl. a környezetváltozásnak arra a hatására, melyet a legszembetűnőbb módon, a szabad természethez szokott és az ember által fogságba vetett állatok magatartásában szemlélhetünk. Köztudomású dolog, hogy bizonyos állatfajok az állatkertben csak a legkivételesebb esetekben párosodnak. Ezekben az esetekben a környezetváltozásnak a fajfenntartás ösztönére gyakorolt korlátozó befolyását láthatjuk. Ezek az esetek azt igazolják, hogy az egyedek életkörülményeinek lényeges elváltozása a fajfenntartás ösztönét céljának és rendeltetésének teljes feladására is kényszerítheti.

Mielőtt a természetre vonatkozó visszapillantásnak ettől a kicsiny kis körszeletétől megválnánk, állapítsuk meg és szögezzük le itt a továbbiakra való tekintettel emlékezetünk számára azt, hogy: az életfeltételek átalakulásával járó környezetváltozás a fajfenntartás ösztönére befolyást gyakorolni képes. Korlátozhatja azt, sőt szünetelésre is kényszerítheti.

Lássuk már most, vájjon ezeknek az elveknek a hatásköre, amelyeket a nagy természet az élők világában általános szabályként érvényesít, kiterjed-e és ha igen, mennyiben terjed ki érdeklődésünk tulajdonképpeni tárgyára, az emberre?

Ebbeli munkánk megkönnyítése végett iktassuk ide még egyszer az előbbi szabályt. *„Minél inkább van az ivadék a pusztulás veszélyének kitéve, annál nagyobb a szaporaság; mert a fajok fennmaradását az ellenükben érvényesülő sokféle veszéllyel szemben a természet a nagy szaporaság segítségével igyekszik biztosítani.”*

Eszerint tehát az embernek is szaporának kellene lennie, ha ivadékai a pusztulás nagy veszélyének vannak kitéve és viszont kevésbé szaporának, ha a pusztulásnak ez a veszélye az ivadékokat nem fenyegeti. Ha ebben a tekintetben az ember magatartása általában, tehát földrajzi helyzetre, nemzetre, felekezetre való tekintet nélkül a szabálynak megfelelő egyöntetűséget tanúsít, akkor ez azt mutatja, hogy a szaporaság vagy szaporatlanság kérdésében az ember magatartása is ehhez a szabályhoz igazodik.

Nos, az ember magatartása ennek a szabálynak mindenütt annyira megfelel, hogy az ebbeli magatartása tekintetében észlelhető következetesség törvényszerűsége még csak kétségbe sem vonható.

Közismertek azok a minden kételyt kizáró megfigyelések, melyek ezt a tételt már rég megdönthetetlenül beigazolták. A statisztika sokszorosan igazolta már azt, hogy a *születések arányszáma mindig ott a legkedvezőbb, ahol a gyermekhalandóság a legnagyobb.*

Minden vitán felül áll ma már az a tény, hogy minél bizonytalanabbá teszi a közállapotok és ezek keretében elsősorban a közegészségügyi állapotok primitivitása a megszületett gyermek életbenmaradását, annál nagyobb a házasságok termékenysége. Sőt! A statisztika ennél sok-

kai többet is igazolt. Igazolta nemcsak azt, hogy *a családok népessége* egyenesen ott a legnagyobb, de azt is, hogy még a *természetes népszaporodás is ott a legkedvezőbb és a legerőteljesebb, ahol a nagy gyermekhalandóság az életkörülményeknek úgyszólván állandó rendjéhez tartozik; ahol tehát a gyermekhalandóság rendszeresen a legmagasabb arányszámokat mutatja.*

A maga pozitív adataival a statisztika is azt igazolja tehát, hogy a szóbanforgó szabályhoz tényleg az ember magatartása is törvényszerűleg alkalmazkodik; hogy a természet a nagy halálozás által okozott nagy veszteségeket az embernél is a még nagyobb számú születésekkel ellensúlyozza.

De ugyanezt igazolja a statisztika „a contrario” is, amikor épp olyan kétségbevonhatatlanul bizonyítja azt, hogy ahol a közegészségügyi viszonyok jórafordultával a megszületett gyermek életbenmaradásának esélye megjavult; vagy más szóval, *ahol a gyermekhalandóság csökkent, avagy éppen a minimumra lett visszacsorítva, ott a születések arányszáma is hanyatlott, illetőleg szintén a minimumra szállt alá.* Hogy továbbá az ilyen helyeken a népes család egyre ritkább jelenszámba megy; míg végül maga a természetes népszaporodás mind több és több aggodalomra okot szolgáltató komoly válsággal kezd küzdeni.

Részletes statisztikai adatok felsorolása helyett legyen elég itt általánosságban arra a két irányból jövő tanúságtételre utalnom, melyet éppen a statisztika szerint, egyfelől a *nagy gyermekhalandósággal* kapcsolatos *magas születési arányszámok* mellett a *keleti* és másfelől a *kedvező halálozási arányszámnak* a *csökkenő születési arányszámmal* való összefüggése mellett, a *nyugati* civilizáció népei szolgáltatnak.

Keleten primitív közállapotok közepette *nagy gyermekhalandóságot* és *sok születéssel kapcsolatban gyorsan szaporodó népeket* látunk.

A nyugati népeknél ellenben fejlett higiénikus viszonyok közepette erősen lecsökkentett halálozási arányszámokat, sokkalta kevesebb születést és egyre jobban gyengülő erejű, néhol már alig számbavehető népszaporodást találunk.

Csak nemrég mutatta ki a Magyar Statisztikai Társaság győri ünnepi ülésén dr. Kenéz Béla¹ a következő statisztikai tény: „Oroszország 44%-os születési arányszáma pedig több mint kétszerese a német, francia, angol születési hányadosnak; s természetes szaporodása, nagyobb halandósága ellenére is, többszörösen felülmúlja az említett államokét.”

Ezt a szabályt tehát, illetőleg azt, hogy az ember magatartásában is a természetnek az a princípiuma érvényesül, hogy „minél inkább van az ivadék a pusztulás veszélyének kitéve, annál nagyobb a szaporaság”, igazoltanak tekinthetjük.

Mindezekből nem lehet azonban messzebbmenő következtetést levonni, mint csak annyit, hogy a fajfenntartás ösztönének nagy szaporulat felidézésre törő tendenciája az embernél is mindig érvényesül, amennyiben környezetének rendje az egymással küzdelemben álló természeti erők játékanak szabad teret enged. Vagyis addig, amíg a faj fennmaradását veszéllyel fenyegető, ellenséges természeti erőkkel szemben, a lefolytatandó küzdelmet más segítség nélkül, magának a fajfenntartás ösztönének kell megvívnia.

Az ellenséges természeti erőkkel szemben való magárahagyatottságában, a fajfenntartás ösztöne az embernél is kifejti teljes erejét és célját éppúgy diadalra viszi, mint mindenütt másutt a természetben. Ha azonban ebbe a küzdelemben a civilizáció is beleavatkozik és az ellenséges természeti erőkkel szemben való sikeres védekezés formájában a küzdelem egyrészt magára veszi,

¹ Dr. Kenéz Béla egyetemi tanár 1934 május 31-én tartott előadása.

akkor más, ugyanily irányban ható tényezők befolyásának is engedve, a faj fenntartási ösztön erőfeszítései is automatikusan alábbhagynak és a szaporaság kérdésében a környezet oldaláról jövő hatóerők korlátozó befolyása érvényesül.

A természetnek a fajok egyensúlyában megnyilvánuló törvényszerű rendjétől való eltérés következne be akkor, ha a fajfenntartás ösztöne a szaporodást akkor is változatlan erőkifejtésekkel fejlesztené tovább, amikor erre már szükség nincsen, mivel a támadó erők teljes hatásukat kifejtteni azért nem tudják, mert az ivadékok megmaradásának biztosítására, a tömegfejlesztés természetes rendje és eszköze helyébe, különleges védelmi rendszert teremtett a civilizáció.

Mi okozza tehát voltaképpen azt, hogy a fajfenntartás ösztöne megfigyelésünk területén nem mindenütt egyforma erővel érvényesül?

Az, hogy a természeti erők szabad játékába beleavatkozott az ember. Beleavatkozott pedig annak a *környezetgazdasági rendnek a kialakításával*, amellyel a létért való küzdelemben álló embert állandóan körülveszi.

A környezetgazdasági rend, a természet és a civilizáció adottságainak azon összessége, mely az embert erkölcsi és anyagi hatóerőkből álló, tartós lételem gyanánt veszi körül; amelynek legfőbb jellegét azonban annak gazdasági természetű alkatelemei határozzák meg.

Ennek a környezetgazdasági rendnek lényegében nem igen változó, merev szerkezete, a maga szabad mozgást korlátozó ellenállásával az embertől alkalmazkodást követel és azzal szemben kényszerhatásokat fejt ki. És ez az alkalmazkodás a kényszerhatások irányában valóban végbe is megy. De csak egy a fajfenntartás ösztönénél is nagyobb hatalom útmutatásaihoz való igazodás mellett. Ez a hatalom: *az önfenntartás ösztöne.*

Amint láttuk, a fajok fennmaradásának uralkodó princípiumát, a természet a szaporaság biológiai alap-

anyagának szüntelen árasztása mellett, a fajfenntartás ösztöne útján hajtja végre.

A létért való küzdelem törvényét ellenben, az önfenntartás ösztöne segítségével viszi keresztül.

A fajok túlszaporodásának állandó ellensúlyozója és szabályozója a természetben az a szüntelen élet-halálharc, melyet a létért való küzdelem rendjén, a fajok részben a természet mostohasága ellen, részben ennek kebelén belül egymás ellen vívni kénytelenek. Ez azért nem szünetelhet soha, mert a túlszaporodás tendenciája minden fajnál állandó lévén, az egyiknek a felülkerekedése, a másíknak, illetőleg végeredményében valamennyinek a pusztulását idézné elő.

Amit a természet mostohasága alatt érteni és panaszkodni szoktunk, az ebben a vonatkozásban tulajdonképpen a természet gondossága; mellyel egyfelől a túlszaporodásnak gátat vet, nehogy végzetes következményekkel sújthasson a földön rendeltetést betöltő mennyi életet; és amellyel másfelől felszítja és végtelen útjára kényszeríti a létért való küzdelemnek azt a hatalmas erejét, amelynek elcsitíthatatlan energiája a legkegyetlenebb önzés sugallatára minden gátlás nélkül állandóan öldököl és pusztít ugyan, ugyanakkor azonban öntudatlanul a folytonos tökéletesedés felé vezető egyetemes fejlődés hatalmas alkotó munkáját is végzi.

Ennek az ilyen nagy szerepre hivatott létért való küzdelemnek végrehajtó közege: az önfenntartás ösztöne. Ez a mi vizsgálódásunk szempontjából megint igen nagy, azt mondhatom, sorsdöntő szerepet tölt be.

Ennek az ösztönnek elsődleges célja és rendeltetése: az egyéni élet fenntartása. Igaz ugyan, hogy amikor az egyéni életet biztosítja, közvetve a fajfenntartás céljának is szolgálatot tesz, amennyiben a fajok fennmaradása csak az egyedeken keresztül és azok által valósulhat meg. A fajfenntartásnak tett eme szolgálata azonban

ez ösztön érvényesülésének csak másodlagos következménye. Tulajdonképeni célja és hivatása, még pedig a faj sorsára való minden tekintet nélkül, az egyén létért való küzdelmének sikeres lebonyolítása és lehető megkönnyítése. Ezt a hivatását, a lehető legkedvezőbb egyéni életfeltételek kialakítására irányuló szüntelen törekvés formájában valósítja meg. Ennek a törekvésnek vezérlő motívuma elsősorban kétségtelenül az életfenntartás nélkülözhetelen alapszükségletének, a kellő tápláléknak kielégítő mennyiségben való megszerzése. De magában a táplálék megszerzésében ennek az ösztönnek a feladatköre még korántsem merül ki.

Ebbe tartozik bele többek között az is, hogy az egyén életét mindattól a veszélytől megóvja és megmentse, mely azt a környezet, a külvilág oldaláról – gondoljunk csak a ragadozók pusztításaira – állandóan fenyegeti. Abban az örökös küzdelemben, melyet az önfenntartás ösztöne, az egyéni élet biztonsága érdekében ebben az irányban szüntelenül folytatni kénytelen és amely tőle a zaklatottság állandó állapotában folytonos elővigyázatot és éberséget követel, az összes érzékszerverket permanensen szolgálatában tartja.

De szolgálatába állítja ezenkívül természetesen a védekezésnek az egyes fajoknál nemcsak a megnyilvánulás formájára, de a hatékonyság fokára nézve is igen különböző módszereit is. Ezek között a legelső helyen áll az életnek a menekülés útján való megmentése.

Tudjuk, hogy vannak esetek, amikor az állat támadással is védekezik. Rendszerint azonban csak akkor, amikor a menekülés kilátással már nem kecsegtet. Különben mindig a menekülés útján való életmentést veszi igénybe. És hogy ezt ösztönszerűleg, mindig, esetleg az ivadékok feláldozása árán is megteszi, az annak a bizonyítéka, *hogy válságos helyzetekben az önfenntartás ösztöne kerekedik a fejfenntartás ösztöne fölé, hogy tehát a két ösztön közül az önfenntartás ösztöne az erő-*

sebb. Mert az érdekösszeütközések kritikus pillanataiban a fajfenntartás követelményeinek teljes háttérbe-szorításával mindig az önfenntartás ösztöne győzedelmeskedik.

A létért való küzdelem, a természetben az a legnagyobb, legfékezhetetlenebb mozgató erő és egyúttal az a legkíméletlenebb törvény is, melyet az önfenntartás ösztöne visz diadalra. Ez az ösztön megalkuvást nem ismer. Egyetlen végső célja az egyéni élet fenntartása. Evégből minden áron a lehető legkedvezőbb életfeltételek megteremtésére tör. Vezérelve az önérdek. Hajtóereje a határtalan önzés. Ennek igazolását láthatjuk például abban, hogy az anyaállat gyakran a saját kölykeit felfalja. Az elzárt helyen élő baromfi, a kalitkában tartott kanárimadár feltöri és megeszi a saját tojásait azon önző élettani oknál fogva, hogy táplálékának mérszükségletét a fogságban másként előteremteni nem tudja. Éppen így a szabadban élő fácán, a fejlődésben visszamaradt csirkéjét kivégzi és húsát egészen a gondosan letisztogatott csontokig elfogyasztja, nehogy nyűgösködésével őt magát a sikeres védekezésben, a szabad mozgásban feshélyezhesse. A tenyészetekben nevelt házi nyúl megeszi a saját kölykeit, hogy a szomszédját olthassa. Ennek az egy-két közismert esetnek a felemlítése szolgáljon annak az abszolút önzésnek a megvilágítására, mely a természetben az önfenntartás ösztönét a fajfenntartás érdekével szemben is vezeti.

Ez a határtalan önzés magyarázza azt, hogy a létért való küzdelemben a környezet oldaláról támadó kényszerhatások, az egyént a fajfenntartás érdekeivel szemben teljesen érzéketlenné tehetik, sőt ezen érdekek teljes feláldozására kényszeríteni is képesek. Hogy tehát a természetben a kritikus pillanatokban a sorsdöntő hatalom az önfenntartás ösztönét illeti és hogy valójában az önfenntartás ösztöne az a feltétlen úr, amely szükség esetén minden más ösztönt elnyom és háttérbe szorít.

Az a nagyon is futólagos tekintet, melyet a fentebiekben a természet nagy birodalmában uralkodó erők és törvények szerepére vetettünk, csak a vizsgálódásainkra nézve fontossággal bíró szempontokra kívánt röviden rámutatni anélkül, hogy ebben a tekintetben kimerítő teljességre a legtávolabbról is számot tartana. Mert nem is akart több lenni, mint annak a természeti háttérnek nagy körvonalakban odavetett vázlata, amelylyel való összefüggésében vizsgálódásaink közepette, a civilizáció színpadára kilépett embert is látnunk kell. Ennek a háttérnek legalább is ilyen sebtében való hézagos felvázolása viszont a továbbiak szempontjából mellőzhetetlen volt azért, hogy mindezekre azon indító okok mérlegelésénél, melyek az embert sokszor érthetetlennek tetsző magatartásában láthatatlanul irányítják, kellő figyelemmel lehessünk.

Az önfenntartás ösztönének az ember minket érdeklő magatartásában vitt szerepére a későbbiek során lesz alkalom többször is rámutatni.

Általánosságban az, hogy az ösztönök az ember akaratelhatározásaiban is motorikus erőt képviselnek, nemcsak empirikus igazság, de szükségképeni logikus folyománya a tudomány azon reális alapokon nyugvó megállapításának is, hogy testi szervezeténél fogva az ember is a természet nagy közösségébe tartozik.

Ha a természettel való szerves kapcsolatunkat elismerjük, akkor az ösztönöket sem vonhatjuk tagadásba. Az értelemnek és az erkölcsi erőknek az embernél vitt uralkodó szerepe, az ösztönöktől való mentes voltát még korántsem jelenti. Az ember magatartásában és akaratelhatározásaiban többé vagy kevésbé ezek is determinálólag hatnak.

Azért éppen abban a tárgykörben, amellyel itt foglalkozunk, ezek figyelembevételét mellőzni, téves irányba vezető egyoldalúság nélkül, nem is lehet.

A FELEKEZET ÉS A FAJ.

Azokon az okokon felül, amelyekre a bevezetésben már reámutattam, az egyke mibenlétének és indítóokainak kutatására és felderítésére ösztönzött még igazságérzetem tiltakozása is. Mert azzal a gyanúsítással, amely -lyel többé vagy kevésbé leplezetten már akkor úgy az irodalom, mint a közvélemény telítve volt, hogy tudniillik az egyke terjesztője Magyarországon a két protestáns egyház és azok közül is elsősorban a magyar református egyház, sehogyanse tudtam egyetérteni.

Törekvésem az volt, hogy minden befolyástól menten, teljesen önálló és tárgyilagos megfigyeléseket tegyek. Vármegyém legegységesebb hírben álló községei, közlekedés szempontjából akkor igen mostoha viszonyok között éltek. Legelső kutató lépéseim ezért a közlekedési mizériáknak a gazdasági boldogulásra gyakorolt hatásai felé irányultak. Ez okból azokban a kérdőívekben, amelyeket a gazdasági körülmények tüzetesebb felderítése végett a vármegye 121 községéhez kibocsátottam, elsősorban a kiépített közutaktól és vasutaktól való távolságok iránt érdeklődtem. A beérkező adatok csakhamar meggyőztek azonban afelől, hogy téves feltételezésből indultam ki. Mert az egyes községeknek a nemzetgazdaság vérkeringésébe való kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb bekapcsolódása egymagában, az egyke szempontjából döntő jelentőséggel bírónak egyáltalában nem mutatkozott.

Annál nagyobb meglepetésként hatott reám a m. kir. Központi Statisztikai Hivatalnak egy akkor birtokomba

jutott kimutatása, mely homlokzatán „Az élveszületések száma és aránya Tolna Vármegye községeiben az 1901–1907. években” címet viselte. Ebben az összeállításban az a tény volt mindjárt az első megpillantásra szembe-
szökő, hogy a vármegye községeinek azon legegységesebb kategóriáját, amelyben 1000 lélekre akkor csak 15–20 születés esett, mindössze öt község alkotta és ezek közül az első helyen Kéty, a másodikon Alsónyék, az ötödiken pedig Sióagárd állott. *Kéty németajkú ág. evangélikus, Alsónyék magyar református, Sióagárd pedig magyar katolikus* lakossággal bírt. Az élveszületések aránya az 1906. és 1907. évek átlagában Kétynél 16,7, Alsónyék-nél 17,5, Sióagárdnál pedig 19,8 volt. Ennek a három, egymással semmi néven nevezendő összeköttetésben nem álló község lakosságának a szaporaság tekintetében tanúsított csaknem azonos magatartása akkor, amikor az egyik az ág. evangélikus, a másik a református, a harmadik pedig a rom. katolikus vallásfelekezethez tartozott és amikor közülük az első német, a második kettő pedig magyar anyanyelvű volt, arra látszott mutatni, hogy az egyke tekintetében tanúsított egyöntetű magatartásuk okát sem a felekezetben, sem a fajban keresni nem helyes. Mégjobban megerősítette ezt a sejtelmemet ugyanennek a statisztikai kiadványnak az a másik adata, hogy a vármegye községeinek abban a szaporaság szempontjából csaknem legjobb kategóriájában, amelyben 1000 lélekre már 40-45 születés esett és amelybe mindössze csak 12 község tartozott, a 12 község között is a legelső között volt akkor, mert a 3-ik helyen állott Dunaszentgyörgy község a maga 42,5 születési arányszámával. Ez a község minthogy 2505 lelket számláló tiszta magyar lakosából 2219 volt a református, kétségtelenül református magyar községnek volt tekintendő. Minthogy pedig Dunaszentgyörgy, az élveszületések arányszámát tekintve, a vármegye legszaporább községei közé tartozott, mert a vármegye 121 községéből már

csak 9 volt jobb nálánál, lakossága pedig református volt, szükségképen megint arra kellett következtetnem, hogy az egyke és a felekezet között a széltében hirdetett okozati összefüggés nem igen állhat fenn. Valósággal meggyőződésemmé erősödött azután ez annakfolytán, hogy ugyanezen kimutatás további adatai azt tanúsították, hogy az 1000 lélekre 30–35, sőt az 1000 lélekre 35-40 születési arányszámmal bíró szapora községek kategóriáiban is fordult elő több református község ugyanakkor, amikor a jóval rosszabb, 1000 lélekre csak 20-25 születéssel bíró 18 község kategóriájába 4, az 1000 lélekre 25-30 születéssel bíró 24 községébe pedig 11 róm. katolikus jellegű község is tartozott. Ekkor már le kellett szögez-nem azt a megállapítást, hogy egyfelől Tolna vármegye egyazon anyanyelvű, illetőleg ugyanazon vallásfeleke-zetű lakossága az egyke tekintetében a vármegye kü-lönböző vidékein, más és más magatartást tanúsít. És hogy ebből kifolyólag másfelől sem a nép vallásfeleke-zete, sem annak egyik vagy másik fajhoz való tartozan-dósága az egykére mérvadó befolyással nem lehet.

Mert hiszen ha csakugyan ezek egyike vagy másika lenne az egyke előidéző oka, akkor ennek az egy és ugyanazon vármegyének meglehetősen egyöntetűséget mutató, nem is igen nagy területén, ugyanannak a vallás-felekezetnek vagy ugyanannak a fajnak, ha nem is tel-jesen azonos, de legalább is hasonló hatásokat kellene előidéznie. De semmiesetre sem vezethetne születési arányszámának rosszaságával a legegységesebb községek sorában a német ág. evangélikus Kéty mellett a róm. katolikus magyar Sióagárd; születési arányszámának magasságával pedig a legszaporábbak között a reformá-tus magyar Dunaszentgyörgy.

Az a negatív eredmény, amelyre így eljutottam, két irányban tette szükségessé a további nyomozást. Először minthogy megfigyeléseim csak egy aránylag kicsiny területre terjedtek ki, abban az irányban, vajjon ezt a

megfigyelést nagyobb területek adatai igazolják-e? És másodsorban abban, hogy ha vármegyémre vonatkozó észleleteimet, a nagyobb területekre kiterjesztett vizsgálódás tényleg igazolná és beigazolást nyerne az a tétel, hogy az egyke oka sem a fajban, sem a felekezetben fel nem található, hogy akkor mi hát az az ok és melyik az a hatóerő, amelyre ez a jelenség úgy nálunk, mint más országokban visszavezetendő?

A Tolna vármegyére vonatkozó statisztikai adatokból levont megállapításom helytálló voltát abban az irányban, hogy tudniillik az egykét, az ezzel szelvében megterhelt protestáns egyházak, mint olyanok, nem okozhatják, hazánk akkori határain belül, a római katolikus bánáti svábok köztudomású erőteljes egykéjében csakhamar megerősítve láttam. A lakosság ezen a vidéken, az egyke tekintetében, szakasztott olyan magatartást tanúsított, mint a legtisztább magyar református községek és vidékek egykés lakossága. A bánáti római katolikus svábok és a baranyamegyei Ormánság, vagy a tolnamegyei Sárköz református magyar vidékeinek egykés magatartása között különbséget, a tárgyilagos kutató, a dolog lényegében, nagyítóüveggel sem fedezhetett fel. Tipikusan egykés volt ez mindegyik és úgy hasonlított egymásra, mint az egyik tojás a másikra.

Ha ennek dacára azt láttam, hogy egyes szerzők a bánáti svábok egykéjének megfejtésére hol ilyen, hol amolyan mesterkélten mentegető magyarázatot erőszakolnak csak azért, mert erre az a legkényelmesebb megfejtés, – hogy tudniillik azért van ott egyke, mert a nép protestáns – alkalmazható semmiképpen nem volt, akkor látnom kellett egyrészt ennek a szelvében elterjedt és szinte már a csálhatatlanság követelményével fellépő felfogásnak teljes megbízhatatlanságát és másrészt az e tekintetben követett eljárásban a mellőzhetetlen objektivitásnak a hiányát is. De látnom kellett azt is, hogy aki az egyke éltető gyökerét meg akarja találni, annak

sokkal mélyebbre kell hatolnia; mert a felszínen maradó kutatás tévutakra és ilyen helytelen megállapításokra vezet. Logikus következménye volt ennek még az is, hogy mivel előttem egyedül az objektív igazság megállapítása volt a cél, azoknak a mesterkéltné értelmezéseknek, amelyek a bánáti katolikus és német egykét mindenáron, mint valami egészen más okból eredő, más mértékkel mérendő és más megítélés alá eső jelenséget iparkodtak feltüntetni, semmiféle jelentőséget nem tulajdoníthattam. Nem, annál kevésbé, mert legfőbb törekvésem éppen az akart lenni, hogy az egyke megítélését a megtévesztő látszatok tömkelegéből kiemeljem.

Ez a feladat elsősorban azt követelte tőlem, hogy a Tolna vármegye területére nézve helytálló és a bánáti svábok egykéjével most már megerősített megállapításokat világviszonylatban is ellenőrzésnek vessem alá. Mert aziránt már akkor semmi kétségem nem lehetett, hogy az egyke nem magyar kérdés, hanem világjelenség. Ez esetben pedig nem lehetett kétséges az sem, hogy ha az ember egykés magatartása csakugyan a felekezetek befolyásának a következménye, akkor ugyanazon felekezeteknek mindenütt a világon ugyanolyan eredményeket is kell létrehozniok. A felekezeti kérdésnek az egykével való összefüggése szempontjából perdöntő jelentőséggel nyomult tehát előtérbe annak a szükségessége, hogy azt a vizsgáldást, amelyet kicsinyben elsősorban a saját vármegyémre nézve végrehajtottam, világviszonylatokból vett próbákkal is ellenőrizsem.

Nem kellett evégből fáradságos kutatásokat végeznem. Meglehetősen közismertek voltak már akkor is azok a kétségbeesett erőfeszítések, melyeket a francia nemzet sajtója, tudományos körei, közhatóságai és törvényhozása, a francia nemzetet kipusztulással fenyegető egyke ellenében minden eredmény nélkül folytattak. A népszámlálások adatai kérlelhetetlen következetességgel hirdették a francia nemzet lassú sorvadását. Az a

jelenség, melyet nemcsak rövidség okáért, de a mienkével teljesen azonos jellege miatt is, egyszerűen az egyke magyar nevével illettek, annyira tipikusan francia népbetegségnek tartatott akkor, hogy az ezen tárgykörrel foglalkozó magyar irodalomban egészen komolyan lépett fel és éppen nem volt egyedülálló az a felfogás, hogy a nálunk észlelhető egykét, mint francia nyavalyát, Napoleon hadai hurcolták be hazánkba.¹ Ez is egyike volt azoknak a következtetéseknek, amelyekhez hasonlókkal az egyke-irodalomban olyan sűrűn találkozunk és amelyek azt mutatják, hogy a mélyre hatoló objektivitás iránytúje nélkül a látszatok rengetegében milyen könnyű az eltévedés.

Világviszonylatban adva volt tehát a róm. katolikus Franciaország régóta felismert, tudományosan beigazolt és feltartóztatlanul terpeszkedő egykéje. A világ egykeóriása! Amelyhez viszonyítva, mindenütt másutt, az egyke akkor még csak mikroszkopikus lénynek volt tekinthető. Ez a jelenség kiáltóan és megcáfolatlanul hirdette nekünk magyaroknak is azt az igazságot, hogy az egyke kútforrását a protestáns egyházakban jelölni meg, abszolút tévedés. Ennek a bizonygatóételnek súlya alatt recsegve-ropogva kell összeomlania annak a szörnyű következtetésnek és igazságtalan vádnak is, melyet egyes írók² ebből a téves megítélésből a protestáns egyházak valláserkölcsi inferioritására és nemzetpusztító kihatására nézve levontak. De szükségképpen kell, hogy ez a jelenség minden tárgyilagos kutatót meggyőzzön afelől is, hogy az egyke termőtalaja semmiféle vallásfelekezetben nem kereshető és ott fel nem található, mert az egyke a vallásfelekezetektől teljesen független jelenség, amit a továbbiak bővebben is igazolni fognak.

¹ Dr. Buday Dezső: Az egyke Baranya megyében. 1909. 2. lap.

² Pezenhoffer Antal „A demográfiai viszonyok befolyása a nép szaporodására.” Államférfiak figyelmébe ajánlva. Bpest, 1922.

Ugyanilyen bizonyító erővel igazolta a Tolna vármegye népmozgalmi adataiból levont megállapításom helyességét világviszonylatban, az ellenkező oldalról az a másik, statisztikailag lerögzített és bebizonyított tény is, hogy ugyanakkor, a túlnyomó többségében protestáns felekezetű Németbirodalom, igen kedvező természetes szaporodási arányszámmal és ezen belül az élveszületéseknek is igen kedvező arányszámával bírt.

Az élveszületések arányszáma Franciaországban az 1901-1910. évek átlagában ezer lélekre 20,6, a Németbirodalomban pedig 33,0, a szaporodás a franciáknál 1,2, a németeknél 14,3 volt országos átlagban. Az előbbi katolikus, az utóbbi protestáns állam! Lehetett-e a kétségbevonhatatlan adatoknak ezzel a bizonyágtételével szemben csak egy pillanatra is kételkedni még abban, hogy az a tétel, amely szerint az egykét a protestáns egyházak okozzák vagy terjesztik, megtévesztő látszatokból levont téves következtetésnél nem egyéb?

Nagy elváltóság állott be azóta az imént közölt arányszámok tekintetében. Az 1931. évben 1000 lélekre a születések arányszáma Franciaországban már csak 17,3 volt és ugyanabban az évben ez az arányszám a Németbirodalomban 16,0-ra zuhant alá. A szaporodás pedig a franciáknál 1,1-et, a németeknél 4,8-at tesz ki ugyanebben az évben. De ez a nagy elváltóság ne téveszsen meg senkit. Amint az 1901-1910. évek átlagára vonatkozó adatokat sem az egyik, sem a másik helyen nem a felekezet és nem a faj tette kedvezőtlené vagy kedvezővé, éppen úgy az 1931. évi népmozgalmi eredmények előállításában sincs a felekezetnek vagy a fajnak sem az egyik, sem a másik nép körében semmi része sem. Sőt abból a tényből, hogy *a felekezet és a faj mind a két államban változatlanul ugyanaz maradt, ugyanakkor, amikor a születés és szaporodás terén szembeeszkő változások mentek végbe*, egyenesen az következik, hogy a felekezetet és a fajt, mint ilyent, a népszapo-

rodást befolyásoló coefficiensek sorából teljesen és véglegesen ki kell hagyni. Ki kell hagyni okvetlenül, mert ha valamely nép egykés voltát vagy szaporaságát továbbra is a felekezet vagy a faj segélyével akarnánk magyarázni, akkor szükségképen és kikerülhetetlenül olyan ellenmondásokba kellene keverednünk, amelyeknek képtelensége nemcsak a statisztika által lerögzített tényekkel, de a józan ésszel is ellenkezik. Ebben az esetben ugyanis azt kellene állítanunk, hogy amíg a magyar Sióagárdon, a sváb lakosságú Bánátban és az egységesfajú francia népnél az egykét a róm. katolikus felekezet okozza, addig az olaszoknál és Magyarország túlnyomó nagy részében ugyanez a vallásfelekezet nagy szaporaságot idéz elő. És viszont, hogy amíg a magyar Dunaszentgyörgyön, a többi kedvezően sokasodó magyar református községben és egészen a legutóbbi időkig a Németbirodalomban is, a születések nagy számát a protestáns egyházak idézték elő, addig a magyarországi különböző nemzetiségű egykés községekben és most legutóbb a Németbirodalomban, a nép kedvező szaporodását ugyanezek a protestáns egyházak akadályozzák meg!

Az ilyen érvelésnek képtelen volta és egyúttal annak az egész eljárásnak a tarthatatlansága, mely az egyke előidéző oka gyanánt minden áron a felekezetet akarja beállítani, csak még nyilvánvalóbbá lesz, ha meggondoljuk a következőket. Eszerint a felfogás szerint az 1901-1931. évek egész távolságán keresztül, Franciaországban a róm. katolikus egyházat kellene az egyke terjesztőjének (!) tekinteni, amelyet pedig ez a teória éppen a kedvező szaporaság fejlesztőjének állít oda. Annak a másik felekezetnek pedig, amely Németországban az 1901-1910. évek átlagában, a francia szaporodásnál sokkalta jobb eredményeket hozott létre, a statisztika imént közölt korábbi és megváltozott újabb adataihoz képest, hol az erőteljes népszaporodást fejlesztő dicsőség

fényében kellene tündökölnie, hol pedig a szaporaság elfojtásának nemzetpusztító hatásaiért kellene helytállania.

Nem lehet helytállónak elfogadni az olyan elméletet, amely okozati összefüggést hirdet valamely tényező hatása és bizonyos fejlemények bekövetkezése között akkor, amikor ugyanennek a tényezőnek teljes változatlansága mellett, a törvényszerűnek hirdetett következményekkel homlokegyenest ellenkező fejlemények tömegesen *jönnek létre*.

Nem lehet igazságosan a felekezetet a népszaporodás fejleményeiért az egyik helyen felelőssé tenni, a másikon a felelősség alól felmenteni. És nem lehet logikusan az egyik országban a népszaporodás kedvező vagy kedvezőtlen fejleményeiért a felekezetet és ugyanakkor a másikon ugyanolyan fejleményekért nem a felekezetet, hanem más tényezőt okolni. És nem lehet ezt végül sem a mi népszaporodásunkra, sem más államokéra nézve tárgyilagosan tenni akkor, amikor a valóság az, hogy úgy nálunk, mint a külföldön mindegyik felekezet hívei körében található egyke és kedvező szaporaság egyaránt.

Amit a felekezetre nézve itt elmondottam, teljes mértékben áll a fajra nézve is. Mert ugyanakkor, amikor van *egykes magyar* és *egykes német* lakosság hazánk területén, van *olyan magyar* és *olyan német vidék* is, amelynek szaporasága semmi kívánnivalót nem hagy fenn. A francia nép már rég időtől fogva következetesen egykes; a Harmadik Birodalom német lakossága pedig a tartós, nagy szaporaságról most legutóbb egyszerre a legegységesebb rendszerre csapott át.

Az egykéhez tehát sem a fajnak, sem a vallásfelekezetnek semmi köze nincsen. Ez az objektív igazság! Ez az igazság azonban tulajdonképpen csak negatív eredmény. Mert csak azt mondja meg, hogy *ebben* nem lehet az *egyke okát keresni*.

Mégis jelentős előrehaladást jelent azon az úton, melyet meg kell tennünk, ha az egyikét azoktól a megtevesztő látszatoktól meg akarjuk tisztítani, melyek igazi mibenlétének felismerését gátolják. Mert nálunk Magyarországon már annyira bevette magát a köztudatba az a tévhit, hogy az egyikét a protestáns egyházak okozák, hogy az már szinte a tárgyilagos kutatás lehetőségének is útját kezdte állni. És éppen ezért bír jelentőséggel annak a megállapítása, hogy ennek a nézetnek semmiféle reális alapja és jogosultsága nincs és hogy az egyikét előidéző okok közül úgy a felekezetet, mint a fajt teljesen ki kell küszöbölni.

A felekezetnek vagy a fajnak az egyke oka gyanánt való odaállítása csak azt mutatja, hogy a statisztika által pontosan kimutatott többféle adatnak a főlzínen található koincidenáciájából milyen könnyen jut az ember hamis következtetésekre.

Elhagyva mármost a felekezeti kérdés területét, egyelőre vissza kell térnem ahhoz a fonálhoz, amely után az egyke bonyolult jelenségének kutatása terén annak idején elindultam.

A SZÜLŐ ÉS A GYERMEK.

Minekutána ekként „a faj” és a „felekezet” az egyke előidéző okai közül kiküszöbölődött és nyilvánvalóvá lett, hogy az egyke megfejtéséhez ennek a két tényezőnek egyike útján se lehet eljutni; hasonló elemzésnek kellett alávetnem azokat a többi okokat is, amelyekre úgy az irodalom, mint a közvélemény az egykét leginkább visszavezetendőnek vélte. A vezetőfonál ebben a pillanatban az egyke komplex jelenségét alkotni látszó elemek többfélesége irányában ágazódott szét. Az a kötelesség nyomult tehát előtérbe, hogy mielőtt magamnak az egyke mibenléte, annak valódi oka felől véleményt alkotnék, ezek közül legalább a legfőbbeket közelebbről vizsgálat tárgyává tegyem.

A legelső vonalban állott ezek között: „*a szülő*” és „*a gyermek*”. Ezek nélkül egyke nincs. Kivizsgálás tárgyává kellett tehát tennem a szülő és a gyermek viszonyát egymáshoz általában és ennek a viszonyoknak a szerepét az ember szaporaságával való összefüggésében különösen is.

Szülők alatt – a legtágabb értelemben – két olyan különmemű egyént értünk, akiknek ezt a megkülönböztető jellegét a tőlük származó gyermek világra jötte adja meg. A civilizált államok társadalmában a szülők gyűjtőneve rendszerint gyermekkel bíró házaspárt jelent.

A házasság viszont, az itt figyelembe jövő ismérvek szempontjából, két különmemű embernek elismert életközösségre való egyesülése. Ez az életközösség a gyakorlatban érdekközösséget teremt. A szülők fogalmában egyesült emberpár tartós társulása révén ennél fogva, a

létért való küzdelemnek új formája és új alanya jön létre. A létért való küzdelemnek ez az új alanya, ezt az ő küzdelmét, mely éppúgy öncélú, mint minden más létért való küzdelem, azon életkörülmények közepette és azon következmények vállalása mellett kénytelen lebonyolítani, amelyeket korának erkölcsi, jogi, gazdasági és szociális rendje az ilyen társuláshoz hozzáfűz.

A gyermek pedig az itt alapul vett eszmekörben a fajfenntartási ösztön érvényesülésének célja és eredménye; mely a különböző civilizációk erkölcsi, jogi, gazdasági és szociális rendjének az ő létezésével kapcsolatos beavatkozásaihoz képest a szülők létért való küzdelmét hol súlyosbítólag, hol könnyítőleg befolyásolja.

Itt tehát egy kölcsönhatás mutatkozik; amely annyi-
val is inkább tisztázásra szorul, mert – különösen nálunk – a közvéleményben is, az irodalomban is legfőként az a szélteben elterjedt nézet vált uralkodóvá, hogy az egykét a szülőknek a gyermek iránt táplált túlságba vitt szeretete idézi elő; amelynél fogva, ennek minden más szempontot alárendelve, magukat kizárólag azon cél által vezettetik, hogy egyetlen ivadékukat a lehető legnagyobb jólétben tartsák, az öröklött vagyonnak pedig csorbítatlan teljességében hagyják vissza.

Ezt az önmagáról megfélelmező, nagy altruisztikus szeretetet, bár első megtekintésre alkalmasnak látszik is arra, hogy az egykés szülők magatartásának magyarázatául szolgáljon, helytálló megfajtás gyanánt elfogadni nem tudtam. Mert sehogyse látszott valószínűnek az, hogy az élők világának láncolatához tartozó ember, az ő tömeges, tehát törvényszerűségeire valló magatartásában, az önzés elvétől áthatott természet irányításától eltérő utakon haladjon. Elvégre a megfigyelésünk tárgyát képező ember nem az ő mai kultúrájának teljességében perdült ki ide az élet színpadára olyan készen, mint aminőnek őt napjainkban látjuk, hanem hosszadalmas fejlődés történeti előzményeinek átmenetein keresztül jutott el idáig.

Tekintsünk hát vissza egy kissé ebbe a múltba. Állapítsuk meg, mik annak a tradíciói? Van-e abban és ha igen, mi az, amire az ember mai magatartásában ráismerhetünk és amit az atavizmus a mai emberbe átörökíthetett? Vessünk evégből egy futó pillantást a szülő és a gyermek viszonyának történeti fejlődésére. Nézzük meg egyfelől, hogy miként volt a szülők jogviszonya a gyermekhez a különböző korokban szabályozva; és főként, hogy a különféle népeknél miből indult ki, minő fejlődésen ment keresztül és miképen alakult a gyermek sorsa?

Köztudomású dolog, hogy a mi korunkban, a civilizált népek jogrendje, a gyermeket mindenképen óvja és Védelmezi. A magzatelhajtást és a gyermekülést egyaránt büntetőjogi rendszabályokkal sújtja. Sőt ezen túlmenőleg a gyermekhalandóságot is, a közegészségügy és a gyermekgondozás céljait szolgáló egyéb állami és társadalmi berendezések segítségével, a legmesszebbmenő mértékben kiküszöbölni igyekszik és a megszületett gyermek életben-tartására minden tőle telhetőt elkövet. Ez azonban nem volt mindig így.

Még egy-két generációval előttünk is a házasságok termékenysége általában jóval nagyobb volt a mainál. S amíg több volt a gyerek, addig a gyermek-kultusz sem volt korántsem olyan nagy, mint manapság. A gyermeknek ma ritkasági értéke van. S ez váltotta ki annak mai virágzó kultuszát. Aki a korszellem változását és az annak nyomán ezen a ponton végbemenő jelenségeket figyelemmel kíséri, annak az a benyomása támad, mintha ez a kor magát a több gyermek hiányáért, a kevésnek tüntető gondozásával akarná igazolni. És ebben arra a tipikusan egy kés mentalitásra kell ráismernünk, mely – mutatis mutandis – a falun ugyanilyen külsőségekkel veszi magát körül. Ott is – állítólag – minden a gyermekért történik. Még az is, hogy gyermek ne legyen. És az egykés szülőknek nincs nagyobb gondja, minthogy azt a kedvező külszint, azt a megnyerő látszatot elterjesszék és fenn-

tartsák, hogy az ő elvük: mindent a gyermekért! Ami érthető; mert ez vet rájuk előnyösebb világitást.

Persze azért az, aki nem azután ítél, amit vele elhitetni akarnak, hanem az ilyen falvak népének az életét figyeli, az a mesterségesen keltett látszatok spanyolfala mögött meglátja a szülők kirívóan hedonisztikus életfelfogását, hivalkodó jólétét, kényelmét és luxusát; amiről pedig már igazán bajos lenne elhitetni, hogy az mind a gyermekért történik.

A megszületett gyermek védelme és gondozása ma kétségtelenül magas fokon áll. De ez, mint fentebb is mondtam, nem mindig volt így. És nincs így még ma sem azoknál a primitív népeknél, amelyeknek kezdetleges fejlettségi foka a haladottabb népek mai civilizációjának megelőző stádiumait mutatja.

Ebben az irányban igen beható tudományos kutatást végzett dr. med. Heinrich Ploss, akinek az egész földkerekséget felölelő és úgyszólván minden emberlakta területre kiterjedő óriási adatgyűjteménye, mely a gyermek szerepét, jelentőségét és sorsát úgy a régi germán, a régi római és görög kultúrákban, mint a primitív népek életviszonyai között, a megállapított tények ezreivel világítja meg, méltán a legegységesebb és a legalaposabb forrásműnek tekinthető.!

Az adatok töméntelen sokasága hangyaszorgalommal van ebben a tudományos munkában összehordva és feldolgozva. Hogy a kérdés felől magunknak legalább olyan hozzávetőleges képet alkothassunk, mely a vizsgálat tárgyát alkotó probléma tekintetében némi tájékozódást nyújthat, álljon itt egy-két részlet és néhány adat ebből a terjedelmes forrásmunkából.

Dr. med. Heinrich Ploss szakaszokba szedve tárgyalja óriási anyagát. Az olvasó szíves elnézését kérem, ha az egy- és ugyanazon népre vonatkozó adatokat itt is nem

¹ „Das Kind im Branch und Sitte der Völker.” (Leipzig. 1911. III. Auflage.)

egy helyen csoportosítva, hanem elszórtan fogja találni. Ennek oka abban rejlik, hogy a szerzőt idézve, nemcsak az értelem hű visszaadásához, de előadásának rendszeréhez is ragaszkodni kívántam. Az áttekintés és összbenyomás kialakulására és a következtetések levonására ez azért nem lesz hátrányos befolyással.

A gyermek utáni vágy.

(2) „Légy erős fiak anyjává.” Ezt kívánja a *hindu* pap házasságkötése napján a menyasszonynak. Mert csak a fiaknak van hatalmában a holtakért és az ősökért *áldozatokat bemutatni*. De azért az északelőindiai *hindu* bizonyos körülmények között a leánygyermeknek is örül, mert ezek *értékes kereskedelmi cikkek; amennyiben az apát magas menyasszony-árhoz juttatják*.

(8) A *szudáni* és *bantu négereknél*. Az az *aranyparti néger*, akinek a szerencse nem hozott fiút, nem sokat számít. De a fiúnál is jobban örül a leánygyermeknek, mert ezek *többet dolgoznak és mint eladható menyasszonyok valami jövedelmet hajtanak*.

Kamerunban a férfi annak a tőkének a *kamatait látja gyerekeiben*, amelyet ő feleségének megvásárlásába fektetett.

(14) A *hyperboreaiaknál*, az *Annavidéken* minden *giljak* nagy gyereksereget kíván és dicsekszik vele, ha megvan. Mert a fiúk *segítenek neki a vadászatban, a halászatban és a kereskedésben*, a leányok pedig szintén *munkaerők* és később *jól eladják őket* férjeiknek.

Az ikrek. (50.-51. §.)

A különböző kultúrfokon élő népeknél az ikrek közül az egyiket megölik. Ha kétnemű iker született, többnyire a leányt. De van olyan nép is, mely ilyen esetben a fiút öli meg.

Tógában, Kratyi vidékén az ikreket megölik. A *batáriaknál* az egyik ikret életben hagyják. Kétneműek

esetén a fiút ölik meg. *Kamerunban a bakviriknél* azért nem kedvelik őket, mert az anya nem bírja őket eléggé táplálni; ugyancsak ezért a déli részen, a *batangák* az egyiket szintén megölik. Az alsó *Kongó* vidékén nem egy ikres anya úgy szabadul a kettős gondozástól, hogy az egyiket agyonéhezteti. A *hereráknál* ellenkezőleg áll a dolog; a legnagyobb szerencsének tartják az ikreket; ami azzal függ össze, hogy ők *a család gazdagságát a gyermekekben látják*; amely felfogás a *Nílus* felső folyásánál lakó *négereknél* is megvan, akik az ember *gazdagságát* gyermekeinek száma után mérik. A *vasaramók* Kelet-Afrikában az ikreket eladják vagy kiteszik a dsungelbe. Az angol-délafrikai *Bantuban* a *makalakák* kockát vetnek, hogy melyik legyen fazékban a hiénáknak kitéve. A mai *Pariiban* a *campák* és *antik* az ikrek közül az utóbb világra jöttét elevenen elássák.

Nyomorék gyermek legyilkolása és kitétele. (55. §.)

Azelőtt a *szlávok* a nyomorék gyermeket megölték vagy kitéték. A gyermekkitétel a régi *germánok* is részint a gyermek nyomorék voltával indokolták. Nagyfokban nyomorékokat talán meg is öltek. Legalább is a falusi nép között *Sziléziában* és egyéb helyeken, még a *tizenkilencedik századba* is átnyúlt az a felfogás, hogy az ilyen lényekkel szemben *a szülőket az életből való kirtás joga megilleti*.

A régi *Rómában* a XII. táblás *törvény* a nyomorék gyermekek azonnali megölését *megengedte*. *Halikarnassosi Dionysius* egy *Romulusnak* tulajdonított törvényt említ, mely szerint még a Róma alapítása utáni 277. évben is szabad volt nyomorék gyermekeket megölni, ha előzőleg 5 tanú által ilyeneknek nyilvánítottak.

Spartában Lykurgos elrendelte, hogy a pajzson fekvő újszülött a vének által megvizsgáltassék. Az volt az álláspontja, hogy a gyermekek a Haza köztvagyonát képezik. Jó testalkatúak és erősek a vének parancsára

felneveltettek; a nyomorékok vagy gyengék kitétettek vagy a *Taygetos-hegyről* a szakadékba vették.

A nyomorék vagy testi hibával bíró gyermekek is azok között vannak, akiket a *Korán* tilalma dacára az arabiai *beduinok* még ma is titokban leölnék. *Arabia petraeában* még meg van engedve elnyomorodott csecse-inőket a homokban elásni. *Fetuban* (Aranypart-Guinea) a *négerek* a XVII. században minden újszülöttet megvizsgáltak és a hibásat megölték.

Gyermek és kannibálizmus. (58. §.)

A *négerek* *Haiti* szigetén a gyermekgyilkolást nemcsak bálványimádásukkal kapcsolatban, de tisztán *kannibalisztikus* kedvtelésből is gyakorolják. Így 1878-ban két néger asszonyt tetten értek, amint éppen egy gyér-ének vértelen hulláját akarták nyersen megenni. A vért Jélőbb kieresztették. Egy másik asszony megette a saját gyerekeit és úgy vélekedett, hogy senkinek sincs erre íobb joga nálánál, aki szülte őket.

Az északkeleti *Kongó* államban, Schweinfurt idejében a *mangbattuknál* kitűnő ínycs falat volt a gyermekhús. Csaknem naponta vándoroltak akkor *Mnnsa* király konyhájára zsákmányul ejtett kicsinyek.

Francia *Kongóban* *Poutrin* francia orvos még 1910-ben is egész rendszeres antropofágokat talált. A *bonjók* embervadászatokat tartanak; foglyaikat bezárják, hogy azután a szükséghez képest elfogyasszák őket. A kislányokat fákra függesztik és úgy vágják le, mint a kecskét. Schweinfurth egy Njam-Njam faluban látta, amint egy zsákmányolt asszony újszülött gyereke meztelenül, haldokolva feküdt az izzó napon. Mielőtt a főzőedénybe tették volna, megvárták a halálát. Mindez azért, hogy *ne hátráltassa rabszolgamunkájában az újszülött az anyát.*

Jung Ausztráliában *Cooper-Creeknél* és a nagy Eyre-tónál látta, hogy az anyák saját gyerekeiket falták fel, miközben más asszonyok is velük ettek. A férfiak nem

vettek részt a falatozásban, sőt még azt is letagadták, hogy tudnak róla.

A régi *mexikóiaknál* voltak olyan papok, akik kizárólag gyermekhúsból és vérből éltek.

A gyermekevő *délamerikai* népek képviselői gyanánt találjuk *Dappemál* a *guaimurákat* és a *tobákat*. Az utóbbiak állítólag eleség gyanánt megsütve vitték magukkal háborúikban saját gyermekeiket.

A *tupin-inhák* hadifoglyaikat a saját törzsükből való leányokkal házасították össze, hogy gyermekeket nemzzenek, amelyeket aztán lemészároltak és táplálékul használtak fel.

(59. §.) A gyermekkítétel és gyermekgyilkolás tárgyköre, ha *a saját kultúránkon belül előforduló egyes esetektől* eltekintünk is, a VI. és VII. fejezetekkel még nincs kimerítve. Mert nemcsak az egyik vagy mindkét iker, nemcsak torzszülöttek és törvénytelen gyermekek lettek és lesznek sok népnél, hagyományos szokás szerint, az útból eltéve; nemcsak a vallásos vakbuzgalom és kannibálizmus követeltek és követelnek nyíltan elismert hagyományok védelme alatt megszámlálhatatlan gyermekéleket, de még ezeknél is sokkal nagyobb a száma az olyan gyermekeknek, akiket nem lehetett ezekkel egy osztályozásba sorozni, esett és esik az ő törzsük vagy népüknél dívó régi szokás, illetőleg *az apa, az anya vagy egy más személyiség, törvény által nem korlátolt hatalmának áldozatául*.

Ennek a fejezetnek az áttekintése azt mutatja, hogy az itt figyelembe jövő gyermekeknek a legeslegnagyobb része a női nemhez tartozik. A *hinduk*, a régi *germánok*, a *rómaiak* és a *görögök*, az ó- és újkori *arabok*, az *újzéländiak* és a *Fidschi-szigetek* lakói, a *kínaiak* és a *todák*, az *eszkimók* és a *guanak* részben kizárólag, részben főleg leányokat tesznek el láb alól. *Az okok* úgy a kítétel, mint általában az egyenes gyermekölés eseteiben túlnyomórészt *gazdaságiak*.

Másfelől, ha aránytalanul kisebb mértékben is, a fiúgyermeket fenyegeti olyan veszedelem, amelynek a leányok nincsenek kitéve. Ez a fejezel politikai okokból végrehajtott fiúgyilkolásokról emlékezik meg a régi *perzsáknál, a pelasgoknál* és (Fáraó által) a *zsidóknál* és az újabbkori *Törökországban*. Egyes *Pápua-törzsek gazdasági okokból* több fiút fosztanak meg az élettől, mint leányt. Ha a nemre való tekintet nélkül vonunk párhuzamot, akkor ezt a fejezetet illetőleg a következő eredményre jutunk: *gazdasági okokból*, ideértve a *drágaságot* és *az éhínséget is*, lettek, illetőleg lesznek gyermekek láb alól eltéve a korábbi és a mostani *hinduknál, a régi germánoknál, rómaiaknál* és *görögöknél, a régebbi araboknál, a kabyloknál* és a *Kanári- és Karolini-szigetek bennszülötteinél, a buschmannoknál* Ausztráliában és Kínában, a *todák, a kamtschadálok* és *eszkimóknál, az alaskai és kaliforniai indián törzseknél, valamint a pimáknél* Új-Mexikóban és Arizonában.

Egy *babonának*, mely a *fogzással* függ össze, esnek áldozatul a gyermekek a *makoló, a basutó, a vaki-lindi, a vasarámó* és a *vasuaheli* népeknél.

Az *anya halálával, illetőleg az anyatej és anyai gondozás hiányával* okolják meg gyermekgyilkolásukat a *hottentották, az ausztrálieiak, az eszkimók* és az *indiánok Bolíviában*.

Saját kényelmüknek áldoztak, illetőleg áldoznak fel tömegesen gyermekeket a *pápuák* és a *Fidschi-szigetiek, a hawaiiak* és más *polynéziai törzsek, valamin a kamtschadálok*.

Indó-germánok. (60. §.)

A gyermekek leölése *Kínában* és *Indiában* van az egész földön a legjobban elterjedve. A *hindukat* illetőleg A. I. O'Brien közli, hogy *Pantschabban*, az angolok megjelenése előtt, de még kevéssel azután is, egész falvak voltak, amelyekben egyetlenegy leány sem volt talál-

ható. Még most is vannak ott és *Radschputánában* vidékek, ahol 1000 fiúra csak 450-850 leánygyermek esik. Mert a britt kormányzatnak hatvan évi működése alatt, minden igyekezete dacára, sem sikerült a leányok leölését megakadályozni. Mind mostanáig *egész falvak segítenek össze a hagyományokon alapuló gyakorlatnak eltitkolására*, ami az idegen kormányzatra nézve nagyon megnehezíti a bizonyítékok előteremtését.

A *régi germánnak* tényleg megvolt az a *joga*, hogy gyermekét megölhesse vagy kitehesse. Weinhold szerint a kitételre főként *szegénység, éhínség és drágaság* szolgáltatták az okot.

A *régi Rómában* kormányzati elv volt, hogy a népesség szaporodása csak annyira mozdíttassék elő, amennyire azt a haza védelmezőinek kellő száma igényelte és az állampolgárok eltartására rendelkezésre álló pénzeszközök azt megengedték. Ez az elv az apát megillető jogkörre is át lett víve. A családapák csak annyi gyermeket ismertek el, ahányat a törzsük fenntartására szükségesnek láttak és *vagyoni helyzetük* megengedett. Gyerekeiket *eladhatták, kitehettek, megölhették* vagy elismerhették. Egy *Romulusnak* tulajdonított *törvény megengedte*, hogy a leányok 3 éves korukig kitehetők legyenek. A kitétel rendszerint a Columnia Lactaria mellett történt. A *decemvirek* alatt még *a felnőtt gyermekek megölése is meg volt engedve*. Julius Paulus volt az első, aki az újszülöttek kitétele ellen állást foglalt. A *Justiniani* jogban a gyermekek megölése *Parricidiumnak*, rokongyilkosságnak számít.

A *régi görögöknél* a gyermekkitétel *széltében űzött szokás* volt.

Sémíták. (61. §.)

Politikai okokból végrehajtott tömeges fiúgyilkolásról az Újtestamentumból tudunk. (Heródes.) A *gyermekáldozat* eseteitől eltekintve, a szülők beleegyezésével vagy

esetleg segélyével végrehajtott gyermekgyilkosság az *ótestamentumi* zsidóknál nagyon ritkán fordult elő. Az ótestamentumi zsidóság a sok gyermeket kívánta, mert a *gyermeken keresztül várta a Messiással való összekötetést*. A gyermekgyilkosság a Mózesi törvényben halált érdemlő bűnténynek tekintett.

Különösen hírhedtté vált az arab történelemben a leányok legyilkolásáról a *Kindah* nemzetség. Pogányok, keresztények, zsidók, sábaiak és másféle szektáriusok tartoztak ennek kebelébe, melyek a leánygyilkolást valamennyien üzték.

A *Korán* a gyermekgyilkolást, mint förtelmes bűnt jelöli meg és a VI. Sureban így szól: „Attól való félelmetekben, hogy szegénységbe juttok, gyermekeiteket ne öljétek meg; mert mi eltartjuk őket, amint titeket eltartunk.”

(321. §.) Mint ahogy a gyermek kitételéről és megöléséről szóló fejezetek, úgy ez a fejezet is annak tudatára juttat bennünket, hogy *az emberiség, amennyire kultúráját visszafelé követni lehet, az erősebbnek a gyengébbel szemben aránytalan engedményeket tett*. És bizonyára figyelemreméltó, hogy a mi *saját indó-európai népcsaládunknak egyes ágai* ebben a tekintetben a *legvégsőkig is elmentek*.

A 322. §. *a régi árja indusban, a keltában és a régi rómaiban* olyan férfiakat mutat nekünk, akik nemcsak hogy gyermekeiket *jogszerűleg megölhették, kitehettek, elzavarhatták, eladhatták és elajándékozhatták, de akiktől fiaik életük végéig függésben maradtak és akik fiaik keresményére életük fogytáig igényel bírtak*. Akiknek (Rómában) leányaik házaséletébe olyan mélyreható beavatkozásra volt joguk, amely ezeket a saját magzatukra nézve minden jogtól megfosztotta. A *nemző* személyisége itt *életfogytiglan abszorbeálja a nemzett személyiségét*.

Nyersebben, a szó szoros értelmében vett ököljog módjára nyilvánul az erősebb joga a mi saját őseinknél

a régi germánoknál. Amíg kicsiny és gyenge a fiú, addig megölheti, eladhatja, kiteheti őt az apja; amikor erősebbé válik apjánál, akkor ez teheti ki vagy ölheti meg az apját. Ehhez hasonlót találunk az újkor népeinél, Afrikában és Amerikában.

Hogy az apai hatalom a leánygyermek emberi jogait még a fiúgyermekénél is jobban elnyomta, azt az eddig elmondottak után, már szinte mondani sem kell. Csak a régi poroszokról emlékezzünk meg itt még, akiknél az volt a szokás, hogy a fajfenntartás céljára csak egy leánygyermeket hagytak életben, ami az előindiai *tođáknak* már említett szokásával mutat párhuzamot.

Az *indo-eurapainak* és a *szemitának* gyermekeladási joga sok más nép azonos jogához hasonló. Ez a fejezet gyakorlatilag mutatja ezt meg a *négerek, melanéziaiak, japánok, kínaiak, thaik, annamiták, tangutok, mongolok és indiánoknál*. Az utóbbiak közül a régi mexikóiak ehhez az üzlethez olyan jól értettek, hogy nem egy közülök *ivadékait mindjárt több generációra kiterjedőleg előre eladta*. De a gyermek kárára üzött ez a visszaélés nálunk keresztényeknél is egészen a legújabb időkig fenntartotta magát.

(322. §.) Mint az *indus*, úgy családfői minőségében a régi római is, asszony, gyerek, rabszolga és szolgáló sorsát a kezében tartotta. Bár erkölcsi szempontból a gyerekek – *personae liberae* – gyanánt tekintettek, mégis Bartsch szerint ennek dacára kitehetők, eladhatók és megölhetők voltak. Az eladás többször megismételhető volt. A XII. táblás törvény elrendelte, hogy az apa által már háromszor eladott fiú, az apjával szemben szabaddá legyen. A fiú keresete az apát illette. Azon kívül ő a házassági kényszer jogát is gyakorolta gyermekei fölött. Leányait, ha „*manus*” nélkül kötöttek házasságot, visszakövetelhetette. Az ilyen asszonynak saját gyermekeihez semmi joga nem volt. Később egy fokozatos jogfejlődés észlelhető az asszonyok és a gyermekek javára, úgyhogy

az apai hatalom a Justináni jogban már csak bukott nagyságnak tűnik fel. Az „infanticidium” szakkifejezés a gyermekeknek a szülők által végrehajtott megölésére az első császárság idejében keletkezett.

Nyomorék és fejletlen testű újszülöttek megölése Spártában törvény volt; Athénben Arisztoteles idejében meg volt engedve. A gyermekkítétel szélében gyakorlatban volt, csak Thébában volt eltiltva. Itt ehelyett teljesen vagyontalan apáknak az a joguk volt meg, hogy gyermekeiket a hatósághoz vihették, amely azokat rabszolga gyanánt olcsó áron eladta. A vevőnek kötelezni kellett magát a gyermek fölnevelésére, de szabadságában állott magát a gyermek rabszolgamunkájával kártalanítani. Kitéve leányok lettek, hogy ne kelljen őket később keletgyével ellátni.

A német jog szerint a gyermekeket éhínség idején még a XIII. század után is szabad volt eladni. Egyébként Ploss arra mutat rá, hogy gyermekeket pénzért még a XIX. század folyamán is sűrűn ajánlottak fel. Az „Anzeiger zur Gartenlaube” például 1876-ban egy csinos gyermeket 2000 tallér egyszeri lefizetése ellenében ajánlott fel; és hasonló hirdetések ebben az időtájban úgyszólván naponta voltak bizonyos lapokban olvashatók.¹

A lettószlávoknál az apai hatalomnak éppen olyan túltengését találjuk, mint a zsidóknál, rómaiaknál, görögöknél és germánoknál.

A régi Poroszországban korlátlan hatalma volt az apának gyermekei fölött, akiket megölhetett, kitehetett vagy elűzhetett. Ez a sors legtöbbszörre itt is a leánygyermekeket érte. Waldheim Sigfried szerint III. Honorius pápa 1218-ban kelt bullájában írja, hogy hallott a poroszoknak arról a rettenetes szokásáról, hogy a fajfenntartás érdekében mindig csak egy leányt hagynak életben.

¹ A magyar rádió minduntalan közli napjainkban egyes szülők hirdetését, melyben szegénységük okából gyermeküknek idegenek által történendő örökbefogadását kéri.

A *galliai keltákról* ezt írta Ceasar: „Viri in uxores sicuti in liberos vitae necisque habent potestatem.”

Amikor itt a dr. med. Heinrich Ploss említett művéből kiszakított idézetek sorát lezárom, nem tehetem ezt anélkül, hogy az ő adataihoz hozzá ne fűzzem még azokat, amelyeket a legeslegújabb kor tapasztalatai csatolnak hozzájuk.

P. Grácián pécsi ferencrendi szerzetes, aki napjainkban misszionáriusként Kínában működik és rövid időre tért haza, közli,¹ hogy ott a nagy éhínség folytán a leánygyermekeket valóságos csapásnak tekintik és ezért vagy kiteszik, vagy rabszolgának eladják; de megtörtént az is, hogy az újszülött gyermeket a misszionárius szemeláttára dobták a folyóba.

Köztudomású tény, melyet tanulmányúton ott járt nyugateurópai és amerikai írók közvetlen megfigyelései igazolnak, hogy ama szörnyű éhínség idején, amely Oroszország bizonyos területein most a mi napjainkban egymás után több ízben is előfordult, amikor is ott a nagy vidékekre kiterjedő éhínség folytán az emberek milliói pusztultak és pusztulnak el éhen, ezen a területen is felütötte a fejét a kannibálizmus. Az éhínség ebben a legújabb korban a keresztény civilizáció foglatába tartozó embert is rávitte arra, hogy a saját egyéni életének megmentése és fenntartása végett védekezésre képtelen embercsemeték, esetleg éppen a saját gyöngye gyermekeinek a testét használja fel táplálkozás céljaira.

Ha a dr. Ploss által ismertetett adatokon túl kellett még bizonyíték a szülő és gyermek közötti viszony megvilágítása mellett annak az igazolására, hogy az önfenntartás ösztöne csakugyan az a kíméletlen motorikus erő, amelynek cinikus önzése semmitől vissza nem riad és hogy ez az ösztön az emberben is él, akkor a mi saját korunknak ez az éppoly szomorú, mint amilyen vissza-

¹ Megjelent a Pesti Napló 1936. évi húsvéti számában.

taszító tanúságtétele, bizonyára a legcsattanóbb bizonyíték erre.

Ebben a tapasztalati tényben van azonban egy meszszebbmenő tanulás is. Ez ugyanis azt is igazolja és bizonyítja, hogy a természeti erők hatalma – ha kenyértörésre kerül a sor – elemi erővel éled fel és lesz úrrá a civilizált ember magatartásában is. És hogy ezeknek az erőknek és köztük elsősorban az önfenntartás ösztönének a szükség kényszerhatására jelentkező kitörése nyíltan vagy alattomosan, de fölébe kerekedik még a civilizáció jogrendjében és erkölcsi szabályaiban ellene támasztott korlátozásoknak is. Az atavizmus széttúzza azokat a fékeket is, melyeket ez a civilizáció közel kétezer év óta tökéletesít; és ha kell, visszataszító megnyilvánulásokon keresztül teszi nyilvánvalóvá, hogy a döntő szó, a soha meg nem alkuvó önzés lebírhatatlan hatalmát illeti.

A franciák nagyhírű királya, XIV. Lajos, az ágyúk csövére vésette rá ezeket a sokatmondó szavakat: *ultima ratio regum*. Mi, akiknek egy titokzatos társadalmi jelenség kutatása közben, a látszatok dandára ellen kell hadakoznunk, véssük jól a tudatunkba azt, hogy a mi vizsgálódásunk területén az *ultima ratio: az önzés!*

A dr. Ploss-féle adatokon keresztül megfigyelhettük a szülő és a gyermek egymáshoz való viszonyát a primitív népeknél. És láttuk annak alakulását és fejlődését az ókori népek életében, amelyek a civilizáció kifejlesztése segélyével a mai kultúrának már alapvető szolgálatokat tettek. Láttuk, hogy a gyermek sorsa és élete a primitív népeknél még teljesen bizonytalan. Ott a gyermek néhol a szokás és a hagyomány leplébe burkoltan, többnyire azonban az anyagi érdek elfogadott és nyíltan elismert jogcíme alapján, a vele szemben mindenható szülők sorsdöntő elhatározásainak még egészen védtelenül van kiszolgáltatva. Életének kioltása akár kannibálistikus, akár egyszerű gazdasági okokból, még egyetemes jelen-

ség és állandó gyakorlat. Úgyszólván jogszokás és az uralkodó erkölccsel összhangban álló rendszer.

Később az államalkotó, fejlettebb kultúrájú ókori népek körében már törvénybe merevített jogrend szűkíti vele szemben a szülők eredetileg korlátlan hatalmát. De azért a gyermek kitételét, adás-vételét, avagy éppen életének kioltását, még ez a kezdetleges jogrend se szünteti meg teljesen.

És láttuk végül, hogy a gyermek egykori abszolút jogtalanságának és védtelenségének ez az atavisztikus hagyománya hogyan mentette át magát a középkor praxisába és felfogásába; sőt, hogy ez a hagyomány, mint egy a tudat alatt tovább élve, miként lopakodott bele ritkuló esetek fonálán és megváltozott formában, az újkori és a legújabbkori társadalmak civilizációjába is.

Ennek az egész folyamatnak a képe azt mutatja, hogy az emberi nem sok évezredre visszanyúló fejlődése során, amíg ez a létezésnek kezdetleges alakzataiból, a létért való küzdelem vérbe és szenvedésbe mártott fokozatain keresztül, a modern jogrendszerek által védeltet magasabbrendű életformáig eljutott, *a gyermek sokkal hosszabb ideig volt az ember önző életcéljainak, a használati tárgyakkal és állatokkal egy rangban kiszolgáltatott jogfosztott eszköze, mint külön egyéniséggel bíró elismert jogalany.*

Visszatérve már most a szülő és a gyermek egymáshoz való viszonyára vonatkozó fejtegetéseim legelejére, alig hiszem, hogy azokban a történeti előzményekben, amelyek nekünk a gyermek sorsának ezeket a mozzanatait és fejlődési fokozatait mutatják, valami szilárd fundamentumra található az a magyarázat, amely szerint a mi korunk emberét egy kés magatartására, a túlságba vitt gyermek iránti szeretet viszi rá.

Homlokegyenest ellenkezőleg áll a dolog! És bármily népszerűtlen legyen és bármennyire ellenkezzék is a tudatosan terjesztett és kritika nélkül elfogadott tetszetős, de

tisztára eufemisztikus beállítással, meg kell barátkoznunk azzal a kendőzetlen igazsággal, hogy *az egykét nem a gyermek iránti szeretet, hanem a szülők önző gazdasági érdeke és önszeretete magyarázza.*

Az egyke a szülők atavisztikus önzésének csupán megváltozott formája. Az egyke az a kényszermegoldás, amelyre ezt az önzést más tényezőkkel együtt hatva, a jogrend hajthatatlansága szorítja.

A létért való küzdelemnek ezen a ponton korántsem a lényege, hanem csak az alakja változott. Az önzés ugyanaz maradt, csak a külső formája más, amelyben előttünk megjelenik. Minden a régiben maradt, csak a módszer új!

A világra jött gyermek kitétele, sőt leölése is, itt-ott még ma is gyakorlatban van, eladásának vagy rendszeres leölésének tarthatatlanná vált gyakorlata helyébe pedig az újkor embere új gyakorlatot állított. Nem hoz világra gyermeket! És ha mégis azt veszi észre, hogy akarata ellenére életet fakasztott, akkor titokban elhajtja a magzatot. Önérdéke ellen azonban arra kényszerítetni magát, hogy sok gyermeke legyen, semmiképen nem engedi. A büntetőjogi következmények? Nem fél tőlük! Ezek ellenében életbeléptette a különleges egyke-erkölcs Íratlan törvényét, amely az ily cselekmények kölcsönös eltitkolását becsületbeli (!) kötelességgé teszi. És mi, akik a magyar közigazgatás vagy a magyar igazságszolgáltatás területén működünk, sokszoros tapasztalat alapján tanúsíthatjuk, hogy ennek a törvénynek a kötelező erejét megtörni sehol se sikerült. Éppúgy hatályban van az nálunk, mint dr. Ploss szerint az indiai Pandschab vagy Radschputana területén. Azzal a különbséggel mégis, hogy ott a falvak a leánygyermek legyilkolásának, a fejlettebb civilizációkban pedig az emberek a mindkét nembeli magzat elhajlásának az eltitkolására fognak össze.

Nem tudom azok, akik az egyke terjedését azzal akarják magyarázni, hogy az egyszerűen ragadós beteg-

ség, mely az egyik falu népének a másik példája által történt fertőzése folytán hódít újabb és újabb területeket magának, mit szólnak ahhoz, hogy az ivadékatól szabadulni akaró ember *India* előbb említett tartományaiiban és *nálunk*, a jogrenddel szemben való védekezés tekintetében egészen egyforma magatartást talál ki? Vajjon itt is a „fertőzés” látszatokra támaszkodó elméletének kellene helyt állania? Bajosan lenne ez ilyen távolságra elképzelhető. Sokkal egyszerűbbé válik a dolog, ha rámutatunk arra, hogy az indiai népnek a mienkével hasonlatos magatartását, az ott meghonosítani kívánt jogrendnek az angol hatóságok által való erőszakolása hozta létre. De *nem egyedül* ez! Hogy mi másnak a közrehatása kellett még hozzá, arra nézve majd a későbbi fejtegetések szolgálnak némi felvilágosítással. Itt most csak egyet akarok még leszögezni. És ez a következő. Ha az angol hatóságok továbbra is következetesek maradnak és – s ezt hangsúlyozom – *az ottani lakosság gazdasági körülményeiben lényeges változás nem áll be*, akkor a mai állapotok helyébe ott is kikerülhetetlenül egykét teremtenek, amely semmiben se fog különbözni a miénktől. .

Ez azonban a jövő kérdése. Nekünk pedig egyelőre még a múlttal van egy kis dolgunk, melyet nem hagyhatunk elvégezetlenül. A mienket megelőző fejlődési fokozatok tanulságai között van ugyanis még egy, amelyet nem vontunk le idáig. Pedig ha az ember mai magatartásának megértéséhez, az ember múltjában akarunk magyarázatot találni, ha a kérdés organikus fejlődése rendjén felvilágosító párhuzamot keresünk a lezajlott múlt és a most zajló jelen között, akkor éppen ennek a tanulságnak a figyelem középpontjába való beállítását semmi esetre sem mellőzhetjük.

Ez a tanulság pedig abban áll, hogy azok között az okok között, amelyek az embert ivadékanak hol elpusztítására, hol pedig nagyobb számban való életbentartására vezették, a dr. Ploss által ismertetett sokféle nép

és korszak gyakorlatában nyíltan vagy leplezetten, de mindig az ember *gazdasági érdeke határozott*.

Az ismertetett esetekben gazdasági érdek viszi rá az embert arra, hogy gyermekétől magát bizonyos körülmények között megszabadítsa. De arra is, hogy más körülmények között, azt életben tartsa. Sőt még arra is, hogy megint más körülmények között több gyermek bírására törekedjék. Így láttuk, hogy gazdasági érdek dönt abban, hogy ott, ahol a gyermekkitétel vagy a gyermekölés rendszere dívik, a fiúgyermeket pusztítsák-e el vagy a leánygyermeket? Ahol az adott viszonyok között, vagyis a létért való küzdelemnek egy speciális síkján, a küzdelem céljának a fiú tulajdonságai felelnek meg jobban, így ott, ahol a vadászat és halászat nagyobb erőt, kitartást, sokszor férfias elszántságot követelő vállalkozásaiban csakis a férfi-segítség biztosíthatja és fokozhatja a zsákmány gazdagságát, ott a fiúgyermeket becsülik meg. Ahol viszont az életviszonyok olyanok, hogy inkább a férfi tulajdonságai válnak hasznavehetetlenekké, a leányt pedig érdemes felnevelni, mert menyasszonynak jól el lehet adni és így előbb-utóbb jövedelmet hajt az apának, ott a fiút ölik meg és a leányt tartják életben.

Láttuk, hogy egyes népek a gyermekáldást szívesen veszik, mert a gyermekben a feleségvásárlásba fektetett tőke kamatozását látják. Vagyis más szóval olyan gazdasági szinten élnek, melynek adottságai között a munkaerő hiánya, a létért való küzdelmet nehezebbé teszi, a családtagok ingyen munkaerejének bekapcsolása pedig olcsón fokozza a versenyképességet és megkönnyíti a küzdelmet. Végeredményében még a kannibalisztikus szokások is a gazdasági érdek vezető szerepét igazolják; mert keletkezésük szűk viszonyok közepette a táplálék előállításának nehézségeire vezethető vissza. Hogy a rabszolgánál újszülött gyermekét rögtön elpusztítják, nehogy az anyát munkájában hátráltathassa, megint csak a rabszolgatartó gazdasági érdeke.

Hogy ez a gazdasági érdek ebben a vonatkozásban már a régi időkben is felismerésre talált, azt mutatja az, hogy már a Korán is a szegénységtől való félelemben jelöli meg a gyermekölés okát. Hogy a régi rómaiaknál a nemző személye életfogytiglan, sőt több nemzedékre előre abszorbeálhatta a nemzetek személyiségét, azoknak minden jogával és keresményével együtt, mi lenne más, mint a nemzőnek leleplezetlen önzése és gazdasági érdeke? Vagy mi egyebet láthatnánk a régi germánok és az újkor bizonyos afrikai és amerikai népeinek abban a gyakorlatában, hogy az apának jogában áll kiirtani gyermekét, amíg az nálánál gyengébb és viszont a gyermek pusztíthatja el az apját, ha ő lett az erősebb, mint a gazdasági érdekek azt a legcinikusabb érvényesülései, amely abban nyilvánul meg, hogy a létért való küzdelmet a családtagok gazdaságilag nem értékesíthető fölösleges többletétől tehermentesíti.

Az önzés az embernél a vágyak sokfélesége szerint – hogy úgy mondjam – többféle dimenzióban nyilvánulhat meg és érvényesülése nagyon különböző hatásokat és következményeket vonhat maga után. így többek között benne van megadva az a perpetuum mobile is, mely a sokrétű emberi kultúra folytonos tökéletesbülésének kimeríthetetlen hajtóereje. Csillapíthatatlan erőfeszítéseinek sok szépet és jót, sok áldásos és magasztos eredményt köszönhet az emberiség. De ha az egyéni akarat kialakításában minden féket félretolva, korlátlan uralomra jut, akkor társadalomellenes hatóerővé válik és a létért való küzdelemnek azokat az elfajulásait hozza létre, amelyeket az erkölcsi törvények által szabályozott társadalmi rend saját elvi alapjainak feladása nélkül el nem fogadhat. Ezek azok az esetek, amelyekben az önfenntartás ösztöne, a társadalom életét irányító törvényekkel összeközösbe kerül.

Amint az önfenntartás ösztönének elsődleges célja a létért való küzdelemben álló egyén életszükségleteinek az

előteremtése, az önfenntartási ösztön szolgálatában álló önzés erőfeszítéseinek legfőbb és legáltalánosabb színtere is: a gazdasági érdek területe. A gazdasági érdek területe a szónak abban a szinte kimeríthetetlen fokozatokra és árnyalatokra tagozódó értelmében, melyet a fogalomnak, a legnélkülözhetetlenebb szükségletek verejtékes hajszo-lásától kezdve, az ilyen gondoktól már mentes életházas-társ letompított küzdelmén keresztül, fel egészen a va-gyoni jólét, a gazdagság, a fényűzés és az élvhajhászat életstandardjáig, a mindig több után szomjazó bírvágy csak megadhat. Ez magyarázza, hogy az emberből ki nem írható, veleszületett önzésnek a társadalmi renddel bekövetkező sokféle összeütközése manapság is túlnyomó részben a gazdasági érdekek televényföldjén termett okok-ból jön létre.

Mint a dr. Ploss által ismertetett adatok segélyével véghezvitt visszapillantás mutatja, a megelőző fejlődés egész megfigyelhető terjedelmén keresztül a gyermek sorsa is ilyen gazdasági érdek szerint igazodó és ingadozó függvénye volt az önzésnek. Gazdasági érdek diktálta, hogy a világra jött gyermekek közül sok maradjon-e életben vagy kevés; hogy fiú maradjon-e életben vagy leány; sőt még azt is, hogy maradjon-e egyáltalában életben gyer-mek vagy se?

Amint láttuk, a gazdasági érdek után igazodó önzés ebben a tekintetben a primitív népeknél szabadon játsz-hatta ki magát, anélkül, hogy emiatt a szülőnek a társa-dalommal összeütközésbe kellett volna jutnia. Ilyen ösz-szeütközés csak attól fogva keletkezett, amióta a létért való küzdelemben álló szülők eredeti teljes szabadságát korlátozó jogrend fellépett. Innentől kezdve mindig szű-kebb és szűkebb térre szorult a szülők régi korlátlan ha-talma. Ebből a hatalomból egyre többet és többet vont el a saját jogkörébe az egyesnél hatalmasabbá lett társada-lom. S ebben megint csak az erősebb joga érvényesült éppen úgy, mint kezdetben, amikor a létért való küzde-

lemben még csak a szülő mérkőzött a nálánál gyengébb gyermekkel.

A hatalom átvételével lényegében annak célja a társadalom kezében sem változott meg. Mert végeredményében a szervezett társadalmakat is megint csak érdek vezeti, amikor az egymást felváltó nemzedékek mentől nagyobb tömegeire tartanak számot. A különbség csak az, hogy míg a küzdelemben álló egyes, a maga csatlósainak számát, ennek a küzdelemnek a követelményeihez képest szabályozta; addig a társadalom, az egyéni küzdelem érdekeire való minden tekintet nélkül, olyan szabályozást léptetett életbe, amely minden gyermeknek az életbentartását követeli meg tőle.

Ilyenformán aztán a társadalom igen mélyreható módon avatkozott bele az egyén életébe; mert megvonta tőle azt a lehetőséget, amellyel valamikor bírt, hogy hozzátartozóinak számát a saját létért való küzdelmének a környezetgazdasági rend által támasztott speciális követelményeihez alkalmazhassa.

Ebből pedig sok minden következik. Következik elsősorban annak az egyensúlynak a felborulása, amelyet amíg a rendelkezés joga nála volt, a létért való küzdelem sikere által igényelt segédlet célszerű terjedelme és a környezetgazdasági rend valódi szükséglete között, maga a küzdelemben álló egyén mindig fenntartott. Nem lehet ugyanis vitás, hogy ha egyfelől a fajfenntartás ösztöneinek minél nagyobb számú utód előállítására törő tendenciája és másfelől a világra jött összes gyermekek életbentartását követelő társadalmi szabályozás egyaránt érvényesülnek, hogy akkor minden olyan környezetgazdasági rendben, amelyben a létért való küzdelem sikere csak minimális segédletet tűr meg, szükségképpen az egyén gazdasági érdeke szempontjából hátrányos túlszaporodásnak kell bekövetkeznie.

Már pedig éppen ez a *túlszaporodás* az, amit az önfenntartás ösztöne sohasem tűr meg. A szaporaságot

igen. Ezt, ha az érdeke úgy kívánja, elő is mozdítja. De a túlszaporodást, ami az egyén környezetgazdasági rendjének különbözősége szerint nagyon is változó, relatív fogalom, sohasem engedi meg. A túlszaporodást, amint láttuk, a fajok versenyében az őstermészet maga sem tűri meg. Ebből a célból a természet az ember ellen a mikrobák milliárdjaiban hatalmas seregeket vonultat fel. Számokban ki nem fejezhetők az elpusztult emberanyagoknak azok a tömegei, amelyeket a különféle ragályos betegségek és járványok a múltban halomra pusztítottak és a jelenben megsemmisítettek. A tömeges pusztulásnak ezek a mennyiségei mutatják egyrészt azt, milyen nagy az a küzdelem, melyet a természet ellenséges erőivel fajunknak a fennmaradásért folytatnia kell; és másrészt, hogy a túlszaporodás ellen a természet maga milyen messzemenő módon védekezik. Annak a *relatív* túlszaporodásnak azonban, amely a létért való küzdelem közepében álló egyesre nézve, a társadalom beavatkozása folytán, mindezek dacára részlegesen bekövetkezhetnék, van az embernél ezenfelül még egy különös féke, mely szinte a megbízható óramű pontosságával működik: *az önfenntartás ösztöne*.

Ez sohasem fog az egyén létért való küzdelmére káros szaporodási folyamatot megengedni. Mint valami tapasztalt gátőr, nagy biztonsággal kezeli a létért való küzdelem egyéni határán felállított zárózsilipet. A fajfenntartás ösztöne által árasztott élethullámokból a küzdelem színterére esetről-esetre csak annyit bocsát be, amennyit a létért való küzdelem egyéni sikere, az adva lévő környezetgazdasági rend természetéhez képest igényel. A többit kérélnélhetlenül kirekeszti.

Ez az ösztön mindig az éppen létező viszonyok követelményeihez alkalmazkodik; s mindig a létért való küzdelemnek a gazdasági rend változó állapotaihoz igazodó egyéni szükségletét szállítja. Az egyén létért való küzdelmének sikere szempontjából döntő életkörülmé-

nyék mindegyikére, mint az iránytű a delejre, pontosan reagál.

Ezt tette a primitív népek és a megelőző korok gyakorlatában, amikor az ember magától értetődőnek találta, hogy nyíltan és kendőzetlenül semmisítse meg a létért való küzdelem sikere szempontjából kelleténél nagyobb számban világrajött gyermekeket, vagy tartsa azokat nagyobb számban is életben; és ezt teszi ma, amikor az ember titkoltan ugyan, de ma is változatlan okokból, megakadályozza a fogamzást, vagy elhajtja a magzatot és a környezetgazdasági rend más és más követelményeihez képest, ugyancsak hol több, hol kevesebb gyermekkel veszi magát körül.

A TÖRVÉNY.

Az eddigi fejtegetések eszmemenete röviden abban foglalható össze, hogy az a kutatás tárgyát képező jelenség szemléletét, egyrészt a közfelfogásban teljesen elhanyagolt természeti háttér szóhozjuttatása, másrészt a közkeletűvé vált megítélés kritikai megvilágítása útján, az előítéletek uralma alól felszabadítani és az elfogultságtól ment megítélés követelményéhez képest, tárgyilagos alapokra helyezni igyekezett.

Mi sem természetesebb, mint hogy ezenközben a jelenség illetéknépen való megítélésének bizonyos elvi körvonalai tünedeztek fel. Minthogy ezek, a jórészt kritika nélkül elfogadott általános felfogástól, sok tekintetben eltérnek, nem fog ártani azokat egy kissé konkrét formába önteni.

Negatív szempontból a következő elvi alapok kezdtek több-kevesebb határozottsággal kibontakozni.

1. Az egyke sem a felekezettel, sem a fajjal okozati összefüggésben nem áll; ezektől teljesen független világjelenségnek tekintendő.

2. Az egykét nem a gyermek iránti szeretet, hanem a szülők önző gazdasági érdeke és önszeretete magyarázza. Ugyanez az érdek, megfelelő körülmények között, a sok gyermek demográfiai jelenségét éppen úgy létrehozza.

Pozitív irányban viszont az alábbi elvi szempontok körvonalai domborodtak ki:

1. A természet az önfenntartás ösztönét állította a létért való küzdelem szolgálatába. Ennek az ösztönnek

vezérelve az önzés; ez pedig a küzdelemben álló egyén gazdasági érdeke után igazodik.

2. Az ember szaporaságát vagy szaporátlan voltát a létért való küzdelem természeti törvénye és az a környezetgazdasági rend együtt determinálják, amelyben ennek a küzdelemnek végbe kell mennie.

3. Minél inkább van az ivadék a pusztulás veszélyének kitéve, annál nagyobb a szaporaság. A nagy gyermekhalandóság a magas születési arányszámmal és kedvezőbb népszaporodással; viszont a kisebb halálozás az alacsonyabb születési arányszámmal és lassúbb népszaporodással egyenes arányban áll. Mert ameddig a fajok fennmaradását az ivadékok tömeges pusztulása fenyegeti, addig a természet a nagy veszteségeket az utánpótlás még nagyobb erejével ellensúlyozza. Viszont, ha az ivadékok fennmaradását a környezetgazdasági rend biztosítja, akkor a szaporodás útján való utánpótlás ereje csökken és a születések arányszáma megfelelően alábbszáll.

A kérdésnek mindezekből a részleges elvi körülhatárolásaiból az az első pillanatra szinte képtelenségnek tetsző összbonyomlás bontakozik ki, hogy a népszaporodás kedvező vagy kedvezőtlen eredményének kialakulásában maga az ember nem is annyira öntudatosan aktív, mint inkább ösztönösen passzív tényező.

Hogy az irányító, a döntő befolyás ebben a kérdésben nem az egyén, hanem a természet és a társadalom hatáskörében keresendő.

És hogy az ember az öt körülvevő adottságokkal szembeállítva, nem annyira az idomító, mint inkább az idomítottnak a szerepét tölti be, aki a környezetgazdasági rend fogalmába összesűrített sokoldalú nyomásnak, mint a viasz, enged és a vele szemben érvényesülő kényszerhatások túlsúlyához képest, hol a sokgyermekes pater familias, hol pedig az egykés szülő tipikus alakjában jelenik meg előttünk.

Vagyis, hogy a dolgok végső elemzése azt mutatja, 'hogy az ember nem a saját tetszése szerint lesz szapora vagy szaporátlan; hogy tehát végeredményében az ő szaporasága vagy szaporátlan volta nem is tisztán magának az embernek az akaratelhatározásától függ.

Bármily elfogadhatatlannak tetsző ellenmondás rejlik is látszólag ebben a beállításban, valójában mégis így áll a dolog.

És itt vissza kell nyúlnom ahhoz az egyik legelső tételhez, amelyből ezek a fejtegetések kiindultak.

„Sem az erkölcsi, sem a fizikai világrendben nincs egészen független ember.”

Ha azt a sokoldalú függést, mely a modern alapon szervezkedett társadalomban még csak hatványozódott, a kutatott jelenség ismérveinek és okainak analizálásánál ahhoz a szerephez igazságosan hozzájuttatjuk, mely azt az életviszonyok legszövevényesebb lételemében élő emberrel szemben tényleg megilleti és amely ezt az embert, az élők világának minden más tagjánál sokkal jobban és több oldalról korlátozza és befolyásolja, akkor ez a látszólagos ellenmondás feloldódik. Akkor az ember alakja mellől az ő képzeletbeli függetlenségének álmvilága eltűnik és láthatóvá lesz az átöröklés irányító befolyásán kívül az állam, a társadalom, a jogrend és különösen a kor gazdasági rendszere oldaláról eredő kötelékeknek az az ezernyi szála, mely létért való küzdelmének speciális színteréhez őt vajmi kevés szabadsággal, valósággal odapányvázza. Az ember az őt körülvevő környezetgazdasági rendnek ezen általa meg nem változtatható keretei között, mint a ketrecbe zárt oroszlán, alkalmazkodásra kényszerül.

Ha azoknak a tiltó és korlátozó, parancsoló és kényszerítő rendszabályoknak töméntelen sokaságát magunkban elfogulatlan tárgyilagossággal fölidézzük, melyek a modern társadalom keretei közé illesztett ember létért való küzdelmét nemcsak hogy befolyásolják és

megszorítják, de már majd csaknem irányítólag meg is szabják, akkor be kell látnunk, hogy amikor ezek a kemény szankciókkal biztosított rendszabályok az Összeség érdekeit szolgálják, ugyanakkor az egyes ember mozgási szabadságát a minimumra redukálják, élethelehetőségeit és életmegoldásait pedig egyre jobban és egyetemesebben tipizálják.

A társadalmak egyre komplikáltabbá váló élete, az életviszonyoknak mind több és több oldalról bekövetkező szabályozását teszi szükségessé. Minden ilyen új szabályozás egyúttal mindig új tilalomfát is állít az ember elhatározási és cselekvési szabadsága elé és újabb kötelekeket hurkol az ember kezére. A sok tiltó és parancsoló rendszabálynak együttható eredője végeredményében aztán az, hogy a tömegeket a megoldásoknak arra a közös országújtára tereli, mely a rajta haladónak kétségtelenül sok könnyebbséget nyújt ugyan, de ugyanakkor tőle többé-kevésbé azonos, egyöntetű magatartást is követel.

Ez a közös országút, a civilizáció fejlettségi fokához képest, lehet nagyon különböző. És ehhez képest más és más lesz a rajta vonuló tömegek magatartása is. Egészen másként fog a nagy útra mindenét magán hordó kézikocsijával felkészülni az élet vándora, ha útja járhatatlan, nehéz terepen és fenyegető életveszélyek között halad. És megint másként, ha ez a vonulása jól lejt méretezett műúton és közbiztonsági szempontból kifogástalan vidékeken át vezet. Az első esetben több segítőtárs nélkül úgyszólván meg sem indulhat; mert vállalkozását az eléje tornyosuló nehézségek és a reá leselkedő veszélyek sokasága egészen kilátástalanná tenné. A második esetben ellenben, minthogy a társadalom gondoskodása a nagyszámú kíséretet már fölöslegessé tette, ez nemcsak hogy nem szükséges többé, de már nem is célszerű, mert hatása legfeljebb a kimért útravalónak időnapelőtti elfogyasztásában nyilvánulhatna meg. Megindul

tehát egyedül, azzal a minimumra redukált kísérettel, amely éppen csak arra kell, hogy ha netán ő maga útja közben kidőlné, a kékcsoki értékes tartalmával idegeinek martaléka ne legyen.

Ez a kis kép az örök vonulásba lévő embernemzedékek demográfiai magatartását akarja szemléltetni. Gyakorlati esetek próbakövei mutatják majd meg, mennyiben találó? A gyakorlati esetet először ismét hazai közállapotainkból veszem. Evégből gróf Széchenyi Imrének már említett művéből idézek egyes részleteket, hogy az ott ismertetett tényálladéokra, applikálva az általam felállított elveket, ez utóbbiakat diagnosztikus értékük szempontjából ellenőrizhetőkké tegyem.

Mielőtt azonban ezt tenném, ideiktatom további fejtegetéseim élére a maga legbelső lényegére leegyszerűsített formájában azt az egyetemes törvényt, melyet kutatásaimból azok végső eredménye gyanánt levontam. Ez a törvény a következőképpen hangzik:

„Ahol a gyerek keresőtárs, ott a sok gyerek; ahol fogyasztótárs, ott kevés.”

A továbbiakban lesz alkalmam az itt tömören kifejezett törvényt több oldalról is megvilágítani, részletebben is kifejteni. Ezúttal csak annyit tartok szükségesnek megjegyezni, hogy amint azt a későbbiekben bővebben is látni fogjuk, a környezetgazdasági rend más és más összetétele szerint változó létért való küzdelem egyik szintjén a gyermeknek *keresőtárs* jellege, a másikon annak inkább *fogyasztótárs* jellege domborodik ki, az ő gazdasági értékelése szempontjából.

A gyermeknek ez az itt szembeállított kétféle jellege és ellentétes gazdasági értéke tehát, egyúttal a létért való küzdelem két egymással leglényegesebb ismérveire nézve különböző, ellentétes síkját feltételezi.

Akármilyen életkörülmények közé állította is a szülőket a sors, a gyermek mindig a létért való küzdelem ezen ellentétes síkjai egyikének vagy másikának a

hátterében áll; és a maga egyes vagy többes számával, annak a környezetgazdasági rendnek a demológiai követelményét juttatja kifejezésre, amelyben a szülők az ő létért való küzdelmüket lebonyolítani kénytelenek.

A Törvény maga minden népre és minden korszakra egyaránt áll. Azért mondom, hogy egyetemes. Benne látom az egyke-probléma kulcsát. Benne azt a diagnózist, amelyből minden terápiának ki kell indulnia. Mert amikor röviden és világosan megjelöli az egyke végső okát, ugyanakkor láthatóvá teszi az ellene való sikeres védekezés eszközeit és módozatait is. Ez a törvény megfelel mindazoknak az elvi szempontoknak, amelyeket már kifejtettem és amelyeket még kifejteni fogok és azokat mintegy töményítve magában foglalja. Gyakorlati próbáját az alábbiakban fogjuk ellenőrizhetni.

A Törvény ismertetése logikailag talán később lett volna helyénvaló. De előre kellett azt bocsátanom abból az okból, hogy a gyakorlati esetek már ennek világításában legyenek tárgyalhatók. Mert a törvény elvi tartalmának legegyszerűbb igazolása: a gyakorlati eset.

Azok a gróf Széchenyi Imre munkájából vett idézetek, amelyekhez az itt kifejezett demológiai Törvény álláspontjáról a magam megjegyzéseit hozzáfűzni kívánom, a következők.

Gróf Széchenyi Imre említett könyvében¹ többek között a következők foglaltatnak:

„Kétségtelen, hogy az erkölcsi hanyatlás, a hitetlenségnek és vallástalanságnak elterjedése megelőzte, sőt feltételezi az egygyermekrendszer térfoglalását és ebben a tekintetben, sajnos, nagyon is jogosultak azok a panaszok, amelyek éppen a protestáns lakosság vallásosságának csökkenéséről szólnak. De már a gazdasági hanyatlás és az egygyermekrendszer között való összefüggés nézetünk szerint nem oly szembetűnő. Hiszen csak

² Az Egyke. Írta: Gróf Széchenyi Imre. Budapest, 1906.89-90. I.

Franciaország példájára kell utalnunk, ahol éppen a jobbmódú parasztság és birtokososztály, a vagyonosabb polgári elem, az értelmiség, a leggazdagabb néposztály és az arisztokrácia körében pusztít az egygyermekrendszer és éppen a legszegényebb néposztály az, amelynek szaporodása nem csökkent oly nagy mértékben. Nálunk is a legszegényebb néposztályban a legnagyobb a gyermekbőség. A gazdasági cselédek, gazdasági munkások, különféle ágbeli napszámosok és házicselédéknél 1000 lélekre 42,9 születés esett, tehát az országos átlagot jóval meghaladta.”

„De nem jobbak az állapotok ott sem, ahol a nép terjeszkedésének nincsen akadálya. Kutason például tizenöt évvel ezelőtt vettek a parasztok 650 hold földet, szemmel láthatóan gyarapodnak, de azért az egygyermekrendszer mégis egyre jobban tért hódít.”¹

„De hibások a hatóságok is, amikor megengedik, hogy a fiatalok 16-18 éves korukban házasságra lépjenek. Az ilyen házasság valóságos próbaházasság, mert az ifjú pár a férj szüleinek házában él, s amíg ott él, a párnak gyermeke nem is születik, mert nem szabad szülnie.”

Azzal, amit Széchenyi a vallásos vonatkozásokról, továbbá a felekezet szerepéről mond és ami az akkori általános felfogást tükrözi vissza, az előző fejtegetések után itt már nem kell foglalkoznom; mert az itt kifejtett ideológiában a jelenséget előidéző tényezők egészen más síkon keresendők. Amit az egyes társadalmi rétegek szaporaságáról Franciaországra és hazánkra nézve mond, az nemcsak az akkori tényleges helyzetnek hű fényképfelvétele, de ma is megérdemli figyelmünket, mert az e tekintetben azóta sem változott helyzetnek ezek a jellegzetes vonásai azóta csak jobban kidomborodtak és a későbbiek tanúsága szerint a Törvénynek teljesen megfelelnek.

¹ Ugyanott, 95. 1.

Hogy Kutason a parasztság 650 hold földhöz jutott és „az egy gyermekrendszer mégis egyre jobban tért hódít”, az, amint azt az alábbiakból bővebben is látni fogjuk, a Törvény szempontjából ugyancsak szükségképeni folyamat; amelyre anélkül, hogy azt megfejtteni tudná, Széchenyi maga is rámutat, amikor kiemeli, hogy úgy a franciáknál, mint minálunk, éppen a vagyonos osztály az, amelyben az egyke virágzik.

Amit a 16-18 évesek házasságkötésének következményeiről konstatál, azt a Törvénnyel már ezen a helyen megmagyarázhatom.

Az apa házához betérő fiatalasszony, az egyke felesége, az a még éppen szükséges és legnélkülözhetetlenebb munkaerő, mely a családba való beilleszkedés fejében, a legjutányosabban látja el az apa gazdaságában és háztartásában elvégzendő munkákat; minélfogva személyében a szülők érdeke szempontjából még éppen kívánatos *keresőtárs* jelentkezik. Az a gazdasági érdek, hogy erre a hiányzó keresőtársra minél hamarabb szert tegyenek és ezzel a saját létért való küzdelmük terhein könnyítsenek, az oka annak, hogy az egykés szülők a korai házasságot sürgetik. Viszont azt már nem engedik meg, hogy a fiatalasszony gyermeket is hozzon a világra, először, mert a házasságot nem is ezért, hanem azért sürgették, hogy a hiányzó munkaerő mielőbb pótolva legyen és másodsor, mert akkor a terhesség és szoptatás ideje alatt, mint munkaerő, értékéből veszítene; főként azonban azért nem, mert világrahozott gyermekeivel a családban a fogyasztók számát szaporítaná, ami már a létért való küzdelem középpontjában álló egykés apa önző érdekeivel ellenkeznék.

A katonaköteles korban lévő férfiak nősülése, a Széchenyi által jelzett időben, csak a politikai hatóság által megadott „kivételes nősülési engedély” alapján volt lehetséges. Ilyen engedély iránti kérvény alispánkoromban előttem is ezerszámra fordult meg. Az engedélyért

folyamodók döntő érve, melyet a törvény is figyelembe venni rendelt, az évtizedek folyamán százezerszámra kiadott ilyen engedélyek eseteiben mindig az volt, hogy *a családban hiányzó női munkaerő pótlása a gazdaság érdeke szempontjából mellőzhetetlenül szükséges!*

Ez a gazdasági érdek az egykés család gazdaságában tényleg fennállott. Mert az ily családban az egykén kívül gyermek nem volt; a hiányzó munkaerőt tehát legjobban az egyke megházasításával lehetett pótolni. Gazdaságilag pedig a munkáshiány pótlásának ez volt a legelőnyösebb módja, mert csak így lehetett a fizetett munkaerő költségeit elkerülni. Ez a módszer jobban megfelelt az egykés apa gazdasági érdekének, mint egy második gyermek. Mert ez esetleg a célnak meg nem felelő fiú is lehetett volna; és mert ennek a munkaképes korig való felnevelése sok kiadással és teherrel járt volna, mely a gyermek időközi elhalálása esetén teljesen kárba is vész. Holott az egyke megházasításával a szükségletnek pontosan megfelelő női munkaerő, minden ilyen befektetés és kockázat nélkül, munkaképességének teljességével ugrott be az egykés szülők gazdasági érdekeinek szolgálatába.

Majd a következőket¹ mondja Széchenyi: „Már ekkor kifejezést adtam ama nézetemnek, hogy *a kóros tünet főoka a birtok felosztása körül való „szabadságban” rejlik; legalább ezt látszik bizonyítani az a körülmény, hogy a születések feltűnő apadása csak az ötvenes évek után mutatkozik s azóta egyre tart.*”

Igaza van Széchenyinek: ezt *látszik* bizonyítani. De ez csakugyan nem egyéb, mint egyike azoknak a megtévesztő látszatoknak, amelyekkel az egyke előidézõ okainak kutatása terén olyan sűrűn találkozunk. Nem a birtok *felosztásának a szabadsága* az ok. Amit a leg-*rövidebben* azzal igazolhatok, hogy ez a *felosztási sza-*

¹ Gr. Sz. I. 70. 1.

badtság mindenütt bekövetkezett és egyke mégsem mindenütt jött létre!

Az ok abban rejlik, hogy a környezetgazdasági rendnek a jobbágyság megszüntetésével bekövetkezett gyökeres megváltozása, a keresőtársak nagyobb számát *egyres helyeken*, a létért való küzdelem sikere szempontjából, a *természet kényeztető kedvezése* folytán fölöslegessé tette. A környezetgazdasági rendnek ez a gyökeres változása abban állott, hogy az előbb *hűbérben* bírt föld *egyéni tulajdonná*, maga a jobbágy pedig *önmagával szabadon rendelkező emberré lett*. Innentől fogva tehát úgy a föld, mint az ember *csak* a tulajdonos érdekeit kellett, hogy szolgálja. A kiszabott terjedelmű, magántulajdonná vált földbirtok, a maga tapasztalati alapon biztosra vehető évi jövedelmével, a jobbágy korábbi nehéz létért való küzdelmét nagyon megenyhítette és az eddigi nagy erőfeszítéseket mindazokon a helyeken fölöslegessé, tehát mellőzhetővé tette, ahol a sors a tulajdonosnak dúsan termő földet juttatott. Ahol tehát a létért való küzdelem sikere, a természet kedvezéséből, az előbbi nagy erőfeszítések nélkül is bekövetkezett.

Az *ilyen* tulajdonsággal bíró egyéni tulajdon a nagyobb család összesegítő munkáját már nem követelte, mert az kevesebb erőfeszítés mellett is biztos és kényelmes megélhetést nyújtott a földtulajdonosnak élete fogytáig. Mégpedig annál kényelmesebbet és bőségesebbet, minél kevesebb gyermeket engedtek be arra a szülők.

Az akkori külterjes gazdálkodás keretei között ugyanis, az egyén környezetgazdasági rendje annyira egyoldalú volt, hogy az a többgyermeknek a birtokon való gazdasági értékesülését és így hasznosítását egyenesen lehetetlenné tette. Minélfogva az előállítható jövedelemnek nagyjából évről-évre változatlan mennyiségével szemben, a többgyermek ezeken a helyeken többé *nem több keresőtársat, hanem csak több fogyasztótársat* jelenthetett. A szülők kényelme, jóléte, bősége és gondok-

tói mentes élete ezért előnyösebbé tette rájuk nézve előbb a kevés, majd az egy, mint a több gyermeket.”

Azután így folytatja Széchenyi:¹

„Vizsgálódásainkat arra is kiterjesztvén, hogy vajjon népünk eme erkölcstelen üzelmei mely időkre vezethetők vissza, s illetőleg mikor vették azok kezdetüket, azon meggyőződésre jutottunk, hogy az 1850 és évek előtt a szóbanforgó községeknek anyakönyvei még rendes szaporodást mutatnak, csak azóta nő a szaporátlanság évről-évre, kezdetben lassanként, újabban óriás léptekkel, mi arra enged következtetni, hogy a bűn a volt úrbéres vagyona feletti önrendelkezési joggal, a birtokfeldarabolási szabadsággal egyidejűleg veszi kezdetét.”

Az a tény, hogy Széchenyi azt is kereste, hogy a nép „emez erkölcstelen üzelmei” *mikor* vették kezdetüket, az ő kutatásának alaposságát és lelkiismeretességét mutatja. Ennek a felderítése az ő kutatásainak legértékesebb eredménye. Mert ennek az időpontnak a megállapítása adja kézre annak az indokoltságát és szükségességét, hogy a „post hoc ergo propter hoc” elvénél fogva, a jelenség felléptének okát a megelőző időtájban észlelhető előzmények valamelyikében keressük. Hogy ennek a kutatás szempontjából mekkora jelentősége van, azt legjobban az mutatja, hogy ez a momentum Széchenyit magát is az igazság közelébe vezette, amikor úgy látta, hogy az „arra enged következtetni, hogy a bűn a volt úrbéres vagyona feletti önrendelkezési joggal, a birtokfeldarabolási szabadsággal egyidejűleg veszi kezdetét”. És helyes az a másik észlelet is, hogy a szaporátlanság „az 1850-es évek óta nő évről-évre, kezdetben lassanként, újabban óriás léptekkel”.

Nagyon is érthető ugyanis, hogy legalább egy-két évtized kellett ahhoz, amíg azoknak az okoknak a hatása, amelyek az egyikét előidéztek, *szemlátomást* kibontakoz-

¹ Gr. Sz. I. 72. 1.

hatott. A jobbágyfelszabadítás behozatala még népes családokat talált. Ezek már nem válhattak gyermektelenekké. Csak a következő családalapítók térhettek át a gyermekek számának a korlátozására. Ezek is azonban csak fokozatosan, amint a tapasztalat rávezette őket arra, hogy az adott körülmények között a lehetséges jövedelem előállítására a kisebb család is elegendő. És hogy amíg erre a végre a sok családtagnak semmi hasznát nem vehetik, addig a nagy család, a birtok jövedelmének több fogyasztó között való megoszlását vonván maga után, csak azt eredményezheti, hogy a jólét és a kényelem előnyeit maguk a szülők vesztik el.

Az egyke fokozatos elterjedésének az útját ama hátrányos gazdasági hatás jelismerésének a térfoglalása egyengette tehát, melyet a kelleténél nagyobb számú családtagnak, az akkori egyoldalú környezetgazdasági rendszerben, egyrészt a jövedelem előállítása szempontjából fölöslegessé vált, másrészt gazdaságilag nem is értékesíthető többlete, a szülők létért való küzdelmének megnehezítése irányában kifejtett.

Ha egyszer ezt a gazdasági okot és hatóerőt, mely a jó termőtalajon kihatott és ezért a szülők jólétét kevesebb küzdelemmel is biztosító földtulajdonban megadva van, a maga döntő mivoltában felismertük, akkor nyilván megfelelően szűkebb térre kell szorulniuk azoknak a kiegészítő magyarázatoknak is, amelyek – bizonyára főként a valódi ok ismeretének hiányában – az egykét kizárólag az istentelenség, a vallástalanság és az ezzel járó erkölcsi hanyatlás hatásából akarták levezetni.

Bajos is lenne széles néprétegek lelki világának ilyen gyökeres és rohamos átalakulását beigazoltnak tekinteni akkor, amikor semmiféle olyan erkölcsi mozgalom vagy reáhatás, amely ily irányban, ekkora területekre és tömegekre, ilyen erős következményekkel járhatott volna, hazánk területén sehol észlelhető nem volt.

Azért megmaradva a gazdasági természetű hatóerők által kifejtett befolyás területén, nézzük meg egy kissé közelebbről, hogy mi is ment hát tulajdonképpen végbe a gróf Széchenyi Imre által helyesen megjelölt időpont körül.

Az 1850-es évek körül állott be a változás. Azelőtt *jobbágy* volt a paraszt. Azóta *földtulajdonos*.

Az 1850-es évek, illetőleg a jobbágyfelszabadítás előtt, urasági munkával terhelt *úrbérese*k voltak „a szóbanforgó községek” lakói. Azóta önmagukkal és vagyonukkal korlátlanul rendelkező szabad és független emberek.

Az történt tehát az 50-es éveket megelőzőleg, hogy ugyanaz a fizikai személy egy bizonyos környezetgazdasági rendből hirtelen egy másik környezetgazdasági rendbe lett átültetve. Hangsúlyozom: *csupán ez!* Mert különben semmiféle más, előzőleg bírt sajátsága érintve nem lett. Sem Isten félelme, se vallásossága, se erkölce, se felekezete, se nemzeti érzülete, se szorgalma, se józansága, se munkabírása, se egészségi állapota, se értelmi ereje nem változott. Úgy ahogy ezeket bírta, ezekkel együtt lett az új rendbe áttelepítve.

A két környezetgazdasági rendnek a különbözősége váltotta ki belőle azt a homlokegyenest ellenkező magatartást, melyről az 1850-es évek előtti és az azutáni anyakönyvek születési adatai tanúskodnak.

Az a környezetgazdasági rend, melyben az 1850-es évek előtt *élnie kellett*, kényszerítette ki az ő szaporaságát. Az az ettől lényegesen elütő másik környezetgazdasági rend pedig, melybe azóta *kellett* beilleszkednie, az ő egykés magatartását!

Maga az egyén nem tett egyebet, csak tipikusan reagált a környezetgazdasági rend gyökeres változására. Engedelmeskedett a Törvény parancsának, melyet más szavakkal így is kifejezhetünk: *ha a környezetgazdasági rend oly természetű, hogy benne az egyén létért való küz-*

delmét a több gyermek enyhítheti, akkor sok a gyerek; ha ellenben olyan, hogy ezt a küzdelmet a sok gyermek súlyosbítja, akkor kevés!

Vizsgáljuk és állapítsuk meg hát, vajjon valóban *enyhíthette-e* az egyikben és *súlyosbíthatta-e* a másikban a gyermekek mennyisége az apa létért való küzdelmét?

A jobbágy hűbérbe bírta a földet. Annak haszonélvezéséért termelvényének bizonyos hányadával, s ezen felül a robot neve alatt, munkateljesítményének is bizonyos mennyiségével adózott évente a földesúrnak.

Tartozott például az uraságnak évente 52 igásmunkát szolgálni; mely 104 napi gyalogmunkára volt átváltoztatható. Tartozott az úrbéri munkákon felül háromnapi vadászatbéli szolgálatot teljesíteni. Tartoztak a „fáizás használásában élő” jobbágyok két mérföldnél nem nagyobb távolságra egy pozsonyi mértékű öl fát, az uraság által kijelölt helyre behordani, s ott ezen mértékben összerakni. A házas zsellérek kötelesek voltak fejenként fél öl fát összeválni. Tartozott a jobbágy, ahol a nádlás hasznával élt, 40 kéve nádat levágni és behordani. Az úri munkára a távolabb lakó jobbágy négy nap egyfolytában is kötelezhető volt; de sürgős munka idején is legfeljebb kétszer havonta. (!) Köteles volt továbbá, ahol a kender- vagy lentermelés dívott, vagy a kilencedrészt természetben beszolgáltatni, vagy az urasági kenderből vagy lenből hat fontot megfenni.¹

Az a környezetgazdasági rend tehát, amelyben az 1850-es éveket megelőzőleg éltek, a „szóbanforgó községek” lakóinak munkaerejéből és munkaidejéből az imént felsorolt mennyiséget az uraság részére kötötte le. Munkaerejének és munkaidejének csak az ezen felül megmaradó része volt a saját gazdálkodására, a saját szükségleteinek előállítására fordítható. Ez a rész abszolúte véve is kevés volt. Együttvéve ugyanis körülbelül 120-130-ra tehető azoknak a napoknak a száma, amelyek úrbéri munká-

¹ 1836 : VII. t.-c. A Jobbágyi Tartozásokról.

ban voltak eltöltendőek. Ha azonban a téli időszakot, az ünnepnapokat, az esős időt, betegeskedés napjait is számításba vesszük, akkor ez a megmaradó rész egyszerűen elégtelen volt. Hogyan lehetett már most a hiányzó, de feltétlenül szükséges munkaerőt és munkaidőt előteremteni? Milyen alkalmas mód állott erre a jobbágnak hatalmában? A gyermekek számának a szaporítása!

Csak a család tagjainak nagyobb számában adódó ingyenmunkaerő volt az egyetlen lehetőség arra, hogy ugyanakkor, amikor a jobbágyot úrbéri szolgálat vette igénybe, otthon se maradjon el a halaszthatatlan munka. A jobbágyra nézve ez annyival is inkább létkérdés volt, mert az urasági és a saját munkának, melyek a mezőgazdasági munkák időbeli összeesése folytán egyszerre voltak elvégzendők, csakis kétféle munkáscsapattal lehetett eleget tenni. Ez volt az egyetlen lehetőség arra, hogy a jobbágy az őt környező gazdasági rend két irányból egyszerre támadó követelményeinek eleget tehessen: az uraság irányában is, meg a saját szükségleteinek az előállítására irányában is.

A „szóbanforgó községek” lakói, a jobbágyország eltörlése előtt őket környező gazdasági rendben tehát, az ő létért való küzdelmüket, csakis gyermekeik ingyenmunkája segítségével voltak képesek megoldani és sikerre vezetni. *A környezetgazdasági rend kény szer hatása volt ennél fogva az ő akkori életükben a nagy szaporosság.* Ez és nem más az oka annak, hogy „az 1850-es évek előtt a szóbanforgó községek anyakönyvei még rendes szaporodást mutatnak.”

Fentebb fölvetett kérdésünk első felére ezek után úgy hiszem megadhatjuk a választ, hogy a jobbágy felszabadítás előtti időben a parasztság környezetgazdasági rendje csakugyan olyan volt, hogy benne az egyén létért való küzdelmét a több gyermek nemcsak megkönnyítette, de azt sikerre vezetni is egyedül csak a több gyermek segítségével lehetett.

A második kérdés, melyre választ kell adnunk, az, hogy az a másik környezetgazdasági rend, amelyben a parasztság a jobbágyság eltörlése, illetőleg az 1850-es évek óta élt, olyan természetű volt-e, hogy abban az egyén létért való küzdelmét a több gyermek súlyosbíthatta?

Ez a kérdés csupán. Mert az, hogy az 1850-es évek óta a szaporatlanság évről-évre nő, mégpedig „kezdetben lassanként, utóbb már óriásléptekkel” az már nem kérdés, hanem olyan tény, melyet a „szóbanforgó községek” anyakönyvei tanúsítanak. Vizsgáljuk meg tehát, milyenné lett ez a másik környezetgazdasági rend, s minő hatással volt benne a gyermekek száma az egyén létért való küzdelmére?

A jobbágy felszabadítása óta a parasztság *kizárólagos tulajdona* gyanánt bírja a földet. Annak haszonélvezése fejében senkinek semmiféle úrbéri szolgáltatással sem természetnyekben, sem munkateljesítmény formájában nem tartozik. Azóta termelésének egész eredménye őt magát illette; ami – helyenként váltakozóan 9-ed, 8-ad, 7-ed részek megmaradásáról lévén a szó – magában véve is érezhető jövedelemtöbbletet tett ki, mely a létért való küzdelmen már is enyhített.

Sokkal nagyobb mértékben csökkentette azonban a létért való küzdelem erőfeszítéseit az a döntő különbség, hogy a paraszt a saját gazdaságán kívül fekvő célokra se munkaerejéből, se munkaidejéből semmit se volt többé kénytelen áldozni. Teljesítőképességének egész erőtartalmával befelé fordulhatott, a saját gazdaságának egocentrikus rendeltetése felé.

Ez a különbség számokban kifejezve annyit tesz, hogy évente 120-130 munkanappal több állott rendelkezésre, mint azelőtt; ami az év mezőgazdasági munkában tölthető napjainak körülbelül a felét jelenti. Vagyis jelenti azt, hogy évente közel egy fél munkaesztendővel több időt tölthetett családtagjaival együtt a saját gazdaságában, mint azelőtt; illetőleg hogy kétszer annyi munka-

erő állott egyszerre *a saját* gazdaságában rendelkezésére, mint amennyi tulajdonképen szükséges volt.

Ám de ha egy olyan korszakban, amely csak egy mereven egyoldalú extenzív gazdálkodást tesz lehetővé, a gazdasághoz állandóan odaláncolt munkерő-mennyiség egyszerre megkétszereződik, akkor hirtelenében a termelés e tényezőjének oly nagy állandó fölöslege nehezedik rá a gazdálkodásra, amelynek minden további rendszerezése gazdasági szempontból merő képtelenség lenne. Mert az extenzív gazdálkodás a gazdasági cél elérésére éppen szükségesnél kétszerte több munkaerő értékesülését eleve kizárta és az ilyenképen hasznavethetlenné vált munkaerő-fölöslegeket a termelés szempontjából teljesen közömbösítette. Ily körülmények között a környezetgazdasági rend gyökeres megváltozása a volt jobbágyot egyszerre csak azzal lepte meg, hogy az úrbéri szolgáltatósoktól mentesült, saját létért való küzdelmének sikeres lebonyolítása, a nagy munkaerőlétszámot többé már nem követeli.

Nem ez volt azonban az egyetlen hatás, amely az új környezetgazdasági rendbe került paraszttal magát elfogadtatta. Csakhamar és szükségképen társult ehhez egymásik, még erősebb kényszerhatás. A parasztnak ugyanis látnia kellett, hogy a család felbonthatatlan kötelékeivel a gazdasághoz állandóan odakötött munkásfölösleg oly tényező, mely míg a termelés irányában nem értékesíthető, addig a gazdálkodásból előállítható jövedelemmel szemben katexochen mint *fogyasztó* hat.

A környezetgazdasági rend tágíthatatlan páncélövezetén belül tehát, a gyermek gazdasági értéke, közgazdasági jelentősége egyszerre megváltozott. *Ellenkezője lett annak, ami volt. Termelőből fogyasztó lett. Keresőtársból fogyasztótárs. A pozitívumból negatívum. A pluszból mínusz!*

Mit jelent azonban a jövedelem változatlan egyformasága mellett a reáutalt fogyasztók számának állandó

sokasága? A jövedelemnek több fogyasztó között való megoszlását. A jövedelem szétforgácsolódását; és következésképpen a földtulajdonos egyéni jólétjunalékának a csökkenését. Ez azonban a létért való küzdelem céljának homlokegyenest az ellenkezője. Ami következetesen folytatva a jólét fokozatos megszűnéséhez, a hiányok feltámadásához, a gondok elsokasodásához, s így a létért való küzdelem önként fölidézett súlyosbodásához vezet. Okvetlenül ide kell vezetnie, mert ne feledjük, hogy a környezetgazdasági rend egyoldalúsága, a gazdaságban fölslegessé vált munkaerőtöbblet más módon való értékesítését lehetetlenné tévén, a jövedelem oly mérvű fel-fokozását kizárta, mely a megszorított fogyasztókkal terhelt életházastárs szintjének változatlan magasságát is biztosíthatta volna.

Úgy áll tehát a dolog és ezzel a második kérdésre is megadódik a válasz, hogy abban a környezetgazdasági rendszerben, amelybe a parasztság az 1850-es évek óta került, a sok gyermek mint keresőtárs értékesíthető már nem volt, annál jobban érvényesült azonban, mint a kiszabott jövedelem fogyasztója. Mint ilyen pedig nem hogy enyhítette volna, de egyenesen súlyosbította a szülők létért való küzdelmét.

Már most azt az anyakönyvből tudjuk, hogy az 1850-es évek előtt volt elég gyermek, azóta pedig nincs. Viszont a most előadottakból azt láttuk, hogy az egyén létért való küzdelmére az 1850-es évek előtti gazdasági rendszerben előnyös, sőt szükséges volt a sok gyermek; az azóta kialakult gazdasági rendszerben pedig hátrányos lett. E két egymással szoros összefüggésben fellépő tapasztalati ténynek a megállapítása után, azt hiszem, nem térhetünk ki annak elismerése elől, hogy itt törvényszerű összefüggéssel van dolgunk. Olyan törvényszerűséggel, mely az embernél a szaporaság vagy szaporátlanság jelenségeit automatikusan és szükségképpen hozza létre.

Az önfenntartás ösztöne ugyanis úgy bánik a gyer-

niekkel, mint a léghajós a ballaszttal. Annak a kérdésnek az eldöntésénél, vajjon a létért való küzdelem útjára a ballón kosarában mennyit vigyen magával belőle, mennyit se, semmiféle más szempont által nem hagyja magát befolyásoltatni, csakis azon egy által, hogy neki magának a vállalkozás sikere szempontjából mennyire van belőle szüksége: sokra-e vagy kevésre?

Ha már most azt látom, hogy egyfelől a létért való küzdelem és a környezetgazdasági rend, másfelől pedig a szaporaság mérve között az ok és az okozat közötti viszony áll fenn, akkor fölösleges annak az általános tévhitnek újabb cáfolatába bocsátkoznom, mely szerint az utód szeretetének hővezetőjén keresztül a birtok feldarabolásának az utód érdekében való kerülése lenne a szaporátlanság oka.

„A birtokfeldarabolási szabadság” megvan. De azzal a jobbágyból lett szabad paraszt nem az utódra való tekintettel nem él, hanem a saját jól felismert és cinikusan szem előtt tartott érdeke okából. Az ő egyéni jólétére gyakorolt vagyoni visszahatását tekintve ugyanis, a birtokfeldarabolással lenne egyenértékű az, ha a birtok változatlan nagyságú jövedelmét nagy családdal lenne kénytelen megosztani. Nem darabol tehát se birtokot, se jövedelmet, hanem feleségével, egyke fiával és annak sokáig gyermektelenségben tartott nejével, kevés nyuggal, kevés gonddal, de annál nagyobb kényelemben és bőségben ő maga élvezi azt.

Amint tudjuk, vannak az országnak olyan vidékei, sőt ugyanannak a vármegyének is olyan községei, amelyekben az egyke 1850 óta sem jött létre; s amelyekben ma is a több gyermek „rendszere” dívik. Ezekben a vidékeken a környezetgazdasági rend lényegesen elűt az előbiekétől. Ezeknek a különbségeknek az ismertetésére későbbben fogok rátérni. Itt csak egy esetre kívánok rámutatni.

Itt van Tolna vármegyének a már említett két köz-

sége: Alsónyék és Dunaszentgyörgy. Közülük a szaporodás szempontjából az első a vármegye legrosszabb, a második a legjobb községeiből való volt. Az élveszületések aránya, amint már fentebb kimutattam, az 1906. és 1907. évek átlagában Alsónyéken 17,5, Dunaszentgyörgyön 42,5 volt. Miért? Mind a kettő magyar; mind a kettő református; mind a kettőnek a lakossága jómódú, bár azzal a különbséggel, hogy Alsónyéké egyenesen gazdag; mind a kettőnek a határa sík földön terül el; mind a kettő azonos klimatikus viszonyok között – és ha nem is egyforma távolságban – a Duna mentén és a buda-eszéki államút közelében fekszik.

Az első különbség az, hogy Dunaszentgyörgy határában több középbirtok van, minek következtében itt a községi határból a közlakosság egyes tagjaira nem jutott akkora paraszt-latifundium, mint Alsónyéken. A másik és véleményem szerint a döntő különbség azonban abban van, hogy Alsónyék határának talaja nehéz, fekete, őserőben lévő elsőrendű televényföld; mely még az én alispánságom idején is trágyát soha nem látott. Mert a hatalmas humuszrétegnek nemcsak hogy szüksége nem volt a trágyázásra, de nem is tűrte azt meg. Ezzel szemben Dunaszentgyörgy határa könnyebb föld, a határ egy része pláne homok. Alsónyéken a létért való küzdelem nagy részét elvégezte az ember helyett a zsíros őstalaj kimeríthetetlen termőereje. Kevés munkáért is évről-évre bőségesen, sőt busásan ontotta a kánaáni termésüket. A televényföld termőereje biztosan fenntartotta a létért való küzdelem egyensúlyát, ha a fogyasztók számára szaporításával az ember nem rontotta azt le. Emitt abból a munkából, mely az életháztartás céljai szempontjából szükséges volt, kevesebbet végzett el a föld és többet az ember. Itt tehát a boldogulás annak a bővebben adagolandó verejtékes munkának a befektetését követelte, mely csakis az olcsó keresőtársak koncentrikus erőfeszítéseivel válhatik gyümölcsözővé. Ott a csak nagy-

jából végzett földmunka mellett primitív módon ment a régimódi gazdálkodás. Mégis mintegy magától nagy volt a jólét, a kényelem, a luxus. Városba inkább csak selyem- és bársonyruhára valót vásárolni ment a föld hasznából fölöslegekben dúskáló menyecske. Minek vesződtek volna hát?

Emitt már keményen össze kellett fogni, bérmunkára járni, pénzzé tehető élelmiszereket a közeli városi piacra termelni, a soványabb talajon sokoldalúbb munkával, intenzívebben dolgozni, hogy a jólét alacsonyabb foka is előteremthető és fenntartható legyen. Az előbbi helyen tehát nemcsak fölösleges, de hátrányos, az utóbbin pedig szükséges és előnyös volt a keresőtársszámba menő gyermek.

Ha ebben a tekintetben speciális kutatások eredményére nem támaszkodhatom is, nem hallgathatom el azon következtetések útján kialakult meggyőződésemet, hogy a magyar református lakosság helyenként szembeötlő szaporátlanságának az oka sem más, mint az, hogy ennek a lakosságnak nagy része dúsan termő földeken van letelepedve. Mert bár egyes eseteknek nem is kívánok bizonyító erőt tulajdonítani, mégis minthogy e téren, hol törvényszerűség uralkodik, a véletlennek semmi szerepet nem vagyok hajlandó juttatni, rámutatok arra, hogy Tolna vármegyének Alsónyék és Sióagárd községei között a szaporátlanság terén – 1000 lélekre 15 és 20 közötti születés – amellet, hogy az első tisztán református magyar, a második tisztán katolikus magyar lakosságú, az 1906-1907. évek álagában valóságos holtverseny volt folyamatban. Aminek okát én abban látom, hogy Sióagárd határa is a legkiválóbb termőföldek egyike.

De lehetetlen, hogy ne idézzem itt megint fel a katolikus svábok által lakott bánáti televényföld egykegyártó hatását, mely ott kényeztető kedvezéseivel éppúgy elzsongítja a létért való küzdelem fölöslegessé vált energiáit, mint Alsónyéken.

És talán nem minden alap nélkül mutathatók itt rá a televényföld és az egyke összefüggésére a baranya-megyei híres Ormánság esetében is. Dr. Buday Dezső már említett munkájában a következő kifejezésekkel jellemzi az Ormánságnak az egyke tipikus hazájának termőföldjét: „az Ormánság ez a *virágzó gazdagságú föld-darab*; Baranyának „*gyöngye-virága*”; „*a drávamenti gazdag televényű földszalag.*”

Majd általában a Dráva völgyéről szólva, melynek az Ormánság is egy részét teszi, így szól: „*földrajzi és gazdasági tekintetben az egész baranyai Drávavölgy jóformán egységes földdarab. A kálvinista magyarságnak csaknem legnagyobb összefüggő területe ez a Dunántúlon, mely az utolsó ötven év alatt gazdálkodásban is stagnál, s a népszaporodásban a csöndes pusztulás képét mutatja.*”

„Eredeti, ősmagyar vidék az Ormánság, melyet már a XII. században így neveznek a földjét borító erdőségek után.” „Gazdasági tekintetben az egész földdarab egységes: jó termőföldek a sík vidéken, de egy kissé száraz éghajlat, alföldies szemtermeléses gazdálkodás. Az erdők nagyobbrészt kiirtva. A Dráva vidéke szabályozatlan. Búzában és kukoricában jeleskednek: állatállományuk kevés. A legtöbb helyen háromnyomásos gazdaság; a gép kevés.”

Mindebben csattanó bizonyítékot kell látnom a törvény mellett!

Egy nép, mely már a XII-ik században jelenlegi helyén él, mely a reformáció hazai térhódítása idején változtat vallást, a református hitre térvén át, s mely *dacára* ezen vallásváltoztatásnak, évszázadokon keresztül olyan szaporaságot tanúsít, amelynek segítségével képes volt a primitív közegészségügyi viszonyok nagy gyermekhalandósággal járó korszakainak, a török háborúk pusztításaival és a török hódoltság emberirtásával és elhurcolásaival megsokszorozott nagy veszteségeit pótolni,

most egyszerre, „*az utolsó ötven év*” óta, hirtelen új szokást vesz fel!

Homlokegyenest ellenkező magatartást kezd tanúsítani. Felhagy évszázadokon keresztül vallott és átörökített erkölcsével. Egycsapásra szaporátlanná lesz és az egygyermekrendszerre térvén át, a vidék, amelyen lakik, s melyen annyi évszázad nehéz létért való küzdelmének véres harcai közt helyét erős, virágzó néptörzs gyanánt győztesen állotta meg, elnéptelenedik. A faj, mely mindig újra támadó ezernyi ellenséggel szemben lebírhatalan ellenálló és regenerálóképességűnek bizonyult, degenerál. És a letűnt nehéz, létért való küzdelmek egykori hősének késő unokája, az egyke, mint valami közszemlére kitett etnográfiai múmia a környezetgazdasági rend által megkötozött kézzel tehetetlenül hanyatlik a kényeztető televényföld energiazsongító halálos ölelésébe.

Bizony vérlázító kép! Láttára valóban minden csepp magyar vér segítségért kiált!

Ötven, hatvan, hetven esztendő arasnyi hossza elég ahhoz, hogy egy egészséges, viharezett néptörzset, mely évszázadokon keresztül oly sok vésszel dacolt, a pusztulás örvényének kellő közepébe taszítson.

Borzalmas Törvény, mely ily kegyetlen szigorral hajtja végre halálos tömegitéleteit. Mindez igaz.

De igaz az is, hogy ha egyszer ismerjük *a Törvényt* és a pusztulást nem akarjuk, csak rajtunk áll, hogy tömeghalált rendelő szakaszainak uralma helyébe szaporaságot parancsoló szakaszait léptessük életbe.

Talán csak egy csavart kell megszoritani, s már elég, hogy a környezetgazdasági rend nyomása, melyben a létért való küzdelem lefolytatandó, az eddiginek az ellenkezőjére forduljon; s ez a küzdelem a maga *örökös könnyebbséget kereső tendenciájánál* fogva ismét az ő egykor ösztönszerűleg félreállított ősrégi csatlósa – a több gyermek – támogatását keresse és vegye igénybe!

Nem kétségbeesni, nem siránkozni kell tehát; hanem a környezetgazdasági rend összetételéhez képest esetről esetre jól megválasztott közgazdasági intézkedéssel *a létért való küzdelmet kell felfokozni olyképen, hogy annak nagyobbik része essék az emberre!* S az egykésé lett községekben ez esetben nyugodtan nézhetünk a kimaradhatatlan változás elé. Mert egészen bizonyos, hogy ha a környezetgazdasági rendet úgy tudtuk megváltoztatni, hogy benne az egyén csak a többtagú családnak az egyén létért való küzdelmére koncentrált munkaerejével tud boldogulni, a ma egykés községek anyakönyvei ismét többgyermekes családokat lesznek kénytelenek regisztrálni, akármilyen felekezethez vagy fajhoz tartozzanak is az illetők. Miért?

Azért, mert *Törvény* az, hogy: *ahol a gyerek keresőtárs, ott sok a gyerek; ahol pedig fogyasztótárs, ott kevés!*

Csak a gyermek közgazdasági értékét és jellegét kell megváltoztatni, hogy fogyasztóból par excellence keresőtárrá legyen, s minden rendbe jön! Ezt a megváltozást, ezt az átalakulást azonban csak a környezetgazdasági rend fogalmába összesűrített életkörülmények és életfeltételek lényeges pontján végbemenő gyökeres változás hozhatja létre. Ezen a ponton kell tehát az erőket nekifeszíteni!

Mégpedig nem csupán a mennyiségileg elégtelen népszaporodás megváltoztatása érdekében. Van itt és a többi egykés vidékeken egy, még talán ennél is nyomatékosabb ok a beavatkozásra. Ez: a magyar népnek az egyke nyomában végbemenő degenerálódása. Amely vidékeken ugyanis az egyke régebben meghonosodott és a családok ezt a gyakorlatot már több nemzedéken át folytatják, ott az ivadékok szemlátomást elsatnyulnak és a faj lassan degenerál. Mint a Tolna vármegyében annak idején működő katonai sorozóbizottságok elnökének, bőséges alkalmam volt erről több mint tíz éven át az újoncozások alkalmával közvetlen meggyőződést szerezni.

Ha népünk magatartásának ebben az irányban tapasztalható jellegzetességeit csak egy kissé is tüzetesebb ellenőrzés alá vesszük, csakhamar arra a meggyőződésre jutunk, hogy ennek a degenerálódásnak előbb vagy utóbb, de szükségképen be kell következnie.

Az egyke a szülők szemefénye. Fölötte az önzés céltudatos gondja öröködik. Hiszen ennek az egynek elégnek kell lennie! Kényeztetése határt nem ismer. Még a szél-től is féltik. Üvegházi palánta módjára nevelik. Természetes következménye mind ennek az, hogy testi fejlődésében visszamarad, elsatnyul és elpuhul. Ami egynéhány generáción keresztül folytatva, az átöröklés segítségével, már magábanvéve is szemmel láthatólag csenevész egyedeket hoz létre. Ez azonban a hedonisztikus felfogású szülők önzését végzetes útjából egy hajszálnyira sem téríti ki. Leplezett céljaik követésében kérlelhetetlen következetességgel tartanak ki. Ezek között az első és a legfőbb mindig az, hogy ők maguk minél nagyobb kényelemben és jólétben élhessenek; a második pedig, hogy jólétüknek fenéig kiélvezett, állagában azonban saját önző céljaikból fenntartott bőségszaruja még életük fogytával se lehessen a másé, mint énjük folytatásáé, az egyke személyében erre nevelt alteregójuké.

A kényeztetésnek eme káros hatása mellett van azonban ennek a degenerálódásnak más oka is. Fentebb utaltam már azokra a fiziológiai kísérletekre, melyeket a természettudósok az emberre nézve is mérvadó természeti törvények felkutatása és az ember javára való értékesítése kedvéért végeznek. Ha okulásunkra szolgálhatnak azok a tanulságok, amelyek az ilyen emberek által lefolytatott fiziológiai kísérletekből adódnak, akkor teljes értékűnek kell elfogadnunk azokat a tanulságokat is, amelyekre a szemünkláttára végbemenő gyakorlati esetek tömegein keresztül maga a természet vezet rá bennünket.

Ilyen a természet megfigyeléséből eredő általános

tanulság az, amelyet minden állattenyésztő gazda ismer, hogy a tenyészállatok legelső ivadéka mindig gyengébb és fejletlenebb, mint a későbbiek. Aminek az oka nem egyéb, mint az, hogy a fiatal anya szervezete az első ivadék esetében az embrió erőteljes kinevelésének élettani funkciójára kellőképpen kifejlődve még nincsen.

Ám mi történik az egykés családokban? Az egyikét hamar megházasítják, hogy a családba belépő fiatal asszony a szülők kényelmét mielőbb kiteljesítse. Ha ebből a legfőbb szempontból itt-ott néhány évig gyermektelenségben tartják is, az egyke felesége, aki már maga is az egykés leszármazás bélyegét viseli, még mindig túlfiatalon jut az anyaság szerepébe. Minthogy pedig az ilyen családokban mindig csak az az egy gyermek jön a világra, melyet a fiatal anya elsőnek hordoz ki, amelyet tehát erőteljes ivadékká kifejleszteni szervezete éppen ezért még nem képes, az általa világra hozott egyke ezen élettani oknál fogva is szükségképpen mindig gyengébb és fejletlenebb lesz. Mi sem természetesebb, minthogy ennek az eljárásnak több nemzedéken keresztül való folytatása mellett, a tovább plántálódás mindig a fiatal anya által elsőnek világra hozott gyermek leszármazottja után történvén, az egykés családok ivadékai nemzedékről nemzedékre satnyábbak lesznek és a családok előbb degenerálódnak, majd utóbb teljesen kivesznek.

Nyomatékosan hangsúlyozni kívánom azonban, hogy az imént kifejtettekkel távolról sem akartam azt mondani, hogy egyedül maga a televényföld idézi elő az egyikét. A tele vény föld is csak más tényezőkkel való együttthatásában válik az egyke okozójává; így többek közt csakis az olyan gazdasági rendben, amelyben a föld mint magántulajdon, a járadékot adó tőkevagyon szerepét tölti be. Mert csakis ebben a formájában van meg közte és a létért való küzdelmével hozzáfűzött egyén között az a szerves összefüggés, mely annak magatartására olyan kényszerhatást képes kifejteni, mely végeredmé-

nyében nem egyéb, mint a tőkével és jövedelemmel való takarékoskodás spekulációja.

Így a televényföld sem idézett elő egykét a jobbágyság korában, amikor a föld nem volt egyéni tulajdon; és nem idéz elő ma sem az olyan környezetgazdasági rendszerben, amelyben a föld magántulajdon ugyan, de például a közegészségügy primitivitása folytán a gyermekhalandóság nagy, mint Romániában. Viszont nem is egyedül a magántulajdonon van a hangsúly; hiszen nagyon sok helyen van magántulajdonban a föld és a szaporaság mégis kifogástalan; így mindazokon a helyeken, ahol a környezetgazdasági rend alkatelemei közül a televényföld munkapótló kedvezése hiányzik.

A magántulajdonban lévő televényföld, a tőkés gazdasági rendnek csak az az egyik vagyonalakzata, amely a fejlettebb közállapotokkal bíró államokban a létért való küzdelem sikerének kívánatos magasságába verejtékes erőfeszítések nélkül is felemeli az embert, ha a léghajó kosarába kelleténél több ballasztot nem helyez bele.

De éppen ez a verejtékes erőfeszítés az, amit az ember mindig kerülni igyekszik. Amit csak akkor fejt ki, ha a létért való küzdelem arra egyenesen rászorítja. Mert az ember természeténél fogva ökonomikus lény. Mindig a legnagyobb gazdasági eredményt akarja elérni, de mindig a legkisebb vesződéssel. Ezt a tulajdonosságát többféleképpen értékelhetjük. És igazán csak szemléletünk kiinduló pontjától függ, hogy minek nézzük azt. Nevezhetjük például veleszületett renyhéségnek is. De akkor is hozzá kell tennünk, hogy a kultúra legpompásabb vívmányainak egy igen tekintélyes részét éppen ennek a szüntelen munkaáthárító törekvésének köszönheti. Hiszen csak a technika vívmányaira kell gondolnunk, amelyekkel maga helyett a természeti erőket dolgoztatja; a gépre, mely annyi töméntelen verejtékes

munkát végez el helyette. Mindez az egyik oldalon a létért való küzdelem sok nehéz terhét veszi le a vállairól. Igaz, hogy ugyanakkor a másik oldalon annak egészen új síkjait is tárja fel előtte. A küzdelem tehát nem szűnik meg, csak módja és színtere változik. Az embernek minket érdeklő magatartását illetőleg, minden ilyen új színtér, újból veti fel a kérdést és formulázza meg a maga követelményeit. És az ember bármelyik szintéren álljon is, ugyanúgy felel, mint az ősfoglalkozások terén: ahol a gyerek keresőtárs, ott sok a gyerek, ahol fogyasztótárs, ott kevés!

A termőtalaj minőségének a szaporátlanság vagy szaporaság irányában a mezőgazdasági népesség magatartására kifejtett hatását illetőleg, utalhatok itt még a már más vonatkozásban is összehasonlítás tárgyává tett nyugati államok példájára. Köztudomású dolog, hogy Franciaország talaja dús és igen termékeny. És hogy ezzel párhuzamosan ez az ország egyúttal az egykének is a legdúsabb termőtalaja. Ott az egyke sokkal korábban ütötte fel a fejét, mint nálunk; és úgy az egyke, mint az ellene megindult küzdelem sokkal hosszabb múltra tekinthet már vissza.

Hogy ott az egyke korábban vette kezdetét és ennek következtében korábban is kezdett ijesztő mérveket ölteni, annak oka abban rejlik, hogy Franciaországban a földet már a XVIII. század végével felszabadították. Ott tehát a föld körülbelül egy fél évszázaddal hamarabb került magántulajdonba, mint hazánkban. Ott a tőkés gazdálkodásnak a verejtékmentes jólét megteremtésére és fokozására irányuló spekulatív törekvése korábban jött létre és hamarabb vált uralkodóvá. A dús termőtalaj megbízható talapzatára ott hamarabb fektette fel ez a törekvés azt a sínhálózatot, amelyen a létért való küzdelem problémájának megoldására hivatott ember a lehető legnagyobb jóléthez, a lehető legkevesebb verejtékes munkával, a leggyorsabban és a legbiztosabban jut-

hat el. Ebbeli magatartására determinálólólag hatott az a környezetgazdasági rend, melynek lényeges alkatelemei egyfelől a tőkés gazdálkodás és a dús termőtalaj, másfelől pedig az a gondozott közegészség, mely a fajfenntartás követelményeinek biztosításáról, azok helyett a szaporaságot árasztó élethullámok helyett, amelyekkel különben a nagy halálozás által okozott fogyatékokat a fajfenntartás ösztöne szokta ellensúlyozni, a világra-jött gyermekek nagyobb százalékának életben tartásával gondoskodott.

A francia kispolgárnak az ő létért való küzdelmében a gyermek helyett keresőtársává lett a tulajdonföld dúsán termő talaja. Ez automatikusan teremtette elő az ő verejtékmentes jólétét, amint rájött arra, hogy csak a jogrend által maradandóan hozzákötött fogyasztótársak ellensúlyozó hatásától kell óvakodnia. Ezen az úton azután csakhamar eljutott ahhoz a világhírnévhez is, mely őt más nemzetek fiai elé a takarékoság követendő mintaképének állítja oda. Igen! Ha a nemzetek életében az egyetlen cél a tőkegyűjtés lehetne, akkor csakugyan követendő példa is lenne. De mivel – íme – ezzel a sikerrel a nemzetsorvadás is együttjár, a példa már inkább elrettentő, mintsem követendő példává válik. Mert igaz, hogy ez az út vezetett oda, hogy Franciaország már a nagy háború előtt a világ bankárja lett, úgyhogy tőkefőlöslegeinek a határokon túl kellett elhelyezkedést keresniök; de igaz az is, hogy bármilyen nagy legyen is még a technika fejlődése, melynek a tőke minden eredményét játszva teremtheti elő, a haza védelmében, különösen pedig a nemzet fennmaradásának biztosításában, az embert mégsem pótolhatja!

Már egészen más fejleményeket vont maga után a szaporaság tekintetében, a természeti adottságok elütő volta következtében más minéműségűvé lett környezetgazdasági rend, a ködös Anglia területén. Itt a klimatikus viszonyok gátlásai, a verejtékmentes jólétnek ezt a

könnyebb típusát kialakulni nem engedték. Ehelyett az embert a létért való küzdelemnek vesződéses és kockázatos megoldásai felé terelték. Míg Franciaország a világ legnagyobb bankárja, Anglia a világ legelső iparosa és hódítója lett. Népeinek létért való küzdelme inkább horizontális irányban terjeszkedett és hatalmába kerítvén a kontinenseket összekötő tengerek uralmat, a jólétnek helyben nem kínálkozó feltételeit, a messzefekvő gyarmatokon kereste és teremtette meg.

A környezetgazdasági rendnek a természet mostohaaságából fakadó eme kényszerhatása hozta létre a par excellence *vállalkozó ember*, a *self made man* típusát. Ez a típus pedig nem egykés. Sehol. Nálunk sem az. Mert ennek a típusnak a környezetgazdasági rend által kifejlesztett mentalitása egészen különleges. Ezt a típust az ő létért való küzdelme a vállalkozásra egyenesen serkenti, amelytől kockázat sohasem riasztja el. Azzal mindig számol, úgyhogy az, mint az ő létért való küzdelmének elmaradhatatlan kísérő jelensége, már az öntudatához hozzátartozik. Bizakodása horgonyát nem a tőkébe, nem is a természeti erők vagy valamely más tényező kedvezésébe, hanem elsősorban önmagába, bátorságába, szorgalmába, leleményességébe és ügyességébe és mindezekből adódó erejének fölényébe veti. S éppen ezen edzettebb lelki alkatánál fogva, a több gyermektől sem riad vissza; mert reánézve ez sem jelent többet, mint annak az amúgyis bizonytalan méretű nagy ismeretlennek valamelyes hányadát, melyet a vállalkozás kockázata mindig magában hord. A vállalkozót az ő kiélezettebb létért való küzdelme hozzáedzi, hozzászoktatja ahhoz, hogy önerejére támaszkodó bizalmában, rettegés nélkül menjen neki a kockázatokkal teli jövőnek. S aki a kockázatot az egyik irányban megszokta, az más irányban sem riad attól vissza. Éppen ezért élet-kalkulációjának nagy lehetőségek esélyeivel

dolgozó optimizmusában egészen el is törpül az az aggály, melyet a tőke eltartó erejére támaszkodó ember lelki világában a több gyermek hatása kelt.

A létért való küzdelemnek ez a klíma által kikényszerítőt élénkebb ritmusa az oka annak, hogy Angliában a franciaföldön tipikus egyke otthonra nem található. Ilyen felfokozott, élénkebb ritmust kell tudni bevezetni a mi népünk létért való küzdelmébe is és akkor tőlünk is elvándorol az egyke. Mert az csak a verejtékmentes élet mozdulatlan álló vizeiben tenyészik, a sziklás medrű patakok eleven sodrában nem tud megkapaszkodni.

Más kiadásban ugyanezt láttuk, amíg csak a nagy háború és a rákövetkező forradalmi átalakulások erőszakos beavatkozásai a természetes népszaporodás normális folyamatát meg nem zavarták, tehát egészen a legutóbbi időkig, Németország példájában is.

Már szinte közmondásossá vált az az összehasonlítás, mely a „*televényfölddel bíró Franciaországgal*”, a „*homokos Poroszországot*” szokta szembeállítani. Ha az a pars pro toto, mely ebben a jelképes beszédben érvényre jut, a Németbirodalom egész területére szószerint nem is alkalmazható, általánosságban mégis a valósághoz híven juttatja kifejezésre azt a köztudomású tény, hogy a Németbirodalom területén általában sokkal gyengébb a talaj minősége és termőereje, mint Franciaországban.

„A német területek nem tündökölnék paradicsomi tájak duzzadó telítettségében, de nem is sorvadoznak pusztító természeti erők hatalma alatt; hanem a kellemsen ható változatosság tarka ruházatát öltik magukra és lakóikat áldásos jutalomban részesítik, *ha értenek hozzá*, hogy a természet ujjsmutatásait hasznukra fordítsák. Ezek a német természetnek azok az alapvonásai, melyek a német nép gondolkodására és léteire olyan mélyenjáró befolyást gyakorolnak.”¹ Ebben a német forrásból

eredő tömör jellemzésben, Németországra vonatkozólag a mi szempontunkból két jelentős ismervre bukkanunk. Az egyik az, hogy itt televényföldről, mint jellegzetességről, általában szó nem lehet. A másik, hogy a német talaj is tud ugyan „áldásos jutalmat osztani”, de csak akkor, *ha a nép ért hozzá*, hogy a természet ujjmutatásait hasznára fordítsa! Ez a teljesen helytálló második megállapítás okszerűen következik az elsőből. Mert az a körülmény, hogy a német népet a televényföld magától áradó ereje nem kényezteti, hozza magával a szükségesét annak, hogy ez a nép a boldogulásért jobban törje magát. Más a helyzet és ebből kifolyólag más a következmény is itten, mint Angliában. Ott a klimatikus viszonyoknak meg nem változtatható adottsága és az ország nagy területein a talajra is kifejtett hatása, a földművelésnek nemzetfenntartó foglalkozássá való kialakulását lehetlenné tette. Németországban a klímának ilyen hatása nincs. Itt ez általában nem állja útját a rentábilis mezőgazdasági termelés térfoglalásának, s ezért a nép nem is volt kénytelen olyan mértékben boldogulása feltételeit idegenben keresni.

A termőtalaj kevésbé jó, sokhelyütt egyenesen sovány minőségében, erőbeli szegénységében azonban már a természetnek az a fukarsága jut kifejezésre, mely a német agrikultúrát arra kényszerítette, hogy a sovány földön végrehajtandó termelés kielégítő eredménye érdekében messzemenő erőfeszítéseket tegyen. Nem véletlen dolog az, hogy a német mezőgazdasági kultúra a sovány termőtalaj ugyanakkora területén, ugyanabból a termévényből többet hoz ki, mint a mienk. Ezekben a nagyobb terméseredményekben, valamint abban, hogy a mezőgazdasági kultúra ott a legmagasabb színvonalra fejlődött, a sovány talaj küzdelemfejlesztő kényszerhatása nyilatkozik.

¹ Brockhaus. Conversations-Lexikon. Dreizente Auflage. Deutschland und Deutsches Reich. (Klima.)

De ugyancsak a sovány talaj kényszerhatása nyilatkozik meg közvetett úton a német nép kedvező természetes népszaporodásában is. Mert a sovány talaj több gondozást, jobb megművelést, intenzívebb gazdálkodást, minden lehetőségnek nagyobb és sokoldalúbb kihasználását követeli tőle, hogy a természet fukarságát ellensúlyozni képes legyen. Ez pedig több emberi munkát, tehát több munkást, nagyobb szaporaságot követel, ami végeredményében a nagyobb népszaporodáshoz vezet. Mert azt már tudjuk, hogy a létért való küzdelemben álló ember leggazdaságosabb keresőtársa, ott, ahol az adva lévő környezetgazdasági rend ilyent állandóan megkövetel, a család felbonthatatlan kötelékeivel hozzákötött saját gyermeke.

Hogy azután a termőtalaj gyengébb minőségéből keletkező kedvező népszaporodás, a kapcsolatos fejlődés fokozatain keresztül, a német kultúra minő további fejleményeihez, minő nemzeti teljesítményekhez és az állam milyen nemzetközi súlyához és történelmi szerepéhez vezetett; és hogy viszont a dús francia termőföldből kivirágzott egyke és az ennek nyomán bekövetkezett nemzetsorvadás minő elcsitíthatatlan bizonytalanságérzetre és ebből kifolyólag a hálózatos szövetkezés rendszere útján keresett biztonság érdekében minő világpolitikai fejleményekre vezetett, arra legyen elég itt egyszerűen rámutatni.

A mi szempontunkból csak azt kell leszögeznünk, hogy ott, ahol a természet fukarsága az embert a mostoha anya érdes kezén vezeti, ott egyúttal olyan kemény létért való küzdelmet szít fel, mely a maga verejtékes erőfeszítéseivel az embert okvetlenül keresőtársak igénybevételére szorítja.

És hogy másfelől, a természet a fajfenntartás célzatát a civilizált népek életében a leghatékonyabban azon fogaskerék módjára egymásbakapcsolódó össze-

függések láncolatán keresztül szolgálja, amelyekkel egyfelől a sovány talaj, másfelől az emberi kultúra távoli magaslatai között tátongani látszó szakadék fölé összekötő hidat ver.

A természetre vonatkozólag előrebecsátott fejtegetésekből azt láttuk, hogy a természetben általában *a szaporaság a létért való küzdelem erőfeszítéseivel egyenes arányban áll*. Különösen szembeszökő ez a fajoknak egymással és az ellenséges természeti erőkkel folytatott létért való küzdelmében. Ez a szabály az emberrel szemben is föltétlen érvénnyel bír. Érvényességét a fajfenntartás egyetemesen uralkodó célzatával való vonatkozásában már igazolva láttuk abban az egyenes arányban, amely az embernél a nagy gyermekhalandóság és a magas születési arányszám jelenségei között fennáll. Korántsem szorítkozik azonban ennek a törvénynek az érvényessége csupán ebben az egy irányban való megnyilatkozásra.

A most tárgyalt gyakorlati esetek azt mutatják és a későbbi bizonyítás még tüzetesebben fogja ezt igazolni, hogy ez a törvény az embernél, a természetnek a fajok fenntartására törő tendenciájától függetlenül is, érvényesül. Hogy tehát a létért való küzdelem a szaporaság kérdésében nemcsak a fajnál, hanem az egyénnél is szabályozólag hat olyképen, hogy aránylag nagyobb szaporaságot képes fejleszteni még olyan körülmények között is, amelyekben a faj fennmaradását fenyegető tényezők oldaláról mutatkozó veszély mérve, a nagyobb szaporaságot már sem szükségessé, sem indokoltá nem tenné.

Ez a törvény, az emberre is kiterjedő érvénnyel, a következőképen fogalmazható meg: *a szaporaság, a létért való küzdelemnek, ezzel egyenes arányban álló függvénye*. Vagyis, ahol a létért való küzdelem nagy, ott a szaporaság is nagy; ahol a létért való küzdelem

csekély, ott a szaporaság is csökkenik. Ahol pedig a létért való küzdelem a minimumra száll alá, ott előáll a szaporodás minimuma, az egyke.

A létért való küzdelemre befolyást gyakorló tényezők oldaláról tekintve a kérdést: *az ember szaporaságának a saját létért való küzdelmével egyenes arányban álló mérve, a környezetgazdasági rend függvénye.* Más szóval az olyan életviszonyok között, amelyekben a létért való küzdelem sikere szempontjából az egyén teljesítőképessége elégtelen, ennek a teljesítőképességnek a támogatására megjelenik a több gyermek. Viszont az olyan életviszonyok között, amelyekben a létért való küzdelem, az egyén teljesítőképességén túlmenő követelményeket nem támaszt, ott az élettársak minden fölösleges többlete kiküszöbölődik, ami az egygyermekrendszerhez, illetőleg a gyermektelenséghez vezet.

Ebben az ideológiában a népsűrűség fogalmát a következőképpen határozhatom meg: *a népsűrűség valamely nép szaporaságának az a területhez arányított mérve, melyet az egyeseknek a környezetgazdasági rend követelményeihez alkalmazkodó önzése hoz létre.*

A születési statisztika viszont nem egyéb, mint annak a kompromisszumnak számokban kifejezett eredménye, mely a fajfenntartás és az önfenntartás céljainak szolgálatában álló természeti erők között, valamely állam területén, az adva levő környezetgazdasági rend kény szer hatása alatt létrejött.

A fajok létért való küzdelmének az energiája: *a fajfenntartás ösztöne.*

Az egyén létért való küzdelmének energiaforrása: *az önfenntartási ösztön.* A születési statisztika háttérében, a létért való küzdelem váltakozó szintjén, ez a két erő mérkőzik. E mérkőzés rendjén *a fajfenntartási ösztön a szorzás, az önfenntartási ösztön pedig az osztás számtani műveletét hajtja végre.*

A fajfenntartás ösztöne a termelő, mely fölöslegek fölhalmozására dolgozik; az önfenntartási ösztön a fogyasztó, mely csak a szükséglet mérvéhez képest igényel. Mert a fajok létért való küzdelmének principiuma: a szaporodás; az egyén létért való küzdelmének principiuma pedig: az önzés.

Az ember létért való küzdelmének a *színtere* az a *környezetgazdasági rend*, mely őt körülveszi. Létért való küzdelmének problémáját, ennek a környezetgazdasági rendnek ránehezülő kényszerhatásaihoz képest, hol a szaporaság, hol a szaporátlanság segélyével oldja meg. Mert a szaporaság, akár pozitív, akár negatív irányban, lényegében mindig csak segédeszköz a létért való küzdelem megkönnyítésére.

A szabad természetben a létért való küzdelem egyik hatékony eszköze: a környezethez, való *alkalmazkodás*. Az egyke sem más, mint az ember ezen alkalmazkodásának a következménye. A környezetgazdasági rend, melyhez az embernek alkalmazkodnia kell, persze sokkal összetettebb; mert magában foglalja azokon az alkatelemeken kívül, melyek a természet oldaláról adódnak, azokat is, amelyekkel a civilizáció, a társadalom tölti azt meg. Mindezek között azonban a döntő szerep, a gazdasági hatású alkotóelemeket illeti. Úgyhogy az ember itt vizsgálat alatt álló magatartása végeredményében mindig a gazdasági érdek legfőbb irányítása szerint megy végbe. Aminthogy az ő létért való küzdelme lényegében és végső elemzésében nem is más, mint többé vagy kevésbé nyílt vagy burkolt gazdasági probléma. Ezen oknál fogva az ember szaporaságát vagy szaporátlanságát előidéző okok kutatása terén, mindig a környezetgazdasági rend *gazdasági hatású adottságait* kell elsősorban figyelemre méltatnunk.

Ezen a téren is érvényes az az elv, hogy *ahol kevés a kereslet, ott szükségképen gyengül a kínálat is*; és for-

dítva, hogy *a kereslet növekedése nagyobb kínálatot von maga után.*

Láttuk és még részletesebben is látni fogjuk, hogy a gyengébb talajon, ahol nagyobb a munkaerő-kereslet, ott nagyobb a kínálat is; s hogy a televényföldön nem lévén kereslet, nincsen kínálat sem. A gyenge konzumnak csekély embertermelés felel meg és viszont.

A TALAJ.

Hogy plasztikusabban kidomborodhassék az a szerep, melyet az ember szaporasága dolgában a természeti erők között a letelepedés helyének talajminősége játszik, vessünk még egy pillantást a hazánk területén e tekintetben észlelhető jelenségekre.

Fentebb azt állítottam, hogy *a televény földben* rejlik az a kényeztető erő, amely a tőkés gazdálkodás rendszerében az ember szaporaságára hátráltatólag hat. Ezt a tételt „a contrario” is meg akarván világítani, vizsgálódásomat a másik speciesnek tekinthető *homoktalajra* is kiterjeszteni igyekeztem. Mert ha tisztában vagyok is azzal, hogy termő erő tekintetében homoktalaj és homoktalaj között igen nagy különbségek vannak, mégis a homoktalajban kellett látnom azt a nagykiterjedésben előforduló, legáltalánosabb és legegységesebb talajtípust, mely a maga jellegzetességében bizonyos közös vonásokkal bír és a televényföldtől a legjobban üt el.

A vizsgálódásnak ebbe az irányba való kiterjesztésére késztetett az is, hogy Tolna vármegye egynéhány általam jól ismert homokos talajú községének kedvező népszaporodásáról közvetlen tudomással bírtam ugyanakkor, amikor az ezen községek tőszomszédságában fekvő kötött talajú községek népszaporodása határozottan rossz volt. így például a homoktalajú Szedres¹ község természetes népszaporodása 11,5%, a hozzá legközelebb fekvő agyagtalajú Medina községé 2,4%; a

¹ Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 83. kötet. 1930. évi Népszámlálás. I. Rész.

homoktalajú Tengelicé 17%, a vele szomszédos kötött talajú Kölesd községé 5,3%; a túlnyomórészben homoktalajú Nagydorogon a szaporodási arányszám 11,6%, a szomszédos kötött talajú Sárszentlőrincen 2,4%.

Ezek a Tolna vármegye területén kicsinyben észlelt szembeötlő különbségek arra bírtak, hogy hasonló összehasonlítások megejtése végett más vidékek homoktalajú községeit is ellenőrzés alá vegyem. Evégből olyan térkép lett volna célszerű, mely az ország összefüggő homokterületeit tünteti fel, hogy előbb maguk az ilyen területeken fekvő községek, majd a megfelelő statisztikai adatok segítségével azok szaporodási arányszámai megállapíthatók legyenek. Sajnos, ilyen pontos adatokat tartalmazó, megbízható térkép nincsen. Van ugyan egy térkép, melyet a földművelésügyi minisztérium könyvtárában őriznek és amely annakidején tényleg a homokterületek feltüntetésének célzatával készült. De csakhamar meg kellett győződnöm arról, hogy ez nem egészen megbízható. Mert például Tolna vármegye azon községeit, amelyek Szekszárdtól délre fekszenek, tehát a Sárköz neve alatt ismeretes községeket is homokterületeknek tünteti fel, holott ezek – amint azt már említettem – éppen a legjobb tele vény földdel bírnak. Éppígy meggyőződtem arról is, hogy a somogy megyei, de az ország más részein fekvő homokterületek jelzése sem egészen pontos. Ennek következtében nem lehettem biztos afelől, vajjon csakugyan homoktalajjal bírnak-e mindazok a községek, amelyeket a térkép ilyenek gyanánt tüntet fel; sem afelől, hogy a térkép a valóságban tényleg homokterületen fekvő valamennyi községet feltünteti-e? Amikor kutatásaimban ennek dacára, jobb híján ezt a térképet használtam fel, mint olyant, amelyen az ország összefüggő homokterületeit nagyjából mégis megtalálhatom, tudatában voltam tehát annak, hogy a homoktalajjal bíró községek megjelölése tekintetében tévedéseknek eshetek áldozatul, s így ebben az irány-

ban erre vonatkozó adataim nélkülözni fogják azt a szabotosságot, amelyet azoknak megadni szerettem volna.

Az ország homoktalajjal bíró községeinek alábbi kimutatását annak előrebocsátásával teszem ennél fogva közzé, hogy ez a kimutatás a homokterületen fekvő községekről csak hozzávetőleges képet ad. Kimerítő teljességre számot annál kevésbé tarthat, mert magamnak is van tudomásom olyan homokterületekről, amelyek a másolatban birtokomba jutott szóbanforgó térképen ilyenek gyanánt feltüntetve nincsenek; viszont az sincs kizárva, hogy elvéve esetleg olyan község is belekerült a térkép alapján a kimutatásba, amelynek határa nem homokterületen fekszik.

A rendszer, amelyet a kimutatás szerkesztésénél követtem, a következő: Először összeírtam a magam vármegyéjén kezdve, a térkép szerint homokterületen fekvő községek neveit vármegyénként. Azután az így nyert községekre nézve, községenként megállapítottam a természetes népszaporodásnak az 1930-i népszámlálás hiteles adatai szerint mutatkozó arányszámait.

Mínthogy kutatásom célja annak földerítése volt, vajjon a homok- és nem homoktalajon letelepedett lakosság magatartása mutat-e és ha igen, minő jellegzetes ismérveket mutat a szaporaság szempontjából, ennek a kérdésnek az eldöntését egy abszolút objektív tényezőre kellett bíznom. Ez a tényező a természetes népszaporodásnak az 1930-i népszámlálás eredményeihez képest a Magy. Kir. Központi Statisztikai Hivatal által megállapított országos átlaga volt.

A természetes népszaporodás országos átlagának ezen arányszáma: 9,6%, A kimutatásba felvett községek természetes népszaporodásának arányszámait ezzel a 9,6%-kal vetettem tehát össze. Ezen az úton három kategória állott elő.

Az elsőbe azok a községek jutottak, amelyeknek

természetes népszaporodása az országos átlagot meghaladja; a másodikba, amelyeké azt nem éri ugyan el, de megközelíti; és a harmadikba azok, amelyeknek arányszáma az országos átlagot meg sem közelíti. Az elsőbe ennél fogva csak olyan község került, amelynek az arányszáma 9,6%-nál magasabb; a másodikba, amelynek az arányszáma legalább is 9,0%; a harmadikba pedig, amelynek arányszáma a 9,0%-ot sem éri el. Az első kategória községeinek természetes népszaporodása tehát jobb, mint az országos átlag; a másodiké az országos átlaggal körülbelül azonosnak vehető, mert annál legfeljebb 0,6%-kal alacsonyabb; és a harmadiké a 9,0%-nál gyengébb. A második kategória felállítását azért tartottam indokoltnak, mert a 9,0%-os arányszám már olyan figyelemreméltó eredményt mutat, amelyet esetleg csak átmeneti okok gátoltak meg abban, hogy az országos átlagot elérje; aminő ok lehet például a halálozási arányszámnak a rendeshez képest valamely járvány folytán bekövetkezett időleges felemelkedése. Ennek a kategóriának a terjedelme mindazonáltal csak a 9,0%-tól a 9,6%-ig terjedő csekély térfogatra van korlátozva. Az ezen elvi alapon összeállított kimutatás a következő 102-105. oldalakon található.

Ez a kimutatás mindössze 111 községet foglal magában, mely 15 különböző vármegye területén fekszik. A vármegyék között van 7 dunántúli 41 községgel, 2 északi 3 községgel és 6 alföldi 63 községgel. A legerősebben tehát az ország nyugati és keleti része van képviselve benne. A kimutatott községek száma a valóságot bizonyára jól közelíti meg, mert a Dunántúlon nyilván kevesebb a homokterület, mint az Alföldön. A közigazgatásilag jelenleg egyesített vármegyék itt csak egy vármegyének vannak számítva; ami azt jelenti, hogy 21 vármegyének a mai országhatárokon belül eső területe van 15 egységbe összevonva.

Kimutatás

a homokterületeken fekvő községekről és azok természetes népszaporodásának arányszámairól az 1930. évi népszámlálás alapján.

Vármegye	K ö z s é g	Természetes népszaporodás arányszáma %		
		Országos átlagot		
		meghaladja I	megközelíti II	meg sem közelíti III
Tolna	Németkér	21,2		6,3
	Simonmajor	210		
	Tengelic	170		
	Kajdacs	10,7		
	Naffvdoroer.....	11,6		
	Györköny	10,2		
	Bikács	11,5		
	Szedres	11,7		
	Paks			
	összesen 9 község ...	8		1
Somogy	Somogytarnóca	19,2	9,5	4,4
	.....	14,4		41
	Rimabessenyő	9,9		51
	Somogyszob	12,8		7,0
	.....	13,3		71
	.....	13,8		0,4
	Szomajom	14,7		
	Felsősegesd	111		
	.....	16,5		
	Jákó	10,3		
	.....			
	Boronka.....			
	Bolhó			
	.....			
	.....			
összesen 17 község ...	10	1	6	
Zala	Hosszúvölgy	10,2	-	-
	.....	1	-	-

Vármegye	K ö z s é g	Természetes népszaporodás arányszáma %		
		Országos átlagot		
		meghaladja I	megközelíti II	meg sem közelíti III
Győr-Mosón Pozsony	Ménfő	16,8	-	8-9
		18,4		
	Tét	15,6		
	Csikvánd	13,9		
	Gyarmat			
	összesen 5 község	4	-	1
Fejér	Vájta	13,3	-	-
		150		
	Cece	16,6		
	Alap	15,7		
	Baracs	130		
	Sárszentmiklós			
	összesen 5 község	5	-	-
Komárom- Esztergom	Tokod	29,6	-	-
	Szőny	131		
	összesen 2 község	2	-	-
Veszprém	Lovászpataka	9,7	9,5	-
	Bakonytamási			
	összesen 2 község	1	1	-
Nógrád-Hont	Bánk	12,2	-	-
		1	-	-
Heves	Boconád	15,5	-	-
	Erdőtelek	15,9		
	összesen 2 község	2	-	-
Bács-Bodrog	Tompa	20,4	-	-
	összesen 1 község	1	-	-
Csongrád	öttömös	21-5	-	-
	Összesen 1 község	1	-	-

Vármegye	K ö z s é g	Természetes népszaporodás arányszáma %		
		Országos átlagot		
		meghaladja I	megközelíti II	meg sem közelíti III
Hajdú	Vámospércs	15,7	-	-
	Mikepércs	15,7		
	Hajdúsámson	13,7		
	Hajdúhadház	15,3		
		18,9		
	Hajdúdorog	15,9		
	Józsa	17,7		
	Összesen 7 község	7	-	-
Szatmár-Ugocsa		22,3	-	- ¹
	Penészlek	20,0		
	Összesen 2 község	2	-	-
Pest-Pilis-Solt-Kiskun		20,0	9,0	8,7
	Kiskunmajsa	14,3	9,3	5,0
	Csömör	15,5		
	Cinkota	9,8		
		15,9		
	Pécel	10,8		
	Rákoskeresztúr	13,7		
	Vecsés	15,6		
		15,9		
		13,7		
	Szentmártonkáia	17,2		
	Nagykátá	151		
		22· 1		
		24,2		
	Pilis	22,7		
	Alberti	16,6		
		19,4		
	Nyáregyháza	170		
	Kakucs	121		
		20,9		
	Törtel	12,4		
	Soltvadkert			
	Prónayfalva			
	Kiskőrös			
Összesen 25 község ...	21	2	2	

Vármegye	K ö z s é g	Természetes népszaporodás arányszáma %		
		Országos átlag		
		meghaladja I	megközelíti II	meg sem közelíti III
Szabolcs-Ung	Nyírábrány	28,6	-	-
	Nyírmártonfalva	310		
	Nyírbátor	21,3		
	Kiskálló	22,8		
	Biri	24,3		
	Nyírgyulaj	25,7		
	Nyíribrony	22,4		
	Nyírbogdány.....	25,2		
	Napkor	25,9		
		21,4		
		20,5		
		18,9		
		24,0		
		27,9		
		24,4		
		23,9		
		27,1		
		32,7		
		27,0		
		20,4		
		31,2		
		24,2		
		28,8		
		25,6		
		24,5		
		23,1		
		26,3		
		25,4		
		25,8		
		20,3		
		19,2		
	összesen 31 község	31	-	-

A homokterületekre kiterjesztett kutatás összeredménye, a fenti kimutatás adatainak tanúsága szerint, a következő tényálladékot mutatja:

Vizsgálat alá lett véve összesen .		111 község
ebből a term, népszaporodás		
orsz. átlagát (9-6%) meghaladja	97	„ = 87,3%
orsz. átlagát (9-6%) megközelíti	4	„ = 3,6%
együtt 111 községből	101 község	– 90,99%
az orsz. átlagot meg nem közelíti	10	„ = 9,-%

Ha már most minden egyébtől eltekintve, csupán csak azt az egy tényt ragadom ki, hogy a homokterületen fekvő községek 87,3%-ában a természetes népszaporodás jobb az országos átlagnál, illetőleg hogy e községek 90,99%-a, vagyis majdnem teljes 91%-a a 9%-os szaporodáson felül van, akkor ez már magábanvéve is azt igazolja, hogy a homokterületeken a népszaporodás határozottan kedvezőbb.

Még sokkal erőteljesebb lesz azonban ez a tanúságtétel, ha arra is figyelmet fordítunk, hogy a 111 községből 69, vagyis a kimutatott homokos községeknek 62%-a eléri vagy meghaladja a 15%-os szaporodási arányszámot; 41, vagyis 36%-a eléri vagy meghaladja a 20%-os arányszámot; 16 pedig, vagyis még mindig 14% eléri vagy meghaladja a 25%-os arányszámot is; de még olyan is van köztük, amely a 30%-ot is megüti, sőt még azt is meghaladja.

Ezzel szemben mindössze 10 község, tehát a vizsgálat alá vett 111 homokterületű községnek 9,0%-a marad alatta a természetes népszaporodás országos átlagának. Ha ezt a 9,0%-ot állítjuk szembe a jó községek 87,3%-ával, illetőleg a csaknem teljes 91%-kal, akkor kapunk hű képet a homokterületen letelepedett lakosság igazi szaporaságáról. Ha most még további megkülönböztetést akarunk tenni azok között a községek között, amelyek a 9,6%-os országos átlagot el nem érik, akkor ezek között 5 községet találunk olyant, amelynek a természetes népszaporodása a 6%-on alul marad, tehát egészen gyenge;

és ezek között is 1-et, melyben az 1930-i népszámlálás szaporodást egyáltalában nem, hanem a születési arányszámnál nagyobb halálozási arányszámot talált és így szaporodás helyett fogyatkozást állapít meg.

Elteltekintve már most ettől a 10 községtől, amely a szemügyre vett összes községek mennyiségének egyébként is csak 9%-át teszi és amelyeknél a kelleténél gyengébb szaporodás speciális oka csak mélyebbre ható kutatások útján lenne kideríthető, azt hiszem minden kétségen felülállónak tekinthető a fentebbi kimutatás tanúsága alapján az, hogy a telephely talajminőségének a szaporaságra gyakorolt lényeges befolyása arról az oldalról is igazolva van, hogy a homoktalaj hatása határozottan szaporaságfejlesztő.

A természetnek a televényföldben kifejezésre jutó kedvezésével ellentétben a homoktalajon a természet mostohasága érvényesül. *Ennek küzdelemfejlesztő hatása pedig, amint arra már fentebb is rámutattam, az embert keresőtársak igénybevételére szorítja. Ez az oka annak, hogy a homoktalajon élő lakosság körében általában nagyobb a szaporaság.*

Ennek a hatásnak kizárólag a homoktalajra való korlátozását azonban korántsem tarthatnám helyénvalónak. A soványabb vagy gyengébb talaj általában, legyen az bár kötött, a homoktalajhoz igen hasonlós hatásokat fejt ki.

Ennek közelebről való megállapíthatása és feltüntetése végett az itt tüzetesen ismertetett eljárás szerint újabb kutatást hajtottam végre. Minthogy semmi támpontom nem volt arra nézve, hogy hazánk területén melyek azok a községek, amelyeknek termőtalaja gyengébb minőségű és ezért kiindulási pont gyanánt a gyengébb talaj nem szolgálhatott; kiindultam abból, hogy ha csakugyan törvény az, amit én törvénynek tartok, hogy tudniillik az a szinte monopolisztikus helyzet, amelyet a dúsan termő földek tulajdonosainak a természet kedve-

zéséből nyújtanak, alacsony születési arányszámokat hoz létre, a természetnek a gyengébb talajminőségben megnyilvánuló mostohasága pedig kedvezőbb népszaporodást eredményez: akkor ezt a törvényt a népszaporodás statisztikai adataiból a talaj minőségére visszafelé levont következtetésnek is igazolnia kell. Vagyis, hogy ha a talaj minősége és a természetes népszaporodás mérve között tényleg az ok és okozat közötti összefüggés áll fenn, abban az értelemben, hogy – kurtán fejezve ki magamat – a jó talaj rossz népszaporodást, a rossz talaj pedig jó népszaporodást von maga után, akkor a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal által kimutatott népszaporodás kedvező arányszámaiból kiindulva okvetlen olyan községekre kell eljutnom, melyeknek földjei talajminőség szempontjából valamely oknál fogva alacsonyabbrendűnek tekintendők.

A kutatásnak ezen a módon való végrehajtására ösztönzött objektivitásra való törekvésem is, mert ezen az úton remélhettem leginkább azt, hogy valóban minden személyes benyomástól mentes, tárgyi eredményekre juthatok. Hogy a megejtendő kutatás terén a személyes benyomásoknak vagy más befolyásoló indítékoknak éppen semmi szerepe se lehessen, csupa olyan vidéket tettem vizsgálat tárgyává, amelyen magam sohase jártam, amelyet tehát semmiképen nem ismerek. De még egy szempont volt rámnézve ebben a tekintetben mérvadó. Minthogy többször tapasztaltam, hogy a népszaporodásnak világtájak szerint való osztályozására is mutatkozik itt-ott bizonyos hajlandóság, amely szerint a keleten jó, a nyugaton pedig rossz a népszaporodás: csakis nyugati vármegyékben fekvő községeket szemeltem ki a vizsgálat céljaira.

Maga a modus procedendi a következő volt. Elővettem az 1930. évi népszámlálás alapján kiadott Magyar Statisztikai Közlemények (új sorozat) 83. kötetét és abból minden egyébre való tekintet nélkül kijegyeztem az

alább megnevezett nyugati vármegyék azon községeit, amelyeknek neve mellett 15%-on felüli természetes népszaporodási arányszámot találtam. Ezeket a községneveket azután betűrendben, a népszaporodási adatok elhagyásával, járasonként jegyzékbe foglaltam.

Maga a községeknek így előállott betűrendes névsora tehát arra nézve, hogy ezek a községek minő ismérvek szerint lettek csoportosítva, semmit el nem árulhatott. Erre súlyt kellett fektetnem azért, hogy a kutatásban való közreműködésre felkérendő geológusok, a kutatás célját nem is sejtve, minden befolyásolástól menten tehessenek megállapításokat.

Ezzel a községi névsorral megjelentem a m. kir. Földtani Intézetben és ott megint a leggondosabban elhallgatva azt, hogy minő konkrét célból van a jegyzékben foglalt községek talajminőségének a megállapítására szükségem, ennek a kiváló tudományos intézetünknek a támogatását kértem. Az intézet előkelő hagyományaihoz híven lekötelező készséggel jött az előtte közelebről meg nem jelölt közérdekű cél szolgálatában segítségemre. A Földtani Intézet igazgatójának¹ erre a célra megadott külön engedélyével a talaj megállapítás munkájára vállalkozó dr. Scherf Emil m. kir. osztálygeológusnak, akinek ebben a munkában Babarczy József vegyész-mérnök segédkezett, átengedtettem mindazok a tudományos segédeszközök, amelyek fölött a Földtani Intézet rendelkezik.

Közel három héten át folyt a községi határoknak minden lényeges szempontra kiterjesztett beható agrógeológiai elemzése. Ez a munka olyan aprólékos gondossággal ment végbe, hogy az egyik forrásból kitetsző eredmény esetről esetre még két-három másik tudományos forrás adataival lett összehasonlítva és ellenőrizve; és az egyes községi határok talajminőségére vonatkozó végleges minősítés csak a kérdésnek ilyen többoldalú megvilá-

¹ Dr. Lóczy Lajos egy. tanár, a m. kir. Földtani Intézet igazgatója.

gítása alapján jött létre. A kimeríthetetlen türelmet és kitartást igénylő eljárás tudományos becsét csak növeli az a tárgyilagosság, amelynél fogva az így már kihámozott eredmények részben még Horusitzky Henrik ny. m. kir. földtani intézeti igazgató helyszíni adataira és autopsziájára is támaszkodó újabb ellenőrzésnek lettek alávetve. Az így végrehajtott kutató munkának az eredménye az alábbi kimutatás.

Az olvasó szíves elnézését kell kérnem az alább közölt kimutatás előzményét képező ezen eljárásnak ilyen részletező leírásáért. De bár szorosán véve nem is tartozik a tárgyhoz, annak ismertetését mégis helyénvalónak tartottam annak az abszolút tárgyilagosságnak a ki-domborítása végett, amely ezt a kutatást jellemzi.

Ama nyugati megyékben fekvő községek névsora tehát, amelyeket személyesen nem ismerek, kizárólag a természetes népszaporodás magas arányszámai nyomán kiválogatott községek neveiből lett a Statisztikai Közlemények alapján összeállítva. A m. kir. Földtani Intézetben eljáró tudósoknak pedig sem a kutatás tartama alatt nem volt, sem azóta nincs halvány sejtelme sem arról, hogy a talajminőségek megállapítása mivégből vált szükségessé. Az az eredmény tehát, amelyet az alábbi adatok feltüntetnek, nemcsak minden irányító beavatkozásomtól, de egyáltalán minden más befolyásolástól is teljesen mentes, egymástól egészen függetlenül eljáró két tudományos intézetünk, „a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal”, és „a m. kir. Földtani Intézet” adatainak abszolút tárgyilagós eredménye.

Ha ezek az eredmények a részletekben *hajszára menő* pontossággal nem *mindenütt* fedik is egymást, annyit kétségtelenül tanúsítanak, hogy a gyöngébb talajminőség és a kedvező népszaporodás ismérvei egymást, a kettő együtt pedig *a Törvényt igazolják*. Egyes esetekben azonban a két egymástól teljesen független forrásból

származó adat olyan aprólékos részletekig egybehangzik, hogy ha nem lennék magam a koronatanúja annak, hogy a geológusokat munkájuk ismeretlen célja a legtávolabbról se befolyásolhatta, az adatok feltűnő egybehangzásából magamnak is erre kellene következtetnem. Ennek azonban még a feltételezését is teljesen ki kell küszöbölni, mert a Földtani Intézet kiváló szakemberei szigorúan és kizárólag csak a saját tudományuk irányelvei által vezették magukat.

A két különböző forrásból eredő adatoknak általában kifejezésre jutó, egyes helyeken azonban árnyalatokig menő összevágása teljesen igazolja a Törvényt, amely szerint a természetnek a talaj gyengébb minőségében megnyilvánuló mostohasága a létért való küzdelmet fokozván, az embert keresőtársak igénybevételére szorítja. Mert sem az, hogy a felsorolt községekben a talajminőség gyengébb, sem az, hogy azokban a népszaporodás kedvező, kétséget nem szenvedhet. Hogy azután a végsőig vitt próba kedvéért, a községeknek talajminőség szerint történt *rang sorozásánál*, az egyes községek mégsem mindenütt pontosan abban a sorrendben követik egymást, mint amelyben a talajminőséggel fordított arányban álló népszaporodási arányszámok szerint sorakozniuk kellene, annak az oka igen egyszerű.

Nálunk a szó szoros értelmében vett talajtani intézet nincs. A Földtani Intézetben geológusok, agrógeológusok és kémikusok dolgoznak; de ezen tudományágak egyike sem képes egymagában az olyan természeti adottságokra nézve száz százalékgig találó megállapításokat tenni, mint aminők ebben az esetben a kutatás tárgyát képezték. Ausztriában egészen más a helyzet. Ott az egyes községek és érdekeltségek a maguk költségén készíttetik el a *községi határ* minden részletére kiterjedő agrógeológiai felvételezéseket és ezekből a községi határ minden részére kiterjedő részletekből lesz azután össze-

állítva az egész országra vonatkozó megbízható térkép.¹ Nálunk fordítva van a dolog. Nálunk egyes *nagyobb vidékekre vonatkozólag* készülnek a felvételezések, aminek magától értetődő következménye aztán az, hogy a községi határ minden részére a feldolgozás nem terjedhet ki olyan pontossággal, mint Ausztriában. Ez a magyarázata annak, hogy az egyes községi határrészek talajminősége nálunk a rendelkezésre álló tudományos segéd-eszközökkel csak megközelítő pontossággal állapítható meg. Ami viszont érthetővé teszi azt, hogy a kimutatásba foglalt községek talajminőségének *árnyalatbeli különbségei* nem mindig állapíthatók meg és a becslésnél kifejezésre nem mindig juthatnak.

Ezért nem lehetett a községek talajminőség szerinti rangsorozását sem olyan árnyalatokra menő szabatosággal végrehajtani, mint aminőt a népesedési statisztikának egészen a tizedes törtszámokig menő adatai érvényre juttatnak. És ezért nem is lehet fennakadni azon, hogy a községeknek talajminőség szerint előálló rangsorában egyes községek a népesedési statisztika által kijelölt helyüknél valamivel előrébb, mások valamivel hátrább állanak. A lényeg az, hogy a népesedési statisztika szerint kedvező természetes népszaporodással bíró községek tényleg gyengébb minőségű talajjal bírnak; illetőleg hogy ezekben a községekben valamely oknál fogva a természet relatív mostohasága jut a talaj minőségében kifejezésre.

Ha emellett az általános eredmény mellett olyan meglepő részeredményeket is mutat fel a *Rangsor* szerinti osztályozás, hogy valamely járásnak minden vizsgálat alá vett községe úgy *a talaj*, mint *a szaporodás* rangsorában ugyanazon helyre került, illetőleg lépésről lépésre egymás mellett halad, vagyis hogy a községek a talajminőség szerinti rangsorban tényleg azt a helyet foglal-

¹ Ezeket a felvételeket ott dr. A. Till, Professor der Hochschule für Bodenkultur vezeti.

ják el, amely őket a természetes népszaporodás arányszáma szerint megilleti, akkor ez olyan bizonyíték, amely nemcsak magát a törvényszerűséget teszi kétségbevonhatatlanná, de azt is igazolja, hogy amely községekre nézve a községi határ talajminőségének elemzése, a rendelkezésre álló tudományos segédeszközökből kivehető ismérvek segítségével, a legmegközelítőbb pontossággal volt végrehajtható, azoknál a talajminőségek árnyalatbeli különbségei még azoknak a finomsági fokozatoknak is megfelelnek, melyeket a természetes népszaporodási arányszámskála tizedesszámokban kifejezésre jutó fokozatai jelölnek meg.

Ez pedig a talaj és a szaporaság összefüggésének már olyan apró részletekig menő megnyilvánulása és a *Törvénynek* olyan hajszálra menő érvényesülése, amely a megejtett kutatásnak még rámnézve is meglepő eredménye volt; mert amikor a Törvényt – hogy úgy mondjam – durva körvonalaiiban megláttam, annak még ilyen finomsági fokozatokon is keresztül törő érvényesülésére számítani magam sem mertem.

Minekelőtte már most magát a *Kimutatást* és a *Rangsor* szerinti osztályozást szemügyre vennénk, ha csak kivonatosan is, előrebocsátom azokat a tájékoztató megjegyzéseket és azokat a fenntartásokat, amelyeket a Kimutatásba foglalt adatokra nézve maga a talajmegállapításokat végző geológus¹ azok megbízhatósági foka és értékelése szempontjából a tudományos tárgyilagosság követelményeként hangsúlyozandóknak tartott.

„Az alábbi összeállításban (Rangsor szerinti osztályozás) járasonként összeállítottam a járáshoz tartozó községeket olyan rangsorolásban, hogy a *viszonylagosan* legjobb talajú község kapta mindig az I. számot, a legrosszabb talajú pedig a legnagyobb rangszámot. Az egyes járási csoportok rangszámai egymással össze nem hasonlíthatók. Ami az egyes járási csoporton belül való

¹ Dr. Scherf Emil m. kir. osztálygeológus.

rangsorolást illeti, meg kell jegyezmem, hogy az nem minden esetben volt ugyanazzal a biztonsággal meg-
ejthető.

Az elv, mely szerint az egyes községek talajait rang-
sorolnom kellett, az volt, hogy „mennyiben nyújtanak
az egyes talajok az ember megélhetéséhez több vagy ke-
vesebb alkalmat”. Eszerint az általános minősítésnél
általában véve mégis elsősorban a szántóföldi művelésre
való alkalmatosságot kellett előtérbe helyeznem. Ennél-
fogva lehetséges, hogy olyan esetekben, amikor a talaj
maga ugyan nem rossz, de közel van a talajvíz, úgyhogy
azon gabonatermelés már nem lehetséges, az általános
minősítésnél a talajt talán túlon-túl rossz ranghelyre
tettem, mert lehet, hogy a valóságban kitűnő kaszálók
vannak rajta, melyek a gazda szempontjából talán ér-
tékesebbek, mintha szántók volnának . . .

Mindaz, amire eddig rámutattam, amikor a. minő-
sítés nehézségeiről beszéltem, olyan tárgyi nehézség,
mely részben abból folyik, hogy *nem tudjuk, milyen
célből történik a minősítés, s így nem tudtuk, melyek
azok a szempontok* (szántóföldi művelhetőség, földrajzi
relief stb.), *melyek az osztályozásnál elsősorban érté-
kelendők. A munkát azonban megnehezítette az a kö-
rülmény is, hogy a talajviszonyok megítélésére a szüksé-
ges tudományos adatok nem álltak minden egyes já-
rásra nézve a kellő szabatoságban rendelkezésre.* A fel-
adat szabatosan és tökéletesen csak akkor lett volna el-
végezhető, ha az összes területre legalább is olyan pon-
tos 1 : 75.000 méretű *agrogeológiai* térképek álltak volna
rendelkezésünkre, mint például Sopron és Mosón me-
gyékre nézve, a Horusitzky¹ által felvett lapok. Mint-
hogy a Dunántúl talajtani felvétele még igen hiányos, a
munka megkezdésekor előadtam, hogy a feladatot csak
közvetett úton próbálhatjuk megoldani, olyanformán,

¹ Horusitzky Henrik ny. m. kir. földtani intézeti igazgató,
főbányatanácsos, főagrogeológus.

hogy jobb hiányában egyes területekre nézve a régi földtani átnézetes térképekre támaszkodunk, s mi majd a praxisunk és a helyi viszonyok mérlegelése alapján mondjuk meg, hogy az adott geológiai substratumon milyen talajtípus várható.

Általában azt lehet mondani, hogy ott, ahol a megfelelő térképalap rendelkezésre állott, ott az én és Horvitzky egymástól teljesen független osztályozása, a nagy nehézségeket tekintve, (a területeket személyesen nem is ismerem), *meglepően egyeznek, sokkal jobban, mint a munka megkezdésekor vártam.* Ez talajtani tudományos szempontból is érdekes eredmény, mert azt bizonyítja, hogy a mi klimatikus viszonyaink mellett, a geológiai substratum a döntő a talaj minőségének a kialakulásánál és nem a klíma. Ha nem így volna, ezt a munkát el sem végezhetjük volna. Rám nézve nagyon érdekes, hogy még a humidus soproni határvidéken is előtérbe nyomul a geológiai substratum nagyobb jelentősége a klimatikus kilugzódásénál.”

Eddig az eljárás geológus nyilatkozata.

A talajminősítés Győr vármegye pusztai és sokoróaljai; Zala vármegye letenyei; Sopron vármegye soproni, csepregi, csornai és kapuvári; és Mosón vármegye magyaróvári járásainak, minden egyébtől függetlenül a kedvező természetes népszaporodási arányszámok alapján összeválogatott alábbi községeire nézve lett megejtve. (L. a 116-126. oldalakon levő táblázatokat.)

Az itt közölt adatok összesen 74 községi határ talajminőségének agrógeológiai megállapítását és általános minősítését tartalmazzák.

A leletek csaknem minden egyes esetben közhasználatú kifejezésekkel jelölik meg azokat az ismérveket vagy jellegzetességeket, amelyeknél fogva ezek a talajok a laikus által is a gyengébbminőségű talajok közé sorlandók.

Vármege		A k ö z s é g		
		neve és határa kat. holdakban	t a l a j a	természeti népszaporodási arányaránya
G y ö r m e s	Járás	Gyórásszonyfa 1120	Típusos löszön alakult <i>könnyű, világos vályogok</i> , altalaj pannon agyag (Közepes.)	17-8
		Gyórság 1424	Felerészben még a csernozjom felé hajló jó minőségű <i>vályog</i> ; másik fele alluviálisan öntésiszapon alakult kötött vályog. (Jó, jó közepes.)	19-8
		Kisbarátfalu 1543	<i>Homokos</i> és agyagos jó <i>vályogok</i> , kevés mély fekvésű kötött talaj. (Jó.)	22-2
		Kisbaráthegy 553	A községi terület fele <i>homokos vályog</i> pannon <i>homokon</i> és agyagos <i>homokon</i> , domboldalak meredek lejtőin szőlővel; másik fele <i>laza homokos vályog</i> a pannont borító löszben képződve, fekvésénél fogva — <i>meredek domboldalak</i> — ez sem túlságosan alkalmas szántóföldi művelésre. (Gyengébb minőség.)	16-8
		Mezőörs 8531	Barna <i>vályog</i> és barna <i>homokos agyag</i> diluviális iszaplerakódáson, altalajban <i>kavics</i> . (Jó közepes.)	23-2
		Nagyécshegy 559	Felerészben a völgy lapályán <i>könnyű</i> , barna, <i>erdei vályog</i> löszön, alárendeltebben ugyanitt alluviális iszapagyagok is. Felerészben <i>pannon homokon homokos talaj</i> . (Szőlőhegy. Előbbinél jobb minőség.)	15-7
		Peér 9428	Fele <i>homokos</i> , barna <i>vályog homokos löszön</i> és — nagyon kevés — <i>laza pannon homokos</i> képződményeken; másik fele <i>humuszos homokos</i> allu-	18-1

Vármege		A k ö z s é g		
		neve és határa kat. holdakban	t a l a j a	természetes nép- szaporodási arányszáma
G y ő r ó r á v e g y e	P u s z t á i j á r á s		viális agyag, kevesebb alluviális réti agyaggal. (Jó, jó közepes.)	
		Ravazd 5959	Zöme <i>vékony termőréteglű homokos vályog</i> lankás löszdombokon ; a völgy lapályán kevés <i>kötött vályog</i> alluviális iszapon ; a községhez elég sok <i>meredek domboldal</i> tartozik <i>homokos szőlőtalajjal, pannon homokon.</i> (Gyenge közepes és rossz talajok.)	17-3
		Tápszentmiklós 3604	Több <i>homokos, könnyű, világos erdei vályog homokos löszön, kevesebb homokos szőlőtalaj</i> pannon <i>homokos rélegeken.</i> (Körülbelül mint Nagyécshegy, annál talán valamivel jobb.)	16-4
		Gyömöre. 3568	Uralkodóan kötöttebb <i>vályog, diluviális barna agyagon ; kevés vasas, kavicsos, alluviális iszap, kevés homok.</i> (Közepes vagy annál gyengébb.)	17-0
		Győrszemere 5843	Felénél is több <i>világos, laza homok, kb. negyedrésnyi területen (a Bakony patak alluviális völgyében) homokos iszapagyagok</i> (legtermékenyebb a község határában) ; alárendelt mennyiségben <i>pannon homok.</i> (Szőlőhegy. Közepes vagy annál gyengébb.)	22-2
		Koroncó 4669	Olyan típusú talajok, mint Árpáson. A határnak kb. egyharmadrésze lehet <i>kötöttebb homok</i> (diluviális homokon) ; másik harmada <i>homokos lazább vályog</i> löszön ; harmadik harmada nehéz <i>kötött vályog</i> alluviális iszapon.	19-5

Vármegye		A k ö z s é g		
		neve és határa kat. holdakban	t a l a j a	te rtmészetes nép- szaporodási arányszáma
Győr vármegye	Sokoróaljai járás	Rábaszécseány. 3230	Zöme <i>iszapos</i> és <i>homokos agyag</i> ; kevés <i>homokos vályog</i> diluviális <i>homokon</i> ; ilyen <i>homokháton</i> áll maga a község. (Közepes.)	18-9
		Sokorópátka 1966	Főleg <i>homokos</i> világosbarna erdei <i>vályog</i> löszön, mely a pannon dombok között a völgy fenekét kitölti; kevesebb <i>laza, homokos szőlőtala</i> j (pannonhomok) a völgy oldalokon. (Közepesnél inkább gyengébb.)	18-8
Zala vármegye	Leteényi járás	Borsfa 2057	Körülbelül egyforma mennyiségben: agyagos talajok pannon agyagon Ny-ra, míg K-re löszterület <i>könnyebb vályoggal</i> ; a község maga lösz fekéjét képező <i>diluviális homokon</i> fekszik. (Az erősen <i>agyagos talajok szegények</i> és <i>rosszak</i> a határ egyharmadában; kétharmad <i>könnyebb vályog</i> , ez <i>sem elsőrendű</i> , inkább közepes vagy annál gyengébb.)	18-5
		Csernec 587	Göcsej délny-i részében. A Mura aluviumán <i>homokos</i> — <i>iszapos</i> — <i>vályog</i> ; a dombokon kevés löszön alakult <i>lazább vályog</i> , a meredekebb pannon domboldalokon nehéz agyagok. (kevés) (Az alluviális Murralapály talajai nem rosszak, de talán <i>magas talajviztől</i> szenvednek. A <i>nehéz agyagtalajok szegények</i> .)	21-4
		Kiscsehi 1992	A község a pannon dombvonulatok közét kitöltő <i>diluviális homokon</i> fekszik, ennek megfelelően <i>a talajok zöme homokos</i> , kevesebb nehéz agyag van a pannonon. (<i>Mind a homok, mind az agyagon elég hitvány talajok</i> .)	16-8

Vármegye		A k ö z s é g		
		neve és határa kat. holdakban	t a l a j a	természetes tűzporrodási arányszáma
Z a l a v á r m e g y e	L e t e n y e j á r á s	Lendvaújfalu 1195	Göcsej Ny-i szögletében. A határba főleg a Mura alluvium tartozik <i>kötöttebb vályogtalajjal</i> , az északra emelkedő dombor lábánál fekvő Újfalun kevés lösz és a dombtetőn pannon agyag a megfelelő talajokkal (Alluviális síkon elég jó, de <i>magas talajvíz; agyagtalaj gyenge minőségű; lösz is közepesen aluli.</i>)	19-6
		Lispe 597	Majdnem teljesen pannon agyagon nehéz <i>agyagos vályogok</i> , kevés <i>diluviális homok laza vályoggal</i> . (Mindkét talajféleség <i>rossz minőségű</i> .)	21-4
		Maróc 882	A község völgykatlanban fekszik <i>diluviális homokon</i> pannon agyagdomboktól körülvéve. Talajviszonyok egyeznek Lipsével, valamivel több kevésbé kötött agyagos vályog. (Eleg rossz talajok, talán egy árnyalattal jobbak Lispénél.)	20-5
		Molnári 2200	Göcsej Dk-i részében. Határ főleg az alluviális Mura-síkra terjed ki, <i>iszapos vályog</i> ; kevesebb lösz, <i>laza világos vályogtalajjal</i> . (Közepes minőség, nem rossz talajok)	22-2
		Murarátka 2051	A szűk Mura-lapályon <i>iszapos vályog</i> , a községtől É-ra vályog löszön (keves), mely a pannon <i>agyagdombok</i> közötti szűk völgy oldalát és fenekét takarja. (Részben <i>közepes alluviális talaj</i> , kevesebb <i>közepes lösz vályog</i> és <i>nehéz rossz agyag</i> .)	26-3
		Petrivente 1232	Göcsej Dk-i végződésében. <i>Homokos barna vályog</i> löszön; nagyon kevés pannon agyag. (Közepes.)	19-3

Vármegye		A k ö z s é g		
		neve és határa kat. holdakban	t a l a j a	természetes népszaporodási arányszáma
Zala vármegye	Járás	Pola 1922	Mint Lendvaújfalu. (Közepes.)	19·4
	Letenyei járás	Tótszerdahely 2189	Felerészben <i>agyagosabb vályog</i> a Mura alluviumán ; másik felerészben <i>könnyű barna vályog</i> löszön. (Jó közepes, közepes.)	18·2
S o p r o n o r i á r m e g y e	S ó r á s	Ágfalva 2097	Hegyes területen. Javarészben <i>vasas, agyagos löszön</i> . A községtől délre kevesebb <i>kavicsos talaj</i> diluviális rétegeken és <i>miocén homokos konglomerátumok</i> . (Közepes jó a <i>kilúgzás jeleit mutató löszön</i> ; a <i>többi gyenge talaj</i> .)	19·5
		Balf 3001	<i>Agyagos homok</i> és <i>agyagos vályog</i> pannon rétegeken. Kevesebb <i>vasas, kavicsos</i> erdei talaj. <i>Termékeny</i> alluvium a Fertő lapályán, de <i>csak kevés</i> . (A Fertő-lapályon kevés jó talaj, a pannon rétegeken <i>közepesnél gyengébb</i> , a <i>kavicsosokon gyenge erdőtalaj</i> .)	24·6
		Fertőhomok 2192	Főleg <i>gyenge homoktalajok</i> ; a magas parton <i>agyagos vályog</i> pannon rétegeken és <i>vasas, kavicsos talajok</i> diluviális <i>kavics</i> on. (Közepesnél gyengébb, gyenge talajok.)	21·2
		Fertőrákos 6893	Nagyon kevés jó öntéstalaj és lápi talaj a Fertő szegélyén. <i>Szántóföldi művelésbe nem vonható homokos-kavicsos talaj</i> a miocénkorú képződményekből álló szőlőhegyen ; <i>degradált rendzina</i> a szarmata mészből álló <i>dombokon</i> . (Közepesnél gyengébb talajok.)	17·0

Vármege		A k ö z s é g		
		neve és határa kat. holdakban	t a l a j a	természetes népszaporodási arányszáma
S o p r o n	S o p r o n j á r á s	Hidegség 2922	Sok <i>homokos-kavicsos vályog</i> , kevesebb agyagos vályog diluviális és pannon rétegeken. (Fertőhomoknál is gyengébb, mert több a kavics.)	20-4
		Kopháza. 1517	Agyagos és <i>homokos vályogok</i> a pannon rétegeken. Kevés kavics. (Jó közepes.)	16-0
		Röjtökmuzsaj 2756	Túlnyomóan <i>agyagos vályog</i> , részben kavics is. (Jó közepes, közepes.)	17-2
		Sopronbánfalva 943	Zöme <i>köves</i> , podzolos erdőtalaj, de van a községtől északra kevesebb <i>homokos vályogtalaj</i> is a miocén rétegeken. (A miocén rétegeken közepes vagy annál is <i>gyengébb</i> , a többi <i>gyenge minőségű</i> .)	20-1
		Sopronkövesd 4660	Foltonként kevesebb jó <i>vályogtalaj</i> löszön, több <i>nehézebb vályog</i> pannon agyagon. (Közepes vagy annál <i>inkább gyengébb minőségű talajok</i> .)	20-1
	Csepregi járás	Dasztifalu	Barna <i>vályog</i> löszön és agyagos löszön. (Közepes vagy annál <i>gyengébb minőség</i> .)	18-3
		Kisgógánfa	Mint az <i>előbbi község</i> .	16-3
		Egyházásfalva (Dasztifalu és Kisgógánfával) 2692	Mint az <i>előbbi két község</i> .	18-9

Vármegeye		A k ö z s é g		
		neve és határa kat. holdakban	t a l a j a	természetes népszaporodási arányaránya
S o p r o n v á r m e g y e	C s e p r e g i j á r á s	Felszopor 745	Barna, <i>vasas vályog</i> , <i>kavicsaltalajon</i> kötöttebb minőség. (Közepes.)	23·4
		Iklanberény 513	Kötött <i>vályog</i> , mint az előbbi község- nél, <i>kavicsos altalajon</i> . (Közepes.)	18·2
		Mesterháza 735	Barna <i>lazább vályog</i> löszön, kavics al- talajjal; felerészben <i>homokos</i> , hu- muzsos, fekete alluviális anyag a Répce mellett. . (Jó közepes, közepes. A Répce mel- lett <i>esetleg időnként vízkár.</i>)	20·5
		Répceszemere 1636	Mint az <i>előbbi</i> községnél. (Az előbbinél <i>valamivel gyengébb</i> <i>közepes.</i>)	15·9
	C s o r n a i j á r á s	Újkér 4175	Agyagosabb <i>vályog kavicsaltalajon</i> . (Mint Felszopor, talán kissé gyen- gebb minőség.)	19·1
		Árpás 2419	Kevés löszös és agyagos löszös talaj, valamint <i>homoktalaj diluviális ho- mokon</i> . Sok iszapos öntésföld és <i>mocsárföld</i> is. <i>Az altalajban a kavics</i> <i>helyenként magasra jön</i> . (A Rábalapály öntés- és humuzsos jó agyagtalajai, miután <i>időnként</i> <i>víztől szenvednek</i> , csak közepesnél gyengébbnek minősíthetők. A terra- szon lévő talajok megbízhatóbb hozamúak.)	19·8
		Bodonhely 1928	Hasonló <i>előbbihez</i> , de kevesebb <i>mo- csárföld</i> . (Előbbihez hasonlít, de valamivel jobb.)	17·1

Vármegeye		A k ö z s é g		
		neve és határa kat. holdakban	t a l a j a	természeti népszaporodási arányszáma
S o p r o n v á r m e g y e	Járás	Bősárkány 3192	Nagyon kevés <i>homokos vályog diluviális homokbuckákon</i> ; túlnyomóan lápi és <i>tőzeges alluviális talajok</i> . (Közepesnél <i>gyengébb talajok, víz veszélyezteteti őket.</i>)	18-5
		Egyed 2334	Világos barna <i>homokos agyag</i> (öntés-agyag) meszes, <i>homokos, kavicsos altalajon</i> . (Minőségre <i>gyengébb lenne, mint Árpás, de víztől nem szenvednek.</i>)	16-9
		Pásztori 1480	Túlnyomóan alluviális, barnás-feketés, <i>homokos öntésagyag, kevesebb barna vályog</i> diluviális iszapon, mely a kavicsos altalajt fődí.	16-2
		Rábapordány 4038	<i>Egyedhez hasonló.</i>	18-4
		Vág 2058	Diluviális barna <i>iszapon vályog, altalaj kavicsos, mely helyenként közel éri a felszínt.</i> (Közepes.)	16-1
	Kapuvári járás	Csapod 5924	<i>Vékonyabb iszapréteggel fedett kavicsos barna, vasas erdei vályog</i> ; a <i>kavicsaltalaj helyenként a felszínre bukkan.</i> (Eléggé <i>gyenge minőség</i> ; Felszopornál <i>rosszabb.</i>)	21-3
		Fertőendréd 2620	Kevés <i>homokos vályog</i> , jó, de nem elsőrendű talaj. Túlnyomóan <i>agyagos vályog</i> a levantei <i>kavicsaltalajt fedő diluviális iszapon</i> alakulva. (Közepes, részben jó közepes.)	18-3

Vármege		A k ö z s é g		
		neve és határa kat. holdakban	t a l a j a	természetes népszaporodási arányában
S o p r o n v á r m e g y e	Járás	Fertőszéplak 3785	Mint Sarród, kevesebb kötött meszes diluviális homok, főleg vasas vályogok, kevesebb fekete humuszos öntésagyag. (Általában jó közepes minőségű talajok.)	17·5
		Hővej 1394	Aránylag vékony diluviális iszapban alakult kötött barna vályog kavicsos altalajon; a völgyben alluviális öntéstalajok. (Általános minősítés csak közepes vagy ennél is gyengébb.)	20·1
		Rábakecöl 4124	Agyagos vályog a kavicsot fedő diluviális iszapban. Helyenként a kavics felszínre jut. (Jó közepes.)	16·1
		Sarród 8377	Tőzeges lápi talajok a Hanság medencéjében, fekete jó öntésiszapok a medence szélén, kevesebb kötött, meszes, világos homoktalaj.	17·9
		Süttör 7292	Mint az előző község. (Víz alatt egy árnyalattal rosszabb.)	18·5
		Vitnyéd 5693	Azonos Hővej-jel. (Elég gyenge minőségű talajok.)	21·4
Moson vármegye	Magyaróvári járás	Cikolasziget 5658	Világosbarna friss öntésiszap. (Közepesnél gyengébb, víz miatt.)	18·2
		Dunacsun 2643	Világosbarna vályog friss dunai öntésiszapon; a Duna felé kötöttebb, nyirkosabb. (Valamivel jobb, mint az előző.)	17·5

Vármegye	Járás	A k ö z s é g		
		neve és határa kat. holdakban	t a l a j a	természetes népszaporodási arányszáma
M o s o n ó s á g y a r á d v á r i j á r á s	M a g y a r á d v á r i j á r á s	Dunakiliti	<i>Vályog dunai iszap.</i> (Közepesnél gyengébb ; víz.)	16-5
		Dunaremete 631	Kötöttebb <i>öntésagyag</i> , mint Püski.	18-6
		Halászi 5398	<i>Meszes vályog</i> löszszerű iszap és alluviális Dunaiszap. (Nem rossz, de <i>víz miatt bizonytalan</i> hozamú, közepes talajok.)	18-4
		Hegyeshalom 10.252	A Lajta völgyében <i>humuszos agyag</i> , a déli részen kötöttebb vályog, <i>al- talaj kavicsos</i> . (Előbbihez közel áll, annál jobb.)	18-0
		Kisbodak 1840	Teljesen azonos <i>Dunacsun</i> és <i>Duna- remetével</i> .	18-6
		Magyarkimle 3660	Kötöttebb <i>vályogtalaj</i> iszapos alluviu- mon, mely a <i>kavicsalajt fedí</i> . (Közepes vagy azon aluli talajok.)	16-6
		Mecsér 3687	Mint az előbbi község ; az <i>altalajban</i> <i>közelebb lehet a kavics a felszínhez</i> , mint az előzőnél. (Árnyalattal gyengébb, mint Ma- gyarkimle.)	16-5
		Mosondarnó 2136	Kötött <i>iszapos vályog</i> , alluviális idő- sebb Dunaiszap, mely a <i>kavics- altalajt fedí</i> . (Közepes, közepesnél gyengébb.)	19-5
		Mosonszentjános 15.237	Elég jó <i>lazább vályogok</i> löszös iszap a <i>hátas</i> részeken ; <i>kötöttebb vályogok</i> a mélyebb fekvésű alluviális isza- pokon, <i>részben lápos talajok</i> a Han- ság É-i részén. (Közepes, részben jó közepes.)	15-5

Vármegeye		A k ö z s é g		
		neve és határa kat. holdakban	t a l a j a	természetes népszaporodási arányátadása
M o s o n v a r m e g y e	Járás	Mosonszentpéter 11.006	Főleg <i>iszapos vályogtalajok</i> , alluviális a <i>kavicsot borító iszapban</i> . Több lazább <i>barna vályog</i> löszös iszapon, mint Mosonszentjánosnál. <i>Tőzegecs lápi</i> , hansági típusú talaj alig van. (Inkább valamivel gyengébb minőség, mint Mosonszentjános.)	16-5
	Járás	Mosonszentmiklós 5203	<i>Csernozjomszerű vályogok</i> löszön és alluviális iszapon. (<i>Igen jó minőségű talajok.</i>)	15-5
	Járás	Mosonszolnok 15.031	Főleg kötött <i>barna vályogok</i> alluviális iszapon képződve; az <i>altalajban kavics</i> . Csak kevés <i>hátas löszön iszaphát</i> (Hasonló Mosonszentjánoshoz, de annál inkább jobb.)	18-8
	Járás	Pusztasomorja 4640	Aránylag sok <i>tőzegecs lápi talaj</i> ; kevesebb kötött <i>barna vályog</i> alluviális iszapon, <i>kavics altalajjal</i> és nagyon kevés <i>hátas világosbarna lazább vályog</i> a <i>lőszszerű iszaphátakon</i> . (<i>Közepes vagy még annál is gyengébb minőségű talajok.</i>)	18-4
	Járás	Püski 1458	Teljesen azonos <i>Dunaremetével</i> . (<i>Közepesenél gyengébb.</i>)	27-0
	Járás	Sárfenyősziget 1158	Teljesen azonos <i>Cikolaszigettel</i> . (<i>Közepesenél gyengébb víz miatt.</i>)	31-0

A talaj termőereje és a népszaporodás mérve közötti összefüggés, illetőleg fordított arány szembeötlőbb kidomborítása végett csupán egyes olyan esetekre kívánok reámutatni, amelyekben a kimutatásban feltüntetett népszaporodási arányszám és az ettől teljesen függetlenül létrejött és ugyanott található agrógeológiai minősítés között, a talaj értékelése terén már szinte a részletekig menő egyezés forog fenn.

Mezőörs községnél az agrógeológiai minősítés: „*jó közepes*”; a természetes népszaporodási arányszám 23,2. Az utána következő Nagyécshegynél a minősítés: „*előbbemnél jobb minőség*”; a népszaporodási arányszám 15,7; tehát a Törvénynek megfelelőleg kisebb.

Koroncónál a talajelemzés „*olyan típusú*” talajokat állapít meg, *mint Árpáson*. Az arányszám itt 19,5, Árpásnál 19,8.

Maróénál a minősítés: „*elég rossz talajok, talán egy árnyalattal jobbak Lispénél*”. A népszaporodási arányszám itt 20,5, Lispénél 21,4, vagyis ahol a föld valamivel rosszabb, az arányszám a Törvénynek megfelelően magasabb.

A minősítés Pola községnél: „*mint Lendvaújfalu*”; a szaporodási arányszám Polánál 19,4, Lendvaújfalunál 19,6.

Hidegségnél a fokozás nem ilyen találó, mert itt a minősítés: „*Fertőhomoknál is gyengébb*”; holott az arányszám itt 20,4, amikor Fertőhomoknál 21,2.

Egyházásfalunál: „*mint az előbbi két község*”; az arányszám 18,9. Az előbbi két község arányszáma 16,3 és 18,3.

Bodonhelynél: „*előbbihez hasonlít, de valamivel jobb*”; az arányszám 17,1. Az *előbbi* község Árpás, ennek arányszáma a Törvénynek megfelelőleg magasabb: 19,8.

Egyednél a minősítés „*minőségre gyengébb lenne*,

mint *Árpás*, de *viztől nem szenvednek*” (tehát a földek megbízhatóbbak); az arányszám 16,9.

Rárapordánynál a minősítés: „Egyedhez hasonló”; az arányszám 184, Egyednél 16,9.

Csapodnál az értékelés nem egyezik, bár az eltérés nem nagy, mert itt a minősítés: „Felszopornál rosszabb”; az arányszám pedig csak 21,3, holott Felszopornál 23,4.

Süttörnél annál teljesebb az egyezés. Mert itt a minősítés: „mint az előző község, víz miatt *egy árnyalattal rosszabb*”; az arányszám 18,5, az előző község pedig Sarród, ahol az arányszám 17,9, tehát a Törvénynek megfelelőleg kisebb.

Vitnyédnél a minősítés: „azonos Hövejje”; az arányszám 21,4, Hövejjenél 20,1.

Dunacsunnál a minősítés: „valamivel *jobb*” mint az előző”; az arányszám 17,5. Az előző község Cikolasziget, melynek arányszáma, földje rosszabb lévén, törvényszerűen eg tényleg magasabb: 18,2.

Nem találkozik az értékelés Dunaremete és Püski esetében, mert e két községet a minősítés azonosítja, holott az előbbinél 18,6, az utóbbinál 2,0 a szaporodási arányszám.

De annál jobban egyezik a kétféle értékelés Hegyes-Halom esetében, ahol a minősítés: „előbbihez közelíti, annál *jobb*”, az arányszám pedig 18,0 akkor, amikor az előbbi Halászinál 18,4. Itt tehát a talaj jószágában már a népszaporodási arányszám 0,4-et kitevő különbsége is kifejezésre jut.

Kisbodaknál a minősítés: „teljesen azonos Dunacsun és Dunaremetével”; a szaporodási arányszám 18,6, Dunacsunnál 17,5, ennek földje tehát valamivel jobb, Dunaremeténél azonban tényleg pontosan 18,6, vagyis teljesen azonos.

Mecsérn az értékelés minimális eltérést mutat, amennyiben a minősítés: „*árnyalattal gyengébb*, mint

Magyarkimle”; holott az arányszám itt 16,5, Magyar-
kimlénél pedig 16,6.

Végül teljesen érvényesül a Törvény a kétféle for-
rásból eredő talajértékelés terén Mosonszentpéter eseté-
ben, ahol a minősítés úgy szól, hogy talaja „inkább *va-
lamivel gyengébb minőségű*, mint Mosonszent Jánosnál, s
ennek megfelelően a szaporodási arányszám itt 16,5,
Mosonszent Jánosnál pedig 15,5.

A községi határok talajminőségének megállapításá-
nál esetről-esetre rendkívül nagy nehézségek voltak le-
küzdendők. Elöttem, aki ezekben a munkálatokban
résztvettem, nem az válik feltűnővé, hogy egyes helye-
ken a Törvény érvényessége a talaj minősítésében kellő-
képpen kifejezésre jutni nem tudott, hanem az, hogy az
esetek túlnyomó részében a Törvény a geológusok elé
tornyosuló nehézségek dacára ilyen részletességgel és
vaskövetkezetességgel megnyilvánult

De ezektől az egyezésektől eltekintve, a törvény-
szerszerűség szempontjából fontossága tulajdonképpen
annak van, hogy ahol az agrogeológiai vizsgálat gyen-
gébb vagy rosszabb talaj jelenlétét állapította meg, ott
ennek megfelelőleg a természetes népszaporodás arány-
száma is relatíve magasabb; és viszont, hogy ahol ez
a vizsgálat *aránylag jobb* talajminőséget talált, ott a Tör-
vény követelte fordított arány szerint a természetes nép-
szaporodási arányszám kisebb. Főként pedig, hogy ál-
talanában az itt vizsgálat tárgyává tett 74 község esetében,
amelyeknek természetes népszaporodási arányszáma
legalább is 15,0, tehát elég jó, *az agrogeológiai vizsgálat*,
egyetlenegy eset kivételével (Mosonszentmiklós); *igazán
jó talajt sehol se talált, hanem általában közepes, vagy
ennél is gyengébb talajokat állapított meg.*

Nem szenved tehát semmi kétséget, hogy a Magyar
Statisztikai Közlemények magas természetes népszapo-
rodási arányszámait csakugyan olyan községekre vezet-
tek, amelyeknek talajminőségében, egyik vagy másik

oknál fogva, a természet relatív mostohasága jut kifejezésre. S minthogy ekként az a következtetés, melyet a természetes népszaporodás magas arányszámából visszafelé, a talaj gyengébb minőségére levontam, tényleg bevált; és ezzel igazolódott az, hogy a természetnek a talaj gyengébb minőségében megnyilvánuló mostohasága erőteljesebb népszaporodást von maga után: semmi kétség nem lehet most már aziránt sem, hogy ezen adatok bizonyító erejével újabb igazolást nyert az a már előbb lerögzített demológiai törvény, hogy *a létért való küzdelem élessége és a szaporaság kedvező mérve közötti összefüggés egyenes arányt mutat.*

Minthogy maradandó hatások csak állandó hatóerőkre vezethetők vissza, ezen a ponton különös nyomatékkal kell utalnom dr. Scherf Emilnek azon megállapítására, amely szerint a végrehajtott kutatás eredményét talajtani tudományos szempontból azért tartja érdekesnek, mert az azt bizonyítja, hogy a mi klimatikus viszonyaink mellett, a geológiai substratum *a döntő a talaj minőségének a kialakulásánál és nem a klíma;* és hogy még a humidus soproni határvidéken is előtérbe nyomul a geológiai substratum nagyobb jelentősége a klimatikus kilugzódásénál. Mert főként ebben a geológiai substrátumban kell látnom azt a változásnak alig alávetett, állandó hatóerőt, amely a klíma mellett a népszaporodás tartós jelenségét maradandóan és elhatározóan befolyásolja. Illetőleg ezt a tényezőt kell olyan lényeges adottságnak tekintenem, amelyet a biológiai talajhatások kutatásánál figyelmen kívül hagyni vagy alárendelt szerepre szorítani nem lehet.

A telephely talajának minősége és a népszaporodás mérve között kétségtelenül fennálló összefüggésnek azon nagy vonalakban történt igazolása után, melyet a természetes népszaporodás 15,0-nél jobb arányszámai alapján összeválogatott fentebbi 74 nyugati község adatai szolgáltatnak, álljon itt még néhány községnek az

adata annak a bizonyosságául is, hogy ahol a rendelkezésre álló tudományos segédeszközök az autopsia által is támogatva, a legkielégítőbbek voltak arra, hogy a talajminőségek megállapítása a valóságot megközelítő legnagyobb szabotossággal legyen végrehajtható, ott ez az összefüggés még azoknak a finomsági fokozatoknak is megfelel, melyeket az egyik oldalról a talajminőségek árnyalatbeli különbségei, a másiktól pedig a természetes népszaporodás arányszámainak tizedes törtszámái határolnak körül.

Ezt a legapróbb részletekig vitt összehasonlítást, mint a gyenge talaj és kedvező népszaporodás összefüggésének nyomozása terén végrehajtott kutatásom legcsattanóbb eredményét, Győr vármegye pusztai és sokoróaljai, továbbá Sopron vármegye soproni, csepregi, csornai és kapuvári járásainak, összesen tehát két vármegyének hat járása területén fekvő 46 községre vonatkozólag teszem az alábbi táblázatban közzé.

A talajminőségeknek ezekre a községekre vonatkozó megállapításához és az egyes községeknek a járási körzeteken belül, a talaj jósága szerint történt osztályozásához, illetőleg rangsorolásához, tudományos segédeszköz gyanánt rendelkezésre álltak Horusitzky Henrik ny. földtani intézeti igazgató 1:25.000 és részben 1:75.000 léptékben készült geológiai és agrógeológiai részletes térképei és igen becses helyszíni tapasztalatai. Az általános talajminősítést ezekre a községekre vonatkozólag is dr. Scherf Emil m. kir. osztálygeológus végezte.

A községeknek az egyes járásokon belül foganatosított talaj szerinti osztályozása, illetőleg rangsorolása a következő rendszer szerint történt. Az első helyre került mindig a geológusok szerint relatíve legjobb termőtalajjal bíró község, melyet a talaj gyengülése szerint folytatódó sorrendben követnek az utána következő községek; míg végül a legmagasabb sorszámot és az utolsó helyet az a község kapta, amely az összehasonlítás tár-

gyává tett járásbeli községek között a viszonylag leggyengébb minőségű termőtalajjal bír. Ezt a *talajminőség szerinti osztályozást* juttatja kifejezésre az alábbi táblázat *utolsó* rovata, melynek címe: a községek rangsora *talajtan szerint*.

Minthogy a termőtalaj jósága és a népszaporodás mérve között fordított az arány, és így a legjobb termőföldet a legkisebb népszaporodási arányszám, a legrosszabb minőségű földet pedig a legjobb szaporodási arányszám mutatja, ennél fogva *a szaporodás mérvéhez igazodó osztályozás* szerint a relatíve legjobb talajjal annak a községnek kell bírnia, amelynek természetes népszaporodási arányszáma relatíve a legrosszabb.

A természetes népszaporodás arányszámaiból kiinduló rangsorolás szerint tehát annak a községnek kell a *legjobb* talajjal bírnia és így a *legelső* helyet elfoglalnia, amelynek a *népszaporodási arányszáma* az összehasonlítás tárgyává tett községek között a *legkisebb*. A községek rangsora azután ebből a szempontból, a természetes népszaporodási arányszámok fokozatos *növekedése* sorrendjében áll elő olyképen, hogy ugyanazon járás összehasonlított községei közül a legutolsó helyre, mint *legrosszabb talajjal* bíró község, az kerül, amelynek *a természetes népszaporodási arányszáma a legjobb*. A községek talajminőségének ezt a rangsorát a táblázatnak az a rovata tünteti fel, amelynek címe: a községek rangsora *szaporodás szerint*.

A táblázat első rovata tehát a természetes népszaporodás növekvő arányszámait tünteti fel.

A második azt mutatja meg, hogy *ezen* arányszámok szerint minő talajjósággal kell az egyes községeknek bírniok; hogy tehát talajuk fokozatos gyengüléséhez képest minő sorrendben kell azoknak a rangsorban egymásután következniük. Vagyis, hogy a rangsorban *melyik helyet jelöli ki talajuk jósága szerint az egyes községek számára a népszaporodási arányszám*.

A harmadik rovat pedig azt mutatja, hogy mindig a legjobb minőségű talajon kezdve, a talaj gyengülése szerint, minő sorrendben sorakoztatja egymásután a községeket a mindentől függetlenül megejtett *talajtani vizsgálat*. A táblázat a következő:

Tei mésztés népszaporó- dási arány- szám	A k ö z s é g i t a l a j o k	
	R a n g s o r o l á s a	
	szaporaság szerint	talajtan szerint
Győr vármegye.		
1. <i>Pusztai járás.</i>		
a) Sikvidék.		
18,1	I. Peér	I. Peér.
19,8	II. Gyórság.	II. Kisbarátfalu.
22,2	III. Kisbarátfalu.	III. Gyórság.
23,2	IV. Mezőörs.	IV. Mezőörs.
b) Dombvidék.		
15,7	I. Nagyécshegy.	I. Tápszentmiklós.
16,4	II. Tápszentmiklós.	II. Nagyécshegy.
16,8	III. Kisbaráthegy.	III. Kisbaráthegy.
17,3	IV. Ravazd.	IV. Győrasszonyfa.
17,8	V. Győrasszonyfa.	V. Ravazd.
2. <i>Sókoróaljai járás.</i>		
17,0	I. Gyömöre	I. Rábacsécsény
18,8	II. Sokorópátka.	II. Gyömöre.
18,9	III. Rábacsécsény.	III. Koroncó.
19,5	IV. Koroncó.	IV. Győrszemere.
22,2	V. Győrszemere.	V. Sokorópátka.

gyáva tett járásbeli községek között a viszonylag leggyengébb minőségű termőtalajjal bír. Ezt a *talajminőség szerinti osztályozást* juttatja kifejezésre az alábbi táblázat *utolsó* rovata, melynek címe: a községek rangsora *talajtan szerint*.

Minthogy a termőtalaj jósága és a népszaporodás mérve között fordított az arány, és így a legjobb termőföldet a legkisebb népszaporodási arányszám, a legrosszabb minőségű földet pedig a legjobb szaporodási arányszám mutatja, ennél fogva *a szaporodás mérvéhez igazodó osztályozás* szerint a relatíve legjobb talajjal annak a községnek kell bírnia, amelynek természetes népszaporodási arányszáma relatíve a legrosszabb.

A természetes népszaporodás arányszámaiból kiinduló rangsorolás szerint tehát annak a községnek kell a *legjobb* talajjal bírnia és így a *legelső* helyet elfoglalnia, amelynek a *népszaporodási arányszáma* az összehasonlítás tárgyává tett községek között a *legkisebb*. A községek rangsora azután ebből a szempontból, a természetes népszaporodási arányszámok fokozatos *növekedése* sorrendjében áll elő olyképen, hogy ugyanazon járás összehasonlított községei közül a legutolsó helyre, mint *legrosszabb talajjal* bíró község, az kerül, amelynek *a természetes népszaporodási arányszáma a legjobb*. A községek talajminőségének ezt a rangsorát a táblázatnak az a rovata tünteti fel, amelynek címe: a községek rangsora *szaporodás szerint*.

A táblázat első rovata tehát a természetes népszaporodás növekvő arányszámait tünteti fel.

A második azt mutatja meg, hogy *ezen* arányszámok szerint minő talajjósággal kell az egyes községeknek bírniok; hogy tehát talajuk fokozatos gyengüléséhez képest minő sorrendben kell azoknak a rangsorban egymásután következniük. Vagyis, hogy a rangsorban *melyik helyet jelöli ki talajuk jósága szerint az egyes községek számára a népszaporodási arányszám*.

A harmadik rovat pedig azt mutatja, hogy mindig a legjobb minőségű talajon kezdve, a talaj gyengülése szerint, minő sorrendben sorakoztatja egymásután a községeket a mindentől függetlenül megejtett *talajtani vizsgálat*. A táblázat a következő:

Természetes népszaporodási arány- szám	A k ö z s é g i t a l a j o k	
	R a n g s o r o l á s a	
	szaporaság szerint	talajtan szerint
Győr vármegye.		
1. Puztai járás.		
a) Síkvidék.		
18-1	I. Peér	I. Peér.
19-8	II. Gyórság.	II. Kisbarátfalu.
22-2	III. Kisbarátfalu.	III. Gyórság.
23-2	IV. Mezőörs.	IV. Mezőörs.
b) Dombvidék.		
15-7	I. Nagyécshegy.	I. Tápszentmiklós.
16-4	II. Tápszentmiklós.	II. Nagyécshegy.
16-8	III. Kisbaráthegy.	III. Kisbaráthegy.
17-3	IV. Ravazd.	IV. Gyórszonyfa.
17-8	V. Gyórszonyfa.	V. Ravazd.
2. Sokoróaljai járás.		
17-0	I. Gyömöre	I. Rábacécsény.
18-8	II. Sokorópátka.	II. Gyömöre.
18-9	III. Rábacécsény.	III. Koroncó.
19-5	IV. Koroncó.	IV. Gyórszemere.
22-2	V. Gyórszemere.	V. Sokorópátka.

Termézetes népszaporodási arány- szám	A községi talajok	
	Rangsorolása	
	szaporaság szerint	talajtan szerint
Sopron vármegye.		
<i>1. Soproni járás.</i>		
16-0	I. Kopháza	I. Kopháza.
17-0	II. Fertőrákos.	II. Rőjtőkmuzsaj.
17-2	III. Rőjtőkmuzsaj.	III. Fertőrákos.
19-5	IV. Ágfalva.	IV. Ágfalva.
20-1	V. Sopronkövesd.	V. Sopronkövesd.
20-1	VI. Sopronbánfalva.	VI. Sopronbánfalva.
20-4	VII. Hidegség.	VII. Fertődomok.
21-2	VIII. Fertőhomok.	VIII. Hidegség.
24-6	IX. Balf.	IX. Balf.
<i>2. Csepregi járás.</i>		
15-9	I. Répceszemere.	I. Mesterháza.
16-3	II. Kisgógánfa	II. Répceszemere.
18-2	III. Iklanberény.	III. Iklanberény.
18-3	IV. Dasztifalu.	IV. Felsőzopor.
18-9	V. Egyházásfalva.	V. Újkér.
19-1	VI. Újkér.	VI. Dasztifalu.
20-5	VII. Mesterháza.	VII. Kisgógánfa.
23-4	VIII. Felsőzopor.	VIII. Egyházásfalva.
<i>3. Csornai járás.</i>		
16-1	I. Vág.	I. Pásztori.
16-2	II. Pásztori.	II. Vág.
16-9	III. Egyed.	III. Egyed.
17-1	IV. Bodonhely.	IV. Rábapordány.
18-4	V. Rábapordány.	V. Bodonhely.
18-5	VI. Bórsárkány.	VI. Árpás.
19-8	VII. Árpás.	VII. Bórsárkány.
<i>4. Kapuvári járás.</i>		
16-1	I. Rábakecöl.	I. Rábakecöl.
17-5	II. Fertőszéplak.	II. Fertőszéplak.
17-9	III. Sarród.	III. Sarród.
18-3	IV. Fertőendréd.	IV. Fertőendréd.
18-5	V. Süttör.	V. Süttör.
20-1	VI. Hövej.	VI. Hövej.
21-3	VII. Csapod.	VII. Vitnyéd.
21-4	VIII. Vitnyéd.	VIII. Csapod.

Aki ezt a táblázatot tárgyilagos bírálat tárgyává teszi, az bizonyára nem azoknak a kisebb eltéréseknek fog szimptomatikus jelentőséget tulajdonítani, amelyek a két különböző szempontból végrehajtott osztályozás eredményei között mutatkoznak, hanem annak a szinte csodálatos egyezésnek, amely a kétféle rangsorban a községeknek egymással szembeállított sorrendjében érvényre jut.

A tárgyilagos bírálat ugyanis nem fogja figyelmen kívül hagyhatni egyfelől azt, hogy a népszaporodási arányszámok fokozatai sokszor csak egy-egy tizedes törtszám erejéig különböznek egymástól, ami a községek talajminőségének megállapítása terén már egészen a legfinomabb árnyalatokig menő megkülönböztetések biztonságát igényelné. És nem hagyhatja figyelmen kívül másrésről azt a rendkívüli nehézséget sem, mely a talajminőségeknek ilyen árnyalatokig menő megkülönböztetése és a ranghelymegállapítás formájában kifejezésre jutó értékbecslés terén, a már ismertett okokból csaknem megoldhatatlan problémaként meredt az eljáró geológusok elé.

Ha a táblázat adatainak összehasonlításánál mind a két szempontot kellő figyelemre méltatjuk és szem előtt tartjuk azt is, hogy a talajtani rangsorolást, annak finomsági fokozatait illetőleg, tudományos tárgyilagosságuknál fogva, maguk az eljáró geológusok sem kívánták apróbb részletekben helyesbítést nem tűrő abszolút értékűnek tekinteni, akkor nyilvánvaló, hogy a kétféle forrásból eredő rangsor lényeges eltérést alig mutat fel.

Mert ebben az esetben teljesen elveszti jelentőségét az olyan különbség – és ilyen a táblázatban többször is fordul elő –, aminő például a kapuvári járás VII. és VIII. ranghelye tekintetében található abban a formában, hogy a 21,3 arányszámmal bíró Csapod község a VII., míg a 21,4 arány számú Vitnyéd a VIII. helyen áll a szaporaság szerinti sorrendben; a talajtani sorrendben pedig Vitnyéd áll a VII. és Csapod a VIII. helyen!

Hogy mindjárt ennél a járásnál maradjak, a talaj és a szaporaság összefüggése és az előbbinek az utóbbira kifejtett hatása tekintetében, annál többet mond azonban felfogásom szerint az a tény, hogy ennek a járásnak nyolc községe közül hat a legkisebb eltérés nélkül, pont-ról-pontra azon a helyen áll talajtani szempontból, amelyet számára a népszaporodási arányszám kijelöl és csak kettő cserél egymással helyet, de az is csak annyiban, hogy az őt megillető helyhez legközelebb álló szomszédos ranghelyet foglalja el.

A csornai járás hét községe közül a talajtani rangsorban Egyed áll pontosan azon a helyen, amelyen a népszaporodási arányszám szerint állania kell. A többi hat község egyike sem áll ugyan ilyen pontosan az őt megillető helyen, de a talajtani rangsorban láthatólag valamennyi a népszaporodási arányszámhoz igazodik; mert a legközelebbi szomszédos helynél messzebbre az őt tulajdonképpen megillető ranghelytől egy sem távolodik el.

Ugyanilyen tökéletes a rangsorok egyezése a soproni járás kilenc községe, valamint Győr vármegye puszta-i járásának ugyancsak kilenc községe tekintetében; mert ennél az újabb 18 községnél is megint kizárólag csakis ilyen legeslegközelebbi ranghelycserére korlátozódik az eltérés.

A sokoróaljai járás öt községe közül három: Gyomoré, Koroncó és Gyórszemere, ugyancsak ilyen szomszédos helycserét mutat; Rábacsécsény már egy lépéssel messzebb távolodik a rendtől, mert az őt megillető 3. hely helyett az 1. helyen áll a talajtani rangsorban és igazán rendhagyó csupán Sokorópátka, amely az őt megillető 2. hely helyett, a talajtani sorrendben az utolsó, vagyis az 5. helyen áll. Lényeges eltérés tehát ebben a járásban is tulajdonképpen csak ezen egy község esetében áll fenn.

A csepregi járásban lényeges eltérés forog fenn

Kisgógánfa, Mesterháza, Egyházásfalu és Felszopor esetében; amelyek közül Kisgógánfa és Egyházásfalu rosszabb, Mesterháza és Felszopor pedig jobb helyre kerültek a talajtani rangsorban, mint ahol a szaporaság szerint állaniok kellene. De ebben a járásban is pontosan a helyén áll Iklanberény, szomszédos helycsere fordul elő Répcszemere és Újkér községek esetében és Dasztifalu is csak egy fokozattal távolodott el ennél valamivel messzebbre, amennyiben az őt megillető 4. helyről nem az δ ., hanem a 6.-ra került.

Szorosan véve tehát, a kétféle szempontból szembeállított 46 községből mindössze 5 község esetében fordul elő a szaporaság adatai és a talajtani szempontok szerint megszerkesztet sorrend egymásutánjában lényegesebb eltérés.

Hogy már most az egyes községi határrészek talajminőségének miféle adottságai azok a valóságban, amelyeket ezen 5 községnél a tudományos segédeszközökre utalt talajtani vizsgálat fel nem ismerhetett, azt csak egy a helyszínén községről-községre megejtendő beható és részletes adatfelvétel deríthetné ki. Nem szenvedhet azonban semmi kétséget az, hogy a talajtani kutatás alkalmával felismerésre nem került ezen adottságoknak a valóságban tényleg létezniök kell; mert csak így válik érthetővé, hogy az a törvényszerűség, mely az előbbi 74 község esetében általánosságban, az utóbbi 41 község esetében pedig a legapróbb részletekig érvényre jut, ennél az 5 községnél meg nem mutatkozik.

De aki ismeri azokat a már többször említett rendkívül nagy nehézségeket, amelyek a községi határok talajminőségének lehetőleg hű megállapítása, különösen pedig az egyes községek talajának egymással ilyen szempontból történt összehasonlítása terén esetről esetre leközdendő voltak és amelyek fölött csakis a geológusaink részéről tapasztalt legkomolyabb tudományos ambíció szívóssága győzedelmeskedhetett, az nem fog fenn-

akadni azon, hogy 46 község közül 5-nek az esete a most már kétségtelenül beigazolt törvényszerűségtől eltérést mutat; hanem bizonyára velem együtt azt a minden kételyt kizáró törvényszerűséget állapítja meg, amely szerint: *a természetnek a dús talajban kifejezésre jutó kedvezése a létért való küzdelem enyhítése útján az ember szaporaságát csökkenti; a soványabb talajban megnyilvánuló mostohasága pedig, a létért való küzdelem felfokozásán keresztül, ezt a szaporaságot előmozdítja.*

Azok az eredmények, amelyekkel a szaporaság tekintetében tapasztalható demológiai jelenségeket előidéző vagy befolyásoló hatóerők felderítése irányában a talajra vonatkozólag megejtett kutatások jártak, azt igazolják, hogy *az ember szaporaságára az ember telephelyének talajminősége is, törvényszerűleg érvényesülő, elhatározó befolyást fejt ki.*

Igazolják továbbá azt, hogy *ez a befolyás is a kérdés egész területén uralkodó egyetemes Törvény szellemében megy végbe;* mert ott, ahol a talajminőség a létért való küzdelmet megnehezíti, ott az embert keresőtársak igénybevételére, tehát szaporaságra szorítja; ott pedig, ahol a talajban rejlő természeti erők ezt a küzdelmet megkönnyítvén, a fölöslegessé vált keresőtársakat fogyasztótársakká változtatnák át, ott ezekkel együtt a szaporaság is kiküszöbölődik.

A telephely termőföldjének ebben a hatásában az ember és a természet között egy újabb szerves kapcsolat mutatkozott meg.

Egyel ismét több lett láthatóvá azokból a gyökérszálakból, amelyeken keresztül a természeti háttérből eredő irányítás, az ember társadalmi magatartásában érvényesül.

De szaporodott egyel azoknak a bizonyítékoknak a száma is, amelyek annak az összefüggésnek szerves voltát igazolják, mely a természet és annak gyermeke, illetőleg a föld és annak lakója, az ember között fennáll.

A MUNKA ÉS A TŐKE.

A környezetgazdasági rendnek más és más alkat-
elemekből képződő összetételéhez képest nagyon sokféle
változata és árnyalata van. Szinte a falevélhez hasonlít-
hatnám, amelyből nincs kettő egészen egyforma. Innét
van az, hogy szaporaság tekintetében a felületes meg-
tekintésre sokszor teljesen azonosnak tetsző környezet-
gazdasági rendekben is egészen elütő egyes esetek ész-
lelhetők.

Ha mégis általánosságban, a tömegjelenségek osz-
tályozására, olyan tágabb kategóriákat keresünk, ame-
lyek szerint a környezetgazdasági rendek különböző
típusai, legjellegzetesebb gazdasági ismérvekhez képest
leginkább megkülönböztethetők, akkor a következő há-
rom legfőbb kategóriát állíthatjuk fel: a *munkás-*, a *ve-*
gyes- és a *tőkés* kategóriát.

Az *elsőbe* az a környezetgazdasági rend tartozik,
amelyben a vezető szerepet a létért való küzdelemben
a *munka* játssza. Ez az ember szaporaságát megköveteli
és a szaporodást előmozdítja.

A *másodikba* azt a környezetgazdasági rendet so-
rozhatjuk, amelynek létért való küzdelmében a munkán
kívül már a tőke is szerepet visz; amelyben azonban
ennek a két tényezőnek a befolyása egymással *egyen-*
súlyban van. Egyik se jutott döntő túlsúlyra. A szaporas-
ság tekintetében ez a kategória teremti meg a középútat.

És a *harmadikba* az a környezetgazdasági rend
való, amelyben a vezető szerepet a *tőke* tölti be. Ez a
szaporaságot kiküszöböli és a szaporodást elfojtja.

Ezeket a nagy kategóriákat nemcsak a gyakorlati esetekre való alkalmazás próbája igazolja, de magyarázza a megfigyelés tárgyává tett jelenség logikájával kapcsolatban a munka és a tőke természete is.

Azt már láttuk, hogy a szaporaság az embernél ott a legerőteljesebb, ahol a környezetgazdasági renden belül a *természet* az emberrel szemben mostoha; vagy ahol a létért való küzdelem *egyéb okoknál fogva* a legjobban ki van élezve. Láttuk viszont az ellenkező oldalról azt is, hogy a szaporaság ott a legkisebb, ahol a környezetgazdasági rendben a természet kényeztető kedvezése, az ember létért való küzdelmének verejtékes erőfeszítéseit fölöslegessé teszi. Ugyanazon televényföld művelői a jobbágyság korában sok gyermeket hoztak a világra; a tőkés gazdasági rendben egykések lettek. Viszont a tőkés gazdasági rendnek sem vált velejárójává az egyke azokon a vidékeken, ahol a televényföld küzdelempótló hatása, a természetnek a talaj szegénységében megnyilvánuló mostohaasága folytán adva nem volt.

Ám hol beszélhetünk, a mezőgazdasági foglalkozás körében, *egyéb okoknál fogva kiélezett* létért való küzdelemről?

Ott, ahol *vagyon*, vagy másszóval *tőke* egyáltalában nincs. Vagy ha van is, az oly jelentéktelen, hogy a létért való küzdelem erőfeszítéseit fölöslegessé tenni még nem tudja, számottevő mértékben enyhíteni nem képes. Ezen a legalacsonyabb életstandardon, a tőkevagyon fokmérőjének ezen a null-pontján a legélesebb, a legmegfeszítettebb a létért való küzdelem.

Ez az a pont, ahol nemcsak a jövő, de még a „holnap” is bizonytalan. Ahol a létért való küzdelem célja, alig terjed túl a mindennapi kenyér és a legnélkülözhetlenebb szükségletek előteremtésén. Ahol a lét minden feltételének megteremtése, még egészen magán az emberen fordul meg. Az emberen, akinek munkaerején kívül egyebe nincs.

Ez az a pont, ahol az egyén keresménye önmagában véve még nem elég és ahol a szükségletek általános színvonalára azt csakis a családtagok összesegítő, ingyen munkája képes fölfejleszteni; mint a *mezőgazdasági napszámos* és a *törpebirtokos* esetében.

És ez az a pont, ahol ha az egyén életkerete az elemi szükségletek minimális mértékét éppen biztosítaná is – mint például a *mezőgazdasági cselédnél* –, annak tartalommal való megtöltése és minden további legkisebb följavítása is, már csak a családtagok munkateljesítménye és mellékkeresménye segítségével eszközölhető.

Csoda-e, ha ezen az életszinten, itt a fagyponthoz közel, mindenütt sok a gyermek; amikor a dolog úgy áll, hogy mentől több a gyermek, annál több a keresőtárs és annál több a kereset?

Ez a maga legtisztább megnyilvánulásában a *munkás-kategória*. Ebben a kategóriában az egyént a vállalkozás erős szelleme hatja át, mely a kockázattól vissza nem riad. Ide tartoztak a jobbagyság korában, a később egykéssé lett televényföldek lakói „is.

Érdekes adatokra találtam az itt említett foglalkozásbeliekre vonatkozólag Kovács Alajos dr. „*Földműves népünk házassági termékenysége*” című dolgozatában,¹ amely többek között a következő megállapítást tartalmazza: „Földműves népünknek legnagyobb a gyermekáldása és az aránylag nagyobb gyermekhalandóság dacára, legnagyobb az életben maradt gyermekeinek száma is.”

Ha szem előtt tartjuk azt, hogy e cikkben a *földműveseknek*, a földnélküli és a 10 holdnál kisebb földbirtokkal bíró *kisbirtokosokból*, *mezőgazdasági cselédekből* és *mezőgazdasági munkásokból* álló rétege lett külön statisztikai felvétel útján beszerzett adatok segítségével elemezve, akkor ebben az idézetben az általam előadottak-

¹ Megjelent: Magyar Statisztikai Szemle. VIII. évfolyam.

nak újabb alátámasztását kell látnunk. Mert egyfelől kétségtelen, hogy az egész mezőgazdasági népességnek éppen ebben az itt vizsgálat tárgyává tett rétegében *a legélesebb a létért való küzdelem és ugyanakkor itt „a legnagyobb a gyermekáldás” is*. És mert másfelől az a megállapítás, hogy „az aránylag nagyobb gyermekhalandóság dacára, legnagyobb az életben maradt gyermekeinek száma is”, annak az általam már előbb kifejtett másik tételnek az igazolását is szolgáltatja, hogy minél nagyobb valahol a gyermekhalandóság, annál nagyobb a szaporaság.

Ugyanebben a cikkben az alábbi táblázat van közölve: „*az élő gyermekek átlagos száma az 50-54 éves, nős, 10 holdon aluli kisbirtokosoknál, gazdasági cselédek-nél és gazdasági munkásoknál a földbirtok nagysága szerint*”.

A földbirtok nagysága	Kisbirtokos	Mezőgazdasági cseléd	Mezőgazdasági munkás
Földnélküli	—	4-24	3-44
1 kat. holdon alul.....	2-84	4-16	3-26
1—2 hold	3-02	4-03	3-41
2-1—3 „	3-06	4-39	3-52
3-1—4 „	3-08	4-63	3-37
4-1—6 „	3-09	4-14	3-45
6-1—8 „	3-09	4-12	3-76
8-1—10 „	3-24	4-17	3-53
Összesen.....	3-08	4-23	3-40

Ehhez a táblázathoz a következő megjegyzéseket fűzi az illusztris szerző. „Mindenütt a gazdasági cselédek állnak első helyen, azután következnek a gazdasági munkások, s a legkisebb gyermeklétszámot mindenütt a kisbirtokosok mutatják. Akárhogy is áll a dolog, azt határozottan mutatják ezek a számok, hogy az egészen törepbirtok legkedvezőtlenebb a népszaporodásra, a törpebirtokosnál legnagyobb a gyermekáldás korlátozása.”

Mindenekelőtt állapítsuk meg, hogy ez az utolsó mondat természetesen csakis a táblázat három rovatában egymással szembeállított foglalkozásbeliekre van vonatkoztatva. Nem is akar tehát többet jelenteni, mint

annyit, hogy *szemben* a mezőgazdasági cselédekkel és mezőgazdasági munkásokkal a legkedvezőtlenebb a „kisbirtokosok” szaporasága. Távolról se szabad tehát azt úgy értelmezni, mintha ezt a kisbirtokososztályt az össznépeséghez viszonyítva kellene a legkedvezőtlenebbnek tekinteni; mert hiszen az *élőgyermekeknek* 2,84-től 3,24-ig terjedő arányszáma abszolúte véve még mindig igen előkelő rangsort jelent.

Ezt azért tartom szükségesnek hangsúlyozni, mert a másik két foglalkozási ágbeliekkel szemben mutatkozó relatív elmaradása dacára, még ebben a „kisbirtokos” rétegben is érvényesül az össznépeséghez viszonyítva a *Törvény*, hogy ahol a gyermek keresőtárs, ott sok a gyermek.

A *10 holdon aluli „kisbirtokos”* és *„mezőgazdasági munkás”* típusának egymástól való különválasztása és mint egymástól különböző, önálló kategóriáknak külön rovatok alatt való szerepeltetése azonban nem indokolt. Mert a 10 holdon aluli „kisbirtokos” és a 10 holdon aluli „mezőgazdasági munkás” között semmiféle különbség nincs. Az tudniillik, hogy az összeírás alkalmával a 10 holdon aluli földbirtokkal bíró egyén minek mondja magát, kisbirtokosnak-e vagy mezőgazdasági munkásnak, objektív ismérv gyanánt el nem fogadható. A 10 holdon aluli földbirtok csak 10 holdon aluli földbirtok marad, akárminek nevezi is magát tulajdonosa. Nevezheti magát kisbirtokosnak az egyik talán azért, mert neki ez az elnevezés jobban tetszik és a másik mezőgazdasági munkásnak esetleg azért, mert ebben a fogalomban az osztályöntudatos szervezkedés csíráját látja vagy bármely más szubjektív szempontból, de a két életstandard között objektív különbség a valóságban nincsen.

Van azonban a birtokterjedelem azonosságán felül még egy jellegzetes közös vonásuk: a 10 holdon aluli földbirtok az életfenntartásra egymagában sem az egyik, sem a másik elnevezés alatt nem elegendő, s ezért a tulaj-

donost idegen munka vállalására szorítja. Ennek a keresőtársak igénybevételére kényszerítő közös vonásnak a következménye jut kifejezésre a szaporodásnak abban az ugyancsak közös tünetében, mely a gyermekek magas létszámában mutatkozik meg.

Az itt külön-külön kimutatott kisbirtokos és mezőgazdasági munkás tehát egy- és ugyanazon megítélés alá esik és egységes rovat alá tartozik. Egy rovat alá való összevonásuk természetesen egészen más arányszámokat is eredményezne. Ezeket azonban nincs módomban kimutatni, mert a helyes arányszám csak az abszolút számok előzetes összegezése alapján lenne kiszámítható, ezek pedig rendelkezésemre nem állanak. A táblázatban közölt arányszámokból mindössze csak annyit lehet következtetni, hogy az élő gyermekeknek az abszolút számok összegezése után adódó új arányszáma nem lenne olyan alacsony, mint a „kisbirtokosok”-é és nem olyan magas, mint a „mezőgazdasági munkások”-é. Vagyis, hogy az összesített 10 holdon aluli kisbirtokosok ezen helyesbített arányszáma a kisbirtokosok és mezőgazdasági munkások most külön kimutatva lévő arányszámai között valahol a középtájon mozog; de mindenesetre jóval alacsonyabb lenne, mint a mezőgazdasági cselédeké. Ez pedig az én ideológiámban azt jelenti, – amit egyébként a táblázat jelenlegi alakjában is mutat – hogy *legnagyobb a szaporóság ott, ahol a létért való küzdelem a legélesebb, mert tőkevagyon azt még nem enyhíti, tudniillik a mezőgazdasági cselédnél.*

A táblázathoz fűzött azon megjegyzéssel, amely szerint a számok azt mutatnák, hogy „az egészen törpebirtok legkedvezőtlenebb a népszaporodásra, a törpebirtokosnál legnagyobb a gyermekáldás korlátozása”, ebben a fogalmazásban még a kimutatás adatainak alapjára helyezkedve sem tudok egyetérteni. A kimutatás összes rovatai „törpebirtokost” tüntetnek fel; lévén törpebirtokos mindenki, akinek a földbirtoka 10 holdnál nem nagyobb.

Ebben az értelemben pedig a kimutatás azt igazolja, hogy a törpebirtok a népszaporodásra igen kedvező és hogy a törpebirtokosoknál a gyermekáldás korlátozása panaszra okot nem szolgáltat. Egész mezőgazdasági népességünk keretében a mezőgazdasági cseléd és éppen ez a törpebirtokos réteg a legszaporább elem. A fentebbi megjegyzésnek ez a része ennél fogva helytállóan csak abban az esetben tekinthető, ha azt úgy értelmezzük, hogy annak tartalma nem – amint mondva van – a „*törpebirtokosokra*” általában, hanem a kimutatásban szereplő második rovat címének megfelelőleg, csakis az ott külön kimutatva lévő „*kisbirtokosokra*” van vonatkoztatva. De még ebben az értelmezésben is – amint azt már megjegyeztem – csakis a kimutatásban feltüntetett másik két kategóriával való viszonylatban; mert ha az élő gyermekek mennyisége egész népességünkönél olyan arányszámokat mutatna, mint a kimutatásban feltüntetett „*kisbirtokosoknál*”, akkor nálunk a természetes népszaporodás tekintetében aggodalomra valóban nem lehetne ok.

A mezőgazdasági cselédekre vonatkozólag a cikkben a táblázathoz a következő magyarázat van hozzáfűzve. „A gazdasági cselédeknel szintén alig lehet rendszert találni a számokban, itt azonban már különösen a 3 holdas kategóriától kezdve az abszolút számok kicsiny volta, mely már a 100-at sem éri el, befolyásolja az arányszámokat. Annyi azonban itt is látszik az adatokból, hogy a földbirtok megléte vagy meg nem léte nem befolyásolja a gyermeklétszámot, *sőt mondhatni, hogy általában a földnélküli gazdasági cselédeknel és a földnélküli gazdasági munkásoknál még nagyobb a gyermeklétszám, mint a földbirtokkal bírónál.*”

Az a rész, amelyet itt dőlt betűvel szedtettem, éppen azt bizonyítja, hogy a földbirtok „megléte” vagy „meg nem léte” igen is befolyásolja és *éppen ez* befolyásolja a gyermeklétszámot. Mert mint azt a szerző maga is konstatálja, mind a két kategóriában több a gyermek vala-

mivel a teljesen földnélkülieknél, mint az 1 és 2 holddal bíróknál.

Az egyes kategóriák további összehasonlításából eredő következtetéseket erre a táblázatra nem alapíthatok. Először általában azon elvi álláspontomnál fogva, hogy a 10 holdon aluli „kisbirtokos” és „mezőgazdasági munkás” egységes típus és mint ilyen, egységesen lenne feldolgozandó, amely esetben egészen más arányszámokkal kellene foglalkoznom, mint a mostaniak; és másodszor azért nem, mert amint azt a szerző maga is megállapítja, 6-8 holdas mezőgazdasági munkás mindössze 351, 8-10 holdas pedig már éppen csak 162 van összesen, ezeknél tehát „már meglehetősen alacsony abszolút számokról van szó”. A többször említett két kategóriának egységes kezelése esetén, a mostani IV-ik rovat két utolsó arányszáma helyébe, valamivel alacsonyabb arányszámok lépnének, s ezzel az a következtetés is elvesztené statisztikai alapját, amely szerint „már hat holdon felül érvényesül a nagyobb földbirtoknak gyermeklétszám javító hatása”. Ilyen hatás tudniillik nincsen. Mert a nagyobb földbirtok hatása éppen ellenkező.

Már egészen más a helyzet a fentebbi táblázat adataira nézve a mezőgazdasági cselédekkel kapcsolatban. A mezőgazdasági cseléd kétségtelenül egy egészen jellegzetes, objektív ismérvekkel körülhatárolt önálló típus, amelyet ezek az ismérvek minden más foglalkozásbelitől felismerhetően megkülönböztetnek.

A táblázathoz fűzött magyarázat ezekre vonatkozólag is megállapítja azonban, hogy „különösen a 3 holdas kategóriától kezdve az abszolút számok kicsiny volta, mely már a 100-at sem éri el, befolyásolja az arányszámokat”.

Ez teljesen megfelel a tapasztalati tényeknek is. A *birtoktulajdonos mezőgazdasági cseléd* a legnagyobb kivételszámba megy és ennek az igen népes foglalkozási ágazatnak valóban olyan elenyésző csekély részecskéje,

amely éppen ezen egészen kivételes ritkaságánál fogva akkor, amikor a mezőgazdasági cselédségnek mint ilyennek a magatartása képezi vizsgálat tárgyát, a túlnyomó részben földnélküli tömegek mellett, külön figyelembevételre számot nem is tarthat. Annál kevésbbé, mert lényeges különbségek ebben a kategóriában a táblázat tanúsága szerint különben sem találhatók. Az arányszám az egész kategórián végig a *Az élőgyermeknél* mindenütt többet mutat. Ez tehát a legszaporább foglalkozási ág.

De ne érjük be ezúttal ennek az egyébként is köztudomású ténynek az újból való megállapításával; hanem elemezzük egy kissé közelebről ennek a rétegnek az életstandardját és állapítsuk meg, *miért a legszaporább.*

A szegődményes mezőgazdasági cselédek tömegeinek, az imént említett elenyésző kivételektől eltekintve, a legszükségesebb ingóságokon kívül egyebe nincs. Munkája ellátására évszámra vállalkozik. Szegődményes évi bére – egy somogy megyei gazdaság adatai szerint – 6 q búza, 8 q rozs, 1 hold (1200 □-öl) kukoricaföld, 1 hold rét, 300 □-öl kerti föld, 10 méteröl tüzelőfa, 20 kg só, 1 tehéntartás, 2 disznótartás, 20 pengő készpénzfizetés és lakás.¹

Van tehát a szegődményes bérének olyan része, amelyet – hogy úgy mondjam – készen kap kézhez; de van annak olyan része is, amelyből hasznot vagy jövedelmet még csak kellő megmunkálás és gondozás útján lehet előállítani. Már most ő maga vállalt uradalmi munkakörét ott nem hagyhatja, mert kimaradása a kenyéradó gazdaság mezőgazdasági munkájának elmaradását okozná, aminek éppen az ellenkezője végett lett szerződtetve. Maga tehát a saját szegődményes földjein nem dolgozhat. Ámde a kukoricát el kell vetni, többször megkapálni, fattyazni, letörni, a szárat levágni és kvébe kötni, a bab és burgonya művelését és megszedését ellátni;

¹ Báró Inkey Pál iharosi gazdaságának adatai.

a levágott szénát forgatni, gyűjteni, összerakni; a konyhakertet folytonosan művelni kell; a tehenet gondozni és fejni, a sertéseket naponta etetni és mindezekon felül a lakást rendben kell tartani és a ruhaneműeket javítani, de el kell látni a főzést, a baromfi gondozását és az egyéb házkörűli teendőket is stb., stb.

Ki végezze hát mindezeket, mikor maga a cseléd egyáltalában nem végezheti? Nyilvánvaló, hogy mindezt a munkát csakis az asszony és a gyermekek végezhetik, akik ekként a haszonélvezetre bírt kis gazdaságban tulajdonképpen a létért való küzdelemben álló egyén munkáját végzik. *Ezen az életszinten csak megkétszerezett teljesítőképeséggel lehet a létért való küzdelem követelményeinek eleget tenni.*

Ez az az életstandard, ez az a környezetgazdasági rend, amelyet a tőkevagyon teljes hiánya jellemez; amelyben a gazda egész gazdasági instrukciója, eleven leltára tulajdonképpen a gyermek; és amelyben az egyén kemény létért való küzdelmét diadalra csak a család állandó kötelekeivel hozzáfűzött keresőtársak összesegítő ingenymunkája viheti.

Itt mutatkozik meg minden elhomályosítástól menten a maga egész tisztaságában a Törvény: *ahol a gyerek keresőtárs, ott sok a gyerek!*

Mert itt a gyerek testi erejéhez mérten már nagyon korán a keresőtárs szerepét tölti be és teljesít apró szolgálatokat a küzdelemben álló egyén munkaterhének ellátása körül. Növekedésével, az iskoláztatás által le nem foglalt szabadidejében, ezek a szolgálatok egyre értékeesebbé válnak. Az iskolaköteles kor elteltével pedig már teljesértékűvé lesznek; sőt innentől kezdve a gyermek már saját külön napszámkeresetével is javítja a mezőgazdasági cseléd életháztartásának prosperitását.

Ezen az úton válik a szülő apró fölöslegek megtakarítására, a hiányzó tőke kicsinyenként való előteremtésére, majd az öregkorra könnyebbséget hozó törpebir-

tok és házhely megszerzésére is képessé. *Az a küzdelemben álló egyén, aki erre egymagában, keresőtársak nélkül soha semmi körülmények között képes nem lehetett volna!!*

Ez az oka annak, hogy a mezőgazdasági cseléd a legszaporább.

Szaporasága is, de speciális környezetgazdasági rendje is, feltűnő hasonlóságot mutat a volt jobbágyéval. Mind a kettőnél jellegzetes közös vonás a létért való küzdelmet enyhítő földtulajdon hiánya; továbbá az állandó urasági munka vállalása, mely az egyén munkerejét teljesen leköti és igénybeveszi és annak a szükség mértékéig a szaporaság útján való pótlását elengedhetetlenül megköveteli. És végül az, hogy a létért való küzdelem követelményeit itt is, ott is csak a gyermekekben adva levő keresőtársak segélyével lehet kielégíteni.

Hogy a 10 holdon aluli „kisbirtokos” és „mezőgazdasági munkás” egységes típusának egységesen kiszámítandó „élő gyermek” arányszáma még mindig jó lesz ugyan, de a mezőgazdasági cseléd ugyanilyen arányszámánál okvetlenül kisebb lesz, az törvényszerűleg következik abból, hogy a 10 holdon aluli földbirtokosok környezetgazdasági rendjében a létért való küzdelem élességére a birtok formájában adva levő tőkevagyon már enyhítőleg hat.

A tőkevagyon fokmérőjén az előbb említett nullponttól fölfelé haladva, a tőkevagyonnak egyszerre csak olyan állaga jelentkezik, amelynek jövedelme a létért való küzdelmet már jelentékenyen enyhíti. Itt a tőkevagyon munkapótló ereje arányában fokozatosan csökken a gyermekek száma. Csökken, mert a létért való küzdelem sikeréhez a jólét alkatelemeinek bizonyos hányadát a tőkevagyon szolgáltatván, a keresőtársak előbbeni mennyiségére szükség már nincsen. Sőt mivel a tőkevagyonnak ezt a megkönnyebbülést hozó támogatását az állandó fogyasztók nagyobb száma ellensúlyozhatja is,

sőt ettől a hatásától egészen meg is foszthatja, a vagyoni állapotnak ezen a fokán a küzdelemben álló egyén ez ellen már ösztönszerűleg védekezik és arra törekszik, hogy a keresőtársak száma semmiesetre se emelkedjék azon az éppen szükséges mennyiségen felül, melyet a tőkevagyon támogatásának számbavétele mellett lebonyolítandó létért való küzdelem még éppen megkövetel.

Itt a tőkevagyon támogatása még koránsem akkora, hogy a keresőtársak összesegítését mellőzhetővé tehetné. Ez tehát az a kategória, amelyben sem a tőke, sem a munka térfoglalása túlsúlyra nem jutott; amelyben a két tényező befolyása egymást kiegészíti és egyensúlyban van. Amelyben tehát a keresőtárs még nélkülözhetetlen lévén, egyke nincs és nem lehet. Ez a második, vagyis a *Vegyés Kategória*, melyben a munka és a tőke között a létért való küzdelemre gyakorolt befolyás körülbelül meg van felezve. Ide tartoznak aránylag nagyobb birtokterjedelmük dacára is, a soványabb termőtalajjal bíró, tehát a természet mostohaságával küzdő vidékek lakói; akik sem a jobbagyság megszüntetésével, tehát a tőkés gazdasági rend behozatalával, sem azóta egykéssé nem lettek. Ide tartozott a legutóbbi időkig nagy körvonalában Németország és Anglia is. Ennek a kategóriának mentalitásában az önbizalom erőteljes; a vállalkozás szelleme eleven; a szüntelen küzdelem szükségességének öntudata, az önmagában elégtelen meglévő vagyon mellett állandó mozgató erő; s ezért az egyén a sikerrel kecsegtető kockázatok vállalásától nem idegenkedik.

Ennek az önmagában elégtelen tőkevagyonnak a fenntartó ereje a létért való küzdelem követelményei szempontjából okvetlenül kiegészítésre szorul. Ez a kiegészítés, történjék az akár a talajkihasználás fokozásához szükséges intenzívebb munka segítségével, akár az így ki nein kényszeríthető nagyobb hozamnak a vállalkozás különféle nemei útján való pótlásával, mindenképen a szaporaság irányában támaszt követelményeket. Azért

ezt a kategóriát, az egyén közepes szaporasága mellett, még elég kedvező népszaporodás jellemzi.

Amikor aztán a tőkevagyon fokmérője egyszerre csak a vagyonállag olyan magasságát mutatja, amelynek hozama a létért való küzdelem sikerét már verejtékes munka nélkül is biztosítani képes, akkor ennek a küzdelemnek örökös könnyebbséget kereső tendenciájánál fogva a verejtékes munkával együtt az ehhez szükséges keresőtársak segítő csapata is elmarad.

A küzdelemben álló egyén végsőig redukált útitársaisal sorsát olyan sajkára bízva, melyet többé nem a feszülő izomzatú evezősök kisebb-nagyobb csapata, hanem a tőke motorja hajt. Innentől fogva életútja sokkal könnyebbé válik, mert csak kormányoznia kell, főként pedig arra az egyre vigyáznia, hogy állandó útitársakkal a sajkát meg ne terhelje. Mert az a rajta lévő útravalóval útja végéig éppen csak a maga és minimális kísérete gondtalan életét tudja biztosítani. Ha tehát állandó útitársainak a számát mégis szaporítaná, vagy arra a végre jutna, hogy egész útja hosszán kisebb falat kenyérral kellene beérnie, vagy pedig arra, hogy mivel a készleteket az útitársak időnap előtt fölemésztették, szükségleteinek előteremtése végett neki magának megint a verejtékes munkára kellene fanyalodnia. Ezeknél sokkal kényelmesebb és biztonságosabb megoldás reá nézve az, ha motorja erejével és készletei mennyiségével számolva minimális állandó útitársal indul nagy útjára az élet tengerén.

Ebbe a harmadik, vagyis tőkés kategóriába a környezetgazdasági rendnek az a típusa tartozik, amelyben a létért való küzdelem irányítását a tőke ragadta magához. Természetesen ez sem úgy értendő, hogy itt már azután egyáltalában semmiféle munka nincs. Hanem igenis úgy, hogy a létért való küzdelemnek legalább is a nagyobbik felét a tőke végzi el; az emberre magára pedig munka formájában inkább csak a tőkének való segédkezés marad. Az ember a tőkét dolgoztatja és arra igyekszik, hogy

ez reá nézve minél nagyobb haszonnal, tehát minél több személyes erő kifejtést pótló eredménnyel menjen végbe. Amint a gép mellé is kell ember, hogy a gép teljesítő-képessége érvényre juthasson, a tőke mellé is kell munka, hogy annak minél nagyobb gyümölcsözését lehetővé tegye. A vontatókötélre azonban itt már nem az ember, hanem a tőke van ráfogva; az ember csak a hajcsár, aki ostorral a kezében vigyáz mellette, nehogy a kötél lazuljon, avagy éppenséggel a gálya teljes elakadásával maga a vontatás hiúsuljon meg.

Ebben a kategóriában a vállalkozás szellemét a legnagyobb óvatosság jellemzi. Ez az óvatosság a létért való küzdelemben álló egyén energiájára, vállalkozási kedvére erős fék módjára hat. Ennek a féknek a hatása elsősorban abban nyilvánul meg, hogy a kínálkozó megoldások közül az ember mindig azt választja szívesebben, amelyik az eltartó tőkét nem veszélyezteti. Abban a környezetgazdasági rendben, amely ebbe a kategóriába tartozik, a küzdelemben álló egyén a kockázatok vállalásától általában ösztönszerűleg idegenkedik. Az életháztartás készleteire függesztett tekintettel inkább lemond a nagyobb haszonról, semhogy a vállalkozás esetleges meghiúsulásával veszteségnek tegye ki magát. Erőkifejtései a munka területén csak a tőkevagyon kockázatmentes gyümölcsösztetése, főként pedig konzerválása erejéig terjednek.

A jólét minél nagyobb mértékben való fokozása természetesen mind a három kategóriában egyformán a legfőbb cél. De ebben a kategóriában az nem annyira a kockázatos vállalkozás útján előteremthető jövedelem-többletek kiverekedése, mint inkább a tőkevagyonot óvó takarékoskodás segítségével elérhető fölöslegek felhalmozása útján megy végbe. Ez a takarékoskodás elsősorban a tőkevagyonnal szemben álló állandó fogyasztók számára a minimumra való csökkentésében valósul meg. Mert mi sem kényszeríti fel magát hamarább, mint az a

belátás, hogy a meghatározott állagú tőkevagyonnak körülbelül mindig azonos jövedelméből könnyebben és biztosabban él meg a kevés ember, mint a sok; hogy továbbá ugyanaz a tőkevagyon nagyobb jólétben tudja eltartani a kevés fogyasztót, mint a sokat.

Ebben a kategóriában ennél fogva kevés a gyerek. Az idetartozó környezetgazdasági rendben virágozik az egyke. S minthogy a sokrétű környezetgazdasági rendben belül, főként a gazdasági okok küzdelemmentesítő hatása a döntő, csak természetes, hogy a tolnamegyei Sárköz, a baranyai Ormánság, a tőlünk elszakított svábok lakta Bánát és az egy kés Franciaország lakossága televény földes tőkevagyonával ebbe a kategóriába tartozik. Éppígy természetes az is, hogy a televényföldön lakó egykori sokgyermekes jobbágyok a tőkés gazdasági rendbe történt áttelepítésük folytán egykésekékké lettek.

A tőkés kategória kiterjedése természetesen nem záródik le a mezőgazdasággal foglalkozó népréteg határán. Hiszen nem a mezőgazdaságon, hanem a tőkén van a hangsúly. Bármily alakot öltson is a tőke, hatása a társadalom minden rétegében ugyanaz marad. A mezőgazdasági népeiséget csak azért illeti itt a legfőbb figyelem, mert nagy tömegeinél fogva végeredményében ez határozza meg mennyiségileg a népszaporodást az államban.

Minél jobban átjárja a társadalom zömét a tőkés gazdálkodás rendszere és szelleme, minél több szinten szívja azt fel magába a létért való küzdelem, annál több életformára és annál több társadalmi rétegre terjed ki a tőkés kategória és annak szaporaságellenes hatása. Minél jobban penetrálódik a tőkés gazdálkodás rendszerétől valamely társadalom, annál inkább csökken abban a szaporaság. Míg azután a kapitalisztikus telítettség beálltával a népszaporodás helyett bekövetkezik a népsorvadás.

Ezt mutatja Franciaország példája, ahol a járadékból élő „rentier” típusa korán kialakult és általánossá

vált. De ugyanezt láthatjuk minden más nép körében is ott, ahol a létért való küzdelem irányítását a tőke ragadta magához. Mert ahol a tőke, bármely okból, elég nagy jövedelmet képes hajtani ahhoz, hogy a létért való küzdelem sikerét verejtékes munka nélkül is biztosítsa, ott éppen ennek a verejtékes munkának a távoltartása érdekében a fogyasztók szaporodásának kiküszöbölése irányában hat.

Az alábbi táblázat hozzásegít bennünket ahhoz, hogy a tőkét Franciaországban ezen hatásának kifejtése, tehát mintegy munka közben ellenőrizhessük. Ezt a táblázatot *Láng Lajos*¹ munkája nyomán állítottam össze.

Az I. rovat millió frankokban *a hagyatékok és ajándékozások évi átlagait* tünteti fel *Franciaországban*. Az adatok *Bertillon-tól* származnak.³

A II. rovat *a népesség szaporodását* mutatja meg ezer lélekre átszámítva, ugyanazon években. Ennek az adatai *Siindbárg-tól* valók.³

A III. rovat, *az élve születettek számát* mutatja ki ezer lakosra átszámítva, ugyanezen éveknek csaknem egész tartamán. Adatai szintén *Sundbarg* idézett művéből erednek.⁴

Minthogy célom az volt, hogy az I-III. rovatok statisztikai adatai között meglátott összefüggés törvényszerűségét mutassam ki, a már említett szerzőnél ilyen összefüggés nélkül előtalált adatokból, az itt következő egységes¹ kimutatást szerkesztettem, hogy ugyanazon évek tőkevagyon gyarapodásának, népszaporodásának és élve születéseinek egymásmellé állításából, a tőkének a szaporaság elfojtására gyakorolt hatása közvetlenül szemléltető és ellenőrizhető legyen.

¹Láng Lajos: A Statisztika Története.

²Közölve Láng: Lajos idézett művében. 292. 1

³Apercus Statistique Internacionaux. Onzième année. Stockholm, 1908. Közölve Láng L. 280. 1.

⁴Közölve Láng L. 282. 1.

A tőke és a népesség szaporodásának kölcsönhatása
Franciaországban.

I.		II.										III.
Hagyatékok és ajándékozások átlaga		A népesség szaporodása ezer lélekre										Élve születettek ezer lakóra
években	millió frankokban	1821 1830	1831 1840	1841 1850	1851 1860	1861 1870	1871 1880	1881 1890	1891 1900	1901 1905	% ⁰⁰	
1826,1830	1.843	6,16										
1831,1836 1836,1840	1.980 2.149	,	4,61									
1841,1845 1846,1850	2.402 2.605	,	,	4,42	,	,		,	,	,	27,3	
1851,1855 1856,1860	2.715 3.189				2,36						26,1	
1861,1865 1866,1870	3.623 4.729	,	,	,	,	2,83	–	,	,	,	26,1	
1871,1875 1876,1880	5.160 5.906i						201				25,4	
1881,1885 1886,1890	6.182 6.375							2,20			23,9	
1891,1895 1896,1900	6.930 6.869								1,60	,	22,1	
1901,1905	6.617										21,2	
1906*	6.828										20,6	
1907											19,7	

Szabatosság kedvéért megemlítem, hogy a hagyományok és ajándékozások évi átlaga címen Bertillon által kimutatott összegeket, én a kimutatás címében „tőke” neve alatt szerepeltetem. Ezzel úgy vélem, nem követek

* A két évszám születési adatai az 1911-i Osztrák Statisztikai Év, könyv nemzetközi adatai. Láng L. 283. 1.

el hibát, mert mind a két fogalom meghatározás a francia megtakarítások eredményeit juttatja kifejezésre, azzal a különbséggel, hogy a „hagyatékok és ajándékozások” a tőkét nyilvánvalóan csak részben foglalják magukban; a tőke tehát az itt kimutatott összegeknél tulajdonképpen még többet jelentene. Ez azonban itt nem fontos, mert a mi szempontunkból ezúttal csak a tőkegyon gyarapodásának a szaporaságra kifejtett hatása bír jelentőséggel, ez pedig világosan megmutatkozik.

A másik, amit ki kell emelnem, az, hogy az 1826-1907. évek egész távolságán keresztül, a tőkegyon fokozatos és folytonos gyarapodásával a népszaporodás folytonos csökkenése végig lépést tart ugyan, mégis azzal az eltéréssel, hogy az 1861-1870. évek alatt 0-47, az 1881-1890. évek tartamán pedig 0,19 ezrelékre rúgó szaporodási többlet mutatkozik, a közvetlenül előbb el-telt egy-egy évtized eredményeihez képest. Ez az eltérés azonban csak abból eredhet, hogy ebben a két évtizedben az egészségügyi viszonyok kedvezőbb alakulása folytán, a halálozási arányszám lehetett kisebb; mert hogy a tőkegyon gyarapodásának következetes irányzatával párhuzamosan, a szaporaság csökkenésének törvényszerű folytonossága, a 81 esztendőre terjedő időszak egész hosszán keresztül egyetlen egyszer sem szakad meg, azt az élve születések arányszámait feltüntető III. rovat adataiból kitetsző folytonos csökkenés kérelhetetlen következetessége egész kétségtelenül igazolja. Ez utóbbi arányszámokra vonatkozólag az 1826-1840. évekre adat nem állott rendelkezésemre. Ugyanez áll ugyancsak Sundborg-tól származó II. rovatra nézve, az 1901-1907. éveket illetőleg.

Ezen kisebb hiányok dacára, a vizsgálat tárgyává tett jelenségre nézve, az általam szerkesztett kimutatás teljes képet nyújt és a tőkének a szaporaságra kifejtett csökkentő hatását nemcsak szemléltető módon mutatja be, de bizonyítja is.

Ezzel a tőkés kategóriára, tehát a környezetgazdasági rend azon típusaira vonatkozó fejtegetéseimet, melyekben a létért való küzdelem irányítása túlnyomó részben a tőke uralma alá esik, befejezhetem. Még csak azzal a jelenséggel kell röviden foglalkoznom, hogy a tőkének tulajdonított hatás törvényszerűsége, az úgynevezett mammut-vagyonok esetében nem mutat következetességet; mert ezen a vagyoni szinten gyermektelenség helyett igen gyakran több gyermek található. Ebben a jelenségben nem lehet a törvényszerűség cáfolatát keresni. Nem pedig egyszerűen azért, mert az úgynevezett mammut-vagyonok esetében *a gazdasági ok* ebben az irányban megszűnik hatni. Ott a létért való küzdelem szempontjából a családtagok száma olyan alárendelt jelentőséggel bír, hogy az teljesen közömbössé válik, mert a tőke-vagyon kivételesen nagy dimenziói mellett egészen mindegy, hogy a gyermekek száma valamivel több-e vagy kevesebb?

Itt a létért való küzdelem problémái egészen mások. És a gazdasági érdek oldaláról ebben az irányban érvényesülő kényszerhatás, a környezetgazdasági rend horizontjáról úgyszólván teljesen eltűnik. Ezen a kivételes vagyoni szinten, ebben az irányban céltalan lenne az önzés. A jelentőségüket veszített ilyenmű vagyoni hatások helyett mástermészetű tényezők befolyása érvényesül.

Ezek különféleségéhez képest, az úgynevezett mammut-vagyon szintjén a gyermekeknek hol nagyobb, hol kisebb számával találkozunk.

A gyakoribb eset azonban mégis a gyermekek nagyobb száma, mert itt általában véve nincs arra ok, hogy a fajfenntartás ösztönének szaporaságra törő tendenciájával szemben, az önfenntartás ösztöne ellenhatást fejtsen ki.

A CIVILIZÁCIÓ.

Mindent összevéve már most azt látjuk, hogy a létért való küzdelem és a szaporaság egymással az embernél is egyenes arányban áll. Minél verejtékesebb ez a küzdelem, annál nagyobb a szaporaság és fordítva, minél enyhébb az előbbi, annál kisebb az utóbbi. A létért való küzdelem keménységi foka viszont annak a környezetgazdasági rendnek az összetételétől függ, amely az embert állandó lételem gyanánt körülveszi. Tulajdonképpen tehát a szaporaságra az egyén speciális környezetgazdasági rendje hat.

A környezetgazdasági rend mostohaságát vagy kedvező voltát, első sorban annak *gazdasági természetű* alkotó elemei határozzák meg. Így többek között az, hogy benne a természeti adottságok mellett a tőkevagyonnak jut-e és ha igen, minő szerep? Mert azt, hogy a tőkevagyon hiánya vagy jelenléte, a létért való küzdelmet fokozza, illetőleg enyhíti, s ezen a hatásán keresztül a szaporaságot befolyásolja, már igazoltnak tekinthetjük.

Mindez abba az irányba látszik terelni a következtetést, hogy a szaporaság mérvét végeredményében a tőke szabja meg. Vagyis abba, hogy mivel a tőkevagyon fokozatos gyarapodásához képest a szaporaság fokozatosan csökken, a szaporátlanság egyedüli és végső oka: a tőke. Másszóval, hogy az egyke a kapitalizmus betegsége:

Ha ebben van is valami, azért mégsem egészen így áll a dolog.

A tőke a környezetgazdasági rend alkotó elemei között, a létért való küzdelemnek bár a leghatékonyabb,

mégis csak a legszembeötlőbb enyhítője, mely a legkönnyebben ellenőrizhető. De korántsem az egyedüli küzdelemenyhítő tényező. Már pedig a szaporaságra a létért való küzdelemnek minden enyhülése csökkentőleg hat. Csökkentőleg hatnak tehát a környezetgazdasági rendnek azok a küzdelemenyhítő alkatelemei is, amelyeket közvetlenül a tőke szorosán vett fogalma alá nem vonhatunk. Ilyenek például a civilizált népek közigazgatásának, jogrendjének és általában állami és társadalmi berendezésének mind azok az óvó és segítő rendszabályai is, melyek az egyén vállairól az ellenséges természettel való közvetlen megküzdés feladatait, majd a terjeszkedő civilizáció közerejével mind szélesebb fronton, a kedvezőbb életfeltételek kialakításának és a jövő biztosításának kisebb-nagyobb gondját is leveszik.

Mindezek együttvéve nagy hatalommal avatkoznak bele az egyén létért való küzdelmébe, mert a környezetgazdasági rend összetételét lényegesen megváltoztatják és idők folyamán teljesen át is alakíthatják. Így a kultúra fejlettségének magasabb fokán, a szaporodásra törő fajfenntartási ösztön változatlan erejének leghatalmasabb ellenfelével, az ellenséges természeti erővel, nem egyedül áll többé szemben az ember. Nálánál sokkal hatalmasabb küzdőtársa áll mellette a küzdelem legelső vonalában: a civilizáció. A civilizáció azzal, hogy minden irányban rendezett közállapotokat teremt. Mert ez, a kultúra szerteágazó sugárzása irányában, a vagyon és közbiztonság, a jogrend, a közművelődés, a közegészség, a közlekedés, az ipar és kereskedelem, valamint a tudomány és a technika megannyi egyéb közhasznú vívmányának a rendelkezésre bocsátását jelenti.

Hogy a civilizáció mindezek nyújtásával, a környezetgazdasági rend összetételét hogyan változtatja és az egyén létért való küzdelmét tényleg mily óriási mértékben könnyíti meg, azt csak úgy mérhetjük fel, ha azoknak a primitív népeknek az életviszonyaira vetünk egy

pillantást, amelyek még ma is az ilyen fejlettebb civilizáció keretein kívül élnek. Mert a civilizációnak mindazokat a kreációit, amelyek bennünket megszokott adottságok gyanánt vesznek körül, a magunk életéből és öntudatából, csak percekre is egészen kiejteni, a legerősebb képzelőtehetség segélyével sem vagyunk képesek. Ezeknek a szolgáltatásoknak a maguk összességében való felbecslése és értékelése, amelyek a civilizáción belül és az azon kívül élő ember létért való küzdelmét megkülönböztetik, teszi kézzelfoghatóvá, mennyi gond, erőfeszítés, munkateljesítmény, idővesztés és kockázat terhét küszöböli ki a környezetgazdasági rendből, és veszi le az ember válláról a civilizáció.

Hogy ez a civilizáció azzal, hogy a környezetgazdasági rend összetételének illetéknéppen való megváltoztatása útján, az ember létért való küzdelmét megkönnyíti és a szaporaságra következetes törvényszerűséggel csökkentőleg hat, azt már a magunk közállapotai által szolgáltatott köztudomású és statisztikailag is igazolt tapasztalati tény bizonyítja. Ez a tény nem egyéb, mint az, hogy egy és ugyanazon a vidéken, legyen az bár különben a legszaporább lakosságú vidék, a városban rendszerint kevesebb a születés, mint a falun.

Az a kényeztetés, a létért való küzdelem erőfeszítéseinek az a csökkentése, melyet a város nyújt és amely a keresőtársak segítségét feleslegessé, a fogyasztótársat pedig kerülendővé tévén, a szaporaság tekintetében apasztólag hat, az oka egyúttal annak a folytonos vándorlásnak is, mely a primitívebb viszonyok között, vagyis verejtékesebb létért való küzdelemben élő falusi népet, a városok és különösen a nagyvárosok felé állandó vonulásba tartja; s amelynek a közüzemekkel jól felszerelt világvárosok, házasságaik feltűnő terméketlensége dacára, lakosságuk számának állandó gyarapodását köszönhetik.

Amikor tehát Newyork, London, Párizs, Berlin és

a többi világváros hatalmas arányú fejlődésében az ember alkotó- és szervezőképességének kimagasló teljesítményeit csodáljuk; és nemzeti érzéseink erős felbuzdulásával örvendezünk annak, hogy immár Budapest is a milliós városok rangjára emelkedett; legyünk tisztában azzal, hogy a városlakók számának rohamos emelkedése a népszaporodásra, a nemzet számbeli gyarapodására nézve, tulajdonképpen káros folyamat. Mert az a többlet, amely a városlakók növekedő számában nemzeti hiúságunkat legyezgeti, a nemzet szaporodását szolgáló tényezőkre nézve elveszett és ezeknek nem gyarapodását, hanem állandó fogyatkozását jelenti. És ez nem kicsiny dolog. Éppen nem elhanyagolandó mennyiség.

Budapest összes népessége 1900 és 1930 közt 732.322-ről 1,006.184-re növekedett, vagyis harminc év alatt 263.862 emberrel lett több.¹ A *tényleges szaporodás* ez alatt az idő alatt 37,4%-ot tett ki. Ugyanez a *tényleges szaporodás* az 1920-tól 1930-ig eltelt tíz év alatt 76,494-et tesz, ami 8,2%-nak felel meg. Ebből a *tényleges szaporodásból* a *természetes szaporodás* csak 531 ember, vagyis 0,1 %. A *vándorlási különbözet* azonban 75.963, azaz 8,1%. Ez azt mutatja, hogy Budapest csaknem teljesen megszűnt a természet rendje szerint szaporodni. Budapestnek egész szaporodását a Budapestre bevándorlók formájában a vidék adja.

Ha a legutóbbi teljes évtized egész *tényleges népszaporodásából*, ami 76.494-et tett ki, a *természetes népszaporodásra* eső 531-et levonjuk, az így jelentkező 75.963-as szám adja a tíz év alatt bevándorlottak tiszta mennyiségét. Ha már most a *természetes népszaporodásnak* tízéves budapesti átlagát, a 0,1%-ot vesszük kulcs gyanánt, akkor ezután a 75.963 bevándorolt ember után 1940-re csak 75,9 lélekre terjedő szaporulat

¹ Magyar Statisztikai Közlemények. 83. kötet. Az 1930. évi Népszámlálás. Szerkeszti és kiadja: A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal.

várható. Holott a vidéken, csak a 9,6%-os országos átlag alapulvétele mellett is 7286,4 lehetne a szaporodás. Ez az embermennyiség egy erős nagyközség lélekszámának felel meg. Budapest lakosságának növekedése tehát minden tíz évben, egy-egy erős magyar nagyközségre való emberanyaggal csökkenti a nemzet számbeli gyarapodását.

Ha most ehhez hozzávesszük, hogy kevés kivétellel[^] kisebb mértékben ugyan, de minden város a falvakból felszívott lakosság beolvasztása útján pótolja a saját meddőségét vagy csökkent szaporaságát, akkor be kell látnunk, hogy a rokontalan *magyar nemzetnek* a saját számbeli erősödése szempontjából, a városok rohamos növekedése fölött örvendezni, vajmi kevés oka van.

Ha ebből a szempontból csupán a törvényhatósági jogú városokat vesszük figyelembe, ezek Budapesten kívül, a többször említett évtized alatt, 33.237 embert szívtak fel a vidékről. Ezzel szemben elvándorlás formájában leadtak 6331-et. Beolvasztottak tehát végleg 26.906-ot. Minthogy ennek a tíz városnak *a természetes népszaporodása* a – 0,2%-tól (Baja) egészen a + 11,11%-ig (Kecskemét) változik, de úgy, hogy ezen az utóbbin kívül csak egy éri el a 7,0%-ot (Debrecen) és egy a 6,1%-ot (Szeged), ami a 9,6%-os országos átlagnál jóval kevesebb, a többi pedig még a 6%-tól is erősen elmarad; világos, hogy a városi lakosság számbeli gyarapodása a nemzet szaporodásának ütemére és sikerére hátráltatólag hat.

Mégpedig a valóságban sokkal nagyobb mértékben, mint amilyen arányt az ő szaporaságuknak a természetes népszaporodás országos átlagát képviselő 9,6%-kal való összehasonlítása eredményez. Mert ez a 9,6% már maga is a városok kedvezőtlen szaporodásától megrontott arányszám, amelyben például Budapestnek csaknem a semmivel egyenlő szaporodása is kifejti országos eredményt lerontó hatását; pedig ez

a maga milliós lakosságával, az ország jelenlegi egész lélekszámának már egynyolcad részét teszi. A természetes népszaporodásnak a városok adataitól megtisztított országos átlaga valójában magasabb tehát és azt 9,6%-ra csak a városok szaporaságot elapasztó hatása szorítja le.

Felmerül itt a kérdés, csakugyan nemzeti érdeke az, hogy a növekvő városok fogyatékának pótlására nemzeti szaporodásunk vidéki forrásainak ereje továbbra is így veszendőbe menjen? Nem érkezünk-e el, hamarabb mintsem szeretnénk, ezen az úton ahhoz a ponthoz, ahol a városok ellensúlyozó hatása az itt-ott már vidéken is érvényesülő csökkenő tendenciával karöltve, nemzeti regenerálódásunkat egészen közömbösíteni fogja? Oly kérdések ezek, amelyeket különösen itt, a trianoni határok között, nagyon is érdemes fontolóra venni. Mert nagy kérdés, vajjon az a folyamat, mely a civilizáció vegykonyháján az embertömegek nyersanyagából kultúrát párol le, a természeti erők felett aratott eme diadalával, jó szolgálatot tesz-e a nemzet fennmaradásának és történelmi hivatásának is?

A kisebb városokat nem is számítva, csak a székesfőváros és a tíz törvényhatósági jogú város nem kevesebb, mint 100.000 embert szakított ki a legutolsó évtized alatt a vidék nemzetgyarapító hatásköréből, a városi lét egyre erősödő terméketlensége javára! És ez a mennyiség a városok fejlődésével csak növekedni fog. A verseny tehát egyre élesebb lesz. Ha nem akarjuk, hogy az holtversennyé fajuljon el és ha a nemzet erőteljes szaporodását olyan érdekek tekintjük, amely minden más érdekek elébe helyezendő, akkor ezen a ponton jól átgondolt intézkedésre van szükség.

Mindezekben a civilizációnak a környezetgazdasági rend átalakításán keresztül a létért való küzdelem enyhítésére és következképpen az ember szaporaságának csökkentésére kifejtett közrehatását igazolva láthatjuk.

De egymagában a civilizáció sem fejt ki szükségképpen mindenütt ilyen hatást. Bármennyire együvé szövődik is egymással a tőke és a civilizáció hatása, a civilizáció keretei között tulajdonképpen mégis csak a tőke vagy a munka, a létért való küzdelemnek megkönnyebült vagy nehezebb válfaja határoz. Ezt bizonyítja a „vegyes kategóriába” tartozó civilizált népek példája. A civilizáció a létért való küzdelemre ezeknél is enyhítőleg hat, de – a városokat kivéve – a környezetgazdasági rendnek azt a minéműségét mégsem tudta megszüntetni, amelynél fogva abban a tőkén kívül, a munka is vezető szerepet visz. Ezért van az, hogy ahol a tőke a környezetgazdasági rendben – hogy úgy mondjam - egyeduralomra jutni nem tudott, ott a szaporaságot egymagában a civilizáció sem bírja elfojtani.

De ettől eltekintve, gazdasági vonatkozásaiban a berendezkedett civilizáció sem egyéb, mint a tőke produktuma. Ennélfogva az a hatás se más, melyet a civilizáció kifejt, mint a tőke közvetett hatása.

A civilizáció útvesztőjében a tőke sokszerű életformáját tisztán elkülöníteni egyre nehezebbé válik. De a szorosan vett megtakarított tőkén kívül, mindenestre ide tartoznak a létért való küzdelemnek mindazok az egyhítései is, melyek különböző formákban az ember jövőjének a biztosítását eredményezik. Ide mindazok az intézmények, amelyek akár állami, akár társadalmi tőkék erejével a létért való küzdelem élességének tompításához járulnak.

Ha meggondoljuk, hogy mindaz, ami a létért való küzdelem elzsongítása irányában hat, tehát verejtékes munkát küszöböl ki, keresőmunkát tesz feleslegessé vagy lehetetlenné, egyszersmind a szaporaság csökkenése irányában is hat, akkor egészen okszerűnek kell elismernünk azt a folyamatot, amely a társadalom tőkével való telítődésének előrehaladásához képest, az ember szaporaságának fokozatos csökkenését át, végül is annak úgyszólván teljes megszűnéséhez vezet.

Mert a civilizáció a maga kényeztető berendezéseivel, ezernyi kedvezésével, óvó és gondozó létesítményeivel és küzdelempótló gyámolításával, mintegy melegágyává lesz mindazoknak a hajlamoknak, melyeket az ember magában hordoz. Minthogy pedig ezek között a legszívósabb vitalitású a nagy természetből elpusztíthatatlan örökségként magával hozott önzés: a civilizáció melegágya is ennek a csíráit indítja valamennyi közül a legdúsabb tenyészetnek.

Az önzés a civilizáció kedvezései közepette sem tagadja meg magát és kihasználva a teljes kibontakozására kínálózkodó előnyöket, egészen egocentrikus életmegoldásokat hoz létre.

A civilizáció a maga teljességében és legnagyobb pompájában a nagy városokban bontakozik ki. A védőszárnyai alatt itt kialakuló környezetgazdasági rendszerben, a gyermeknek úgyszólván kizárólag *fogyasztótárs* jellege jut érvényre. Ennél a minőségénél fogva, a gyermek az egyén létért való küzdelmére a magas fokra kifejlesztett civilizációkban is súlyosbítólag hat. Ezért amint azt a statisztika is igazolja, az ilyen civilizációkban, ahol emellett még a higiénikus állapotok a gyermekhalandóságot is a minimumra szorítván le, a fajfenntartás szempontjából való természetes utánpótlást is feleslegessé teszik, a népszaporodás a legalacsonyabb fokra száll alá.

Mindezen okoknál fogva megállapíthatjuk tehát, hogy térfoglalásának fokozataihoz képest, a civilizáció is egyike azoknak a tényezőknek, melyek az ember szaporóságára hátráltatólag hatnak.

GYAKORLATI IRÁNYELVEK.

Kutatásaimnak végére értem. A bizonyítást befejeztem. Most már csak az van hátra, hogy az előadottakból eredő gyakorlati következtetéseket levonjam.

Amint az előzőkben, úgy ezen a téren is el kell készülnem arra, hogy bizonyos az idők folyamán beidegződött és népszerűségre szert tett vélekedésekkel ellentétbe kerülök. Ettől azonban vissza nem riadhatok. Az a felelősségérzet, mely rábírt arra, hogy az egyke-kérdés felől kialakult meggyőződésemet, annak gondosan megvizsgált alapjaival együtt nyilvánosságra hozzam; most azt teszi kötelességemmé, hogy teljes elfogulatlanságra törekedve, lelkiismeretesen rámutassak azokra az irányelvekre, amelyek az ismertett törvényszerűségekből logikusan következnek; amelyek ennél fogva a gyakorlati életben szem előtt tartandók és megvalósítandók lennének.

Nem tehetem ezt anélkül, hogy megelőzőleg kritikai vizsgálat alá ne vegyem azoknak a szállóigévé vált jelszavaknak egyikét, másikat, amelyek, ha megfelelő hatáskörrel bíró tényezők részéről elfogadásra találnak, meggyőződésem szerint inkább növelnék, semhogy csökkentenék vagy éppen megszüntetnék a nemzet számbeli gyarapodása terén észlelt bajokat.

Ilyen az a sokszor hangoztatott jó tanács, melyet az egyik egyke-ankéton előadva, magam is elszörnyülködve hallottam, hogy csak egészséges szaporaságú családokat kell az egykés lakosság közé betelepíteni és az egyke-kérdés magától megoldódik; mert ezeknek a jó példája

magával ragadja az egykés családokat is és a veszedelmes népbetegség egy csapásra megszűnik.

Megmaradva a „betegség” szóban kifejezésre jutó fogalom meghatározás mellett, fel kell vetnem a kérdést: volt-e már valaha is eset arra, hogy betegségben szenvedő emberek meggyógyultak attól, hogy egészséges ember telepedett közéljük?

Ez a jó tanács valószínűleg a híres „fertőzési elmélet”-en alapszik, amely szerint az egyke az egyik emberről a másikra, az egyik községből a másikba, a rossz példa fertőző hatása útján terjed. És ebből vonja le azt a merész következtetést, hogy csak jó példát adó családokat kell tehát betelepíteni és a fejlemények mindjárt ellenkező irányt vesznek. Hát nem vesznek! Éppen ellenkezőleg, az egészséges emberek is csakhamar „beteggé” lesznek.

Olyan biztos ez? Igen. egészen bizonyos. Mert a „betegséget” nem példa okozza és nem példa gyógyítja. A betegséget úgy, mint másutt, itt is kórokozó idézi elő; és ameddig ezt a kórokozót ki nem küszöböljük, addig a betegség sem szűnik meg. És ha az olyan környezetbe, melyet kórokozó fertőz, egészséges embert viszünk bele, legfeljebb azt várhatjuk, hogy az is előbb-utóbb a fertőzés áldozatává lesz.

A mi esetünkben tudjuk, hogy betegségről, betegségsírákról csak képletesen beszélhetünk. Itt a környezetgazdasági rend adottságai szerint, az ember létért való küzdelmének követelményei hatnak. Mindenütt, ahol ezek az adottságok lényegileg azonosak, szükségképen azonos hatások is állanak elő. A környezetgazdasági rend megváltoztatása nélkül tehát orvoslásról szó sem lehet. Ezért az egészséges családok betelepítését javalló jó tanácsot, ha csak az egykét hizlalni nem akarjuk, a limine el kell utasítani.

A másik meglehetősen nagy közkelendőségnek örvendő jó tanács az, hogy telepítsünk!

Hogy csak a nagybirtokot kell megszüntetni, annak feldarabolásával a népesség előtt a földhözjutás lehetőségét megteremteni és az egyke máris megszűnik, illetőleg annak a népszaporodásra kifejtett káros hatása nyomban eltűnik, mert az így előálló parasztbirtokokra betelepülő lakosság erőteljes szaporodása az egykés vidékek hátráltató befolyását fölényesen ellensúlyozni fogja.

Hogy más szempontokból van-e szükség, most van-e szükség és mily mértékben van szükség nálunk telepítésre, az itt vizsgálat tárgyát nem képezheti. A telepítés ügye ide csak azon vonatkozásainál fogva tartozhatik, amelyeknél fogva az a népszaporodással természetes összefüggésben áll. Vagyis abból a szempontból, hogy népszaporodásunk irányában a telepítéstől várhatunk-e egyáltalán valamit? És ha igen, mit várhatunk: jót-e vagy rosszat?

A telepítést mint olyat, önmagában véve olyan egyetemes panacea gyanánt oda állítani, amely minden népesedéstani bajnak föltétlen gyógyszere lenne, nagy és veszedelmet rejtő tévedés. A telepítés népesedéstani hatása tekintetében minden attól függ, hogy ez a telepítés a gyakorlatban minő elvek szerint lesz végrehajtva.

Telepítést lehet úgy végrehajtani, hogy azzal kedvező népszaporodást idézünk elő. De lehet úgy is, hogy egyenesen egykét tenyésztünk vele. Ezen a ponton tehát igen nagy elővigyázatosságra és az egyszer helyesnek felismert elvi szempontok kérlelhetetlenül következetes gyakorlati érvényesítésére van szükség.

Mielőtt ezekre közelebbről is rátérnék, foglalkoznom kell előbb röviden a nagybirtok feldarabolásának kérdésével. Természetesen szintén kizárólag népesedéstani szempontból.

Ameddig a nagybirtokon folytatott gazdálkodás, régi magyar hagyományainkhoz hű marad, nevezetesen amíg nem amerikai módra gépesített üzemmel, hanem a

mezőgazdasági munkások tömegeinek foglalkoztatásával dolgozik, addig ez a birtoktípus népszaporodásunk szempontjából megbízható ősforrásnak tekintendő. Ebből a szempontból ugyanis nem annak van jelentősége vagy fontossága, hogy egy bizonyos földterület hány tulajdonos kezén oszlik meg, vagy hogy mennyi esik abból az egyik vagy a másik tulajdonosra, hanem kizárólag annak, hogy mekkora az a népesség, melyet a maga létért való küzdelmével ez a földterület jelenlegi alakjában magához kapcsolni tud és hogy ez a népesség szaporaság szempontjából minő magatartást tanúsít, minő eredményeket mutat fel?

Ez a kérdés. Népesedéstani szempontból azonban ez lényeges kérdés. Mert ha akár a létért való küzdelmével a nagybirtokhoz kötött népesség mennyisége aránytalanul csekély, akár pedig ennek a népességnek a szaporasága, a más életviszonyok között élők magatartásával összehasonlítva kedvezőtlen, a népszaporodásra a nagybirtok hatása csak hátrányos lehet.

A természetes népszaporodásnak a nagybirtok hatáskörére vonatkoztatott arányszáma ugyanis, melyet a dolog természete szerint nem a nagybirtokon letelepedett, hanem azon egyének magatartása szolgáltat, akiknek munkateljesítményét a nagybirtok saját üzeme érdekében rendszeresen igénybeveszi, feltétlenül alacsony kell hogy legyen úgy abban az esetben, ha a létért való küzdelmükkel a nagybirtokhoz csatolt munkavállalók mennyisége túlkeves; mint abban a másik esetben, ha a nagybirtokból élő népesség mennyisége kielégítő ugyan, de annak a szaporaság tekintetében tanúsított magatartása kedvezőtlen. Ha ellenben a létérdekével a nagybirtokhoz kapcsolódó munkavállaló népesség mennyisége kielégítő és ezt a népességet más foglalkozásbeliekhez viszonyítva nem átmenetileg és szórványosan, de tartósan és mindenütt kellő szaporaság is jellemzi, akkor a nagybirtok természetes népszaporodásunk szempontjából előnyös és

fenntartandó birtoktípus. Mert a keresetével hozzákapcsolt népességnek a szaporaság tekintetében tartósan tanúsított kedvező magatartása azt mutatja, hogy ezekre nézve a nagybirtok olyan környezetgazdasági rendnek a kiegészítő tartozéka, amelyben az egyén létért való küzdelme szükségképen a több gyermek támogatását keresi. Vagyis azt, hogy az a viszony, mely az ő környezetgazdasági rendjük keretén belül, köztük és a nagybirtok között fennáll, a létért való küzdelmet a keresőtársaknak nem kisebb, hanem nagyobb száma segélyével könnyíti és oldja meg.

Azok a tömegek, amelyek az életháztartásukhoz szükséges keresetet nagybirtokon teremtik elő, természetesen semmiben se különböznek azoktól, amelyek ezt a keresetüket idegen tulajdonban lévő közép vagy kisbirtokon szerzik meg. A nagybirtoknak a kedvező népszaporodásra kifejtett nagyobb hatása ennél fogva kizárólag abból ered, hogy ez a birtoktípus – intenzív, de nem gépesített üzemre beállított gazdálkodás mellett – a munkavállalóknak sokkal nagyobb tömegeit rántja magához és tartja lekötve, mint a kisebbek.

A népszaporodásra gyakorolt hatás vizsgálata terén teljesen téves vizsgálódási szempontra vall annak a kutatása, hogy *hány ember él állandóan* magán a nagybirtokon? Mert a nagybirtok hatása nem az állandóan rajta élők aránylag kicsiny körében érvényesül, hanem azon a rendszeresen áradó gazdasági hatóerőn keresztül, mely belőle munkaigénylés formájában, sokszor a birtok határain messze túlfekvő területekre sugárzik ki.

Ha valaki egy vízlevezetőcsatorna gazdasági hatását akarván felbecsülni, annak értékét csak a szemmel látható ármentesítő teljesítményekben állapítaná meg, az bizonyára alapvető tévedésnek esnék áldozatul. Mert a csatorna teljesítményeinek ez a korlátozása és egyoldalú megítélése figyelmen kívül hagyná az a tetemes távolságban kifejtett másik hatást, amelynél fogva az a vele

látszólag összefüggésben sem álló területek talajvizét le szállítja és így a talaj agrógeológiai minémiségére gyakorolt befolyása útján közvetve egész vidékek flóráját is megváltoztatja.

Ezekhez a távolbaható teljesítményekhez hasonlítható a nagybirtok gazdasági természetű népesedéstani hatásfoka is. Mert a nagybirtok akkor, amikor nagymérvű munkaigénylése formájában a munkakeresők tömegeit nemcsak a közeli, de sokszor a távol fekvő vidékekről is felszívja, a saját területén kívül letelepült és gyakran egészen messze lakó munkavállalók tömegeit is foglalkoztatja és mindezeknek a létért való küzdelmét döntőleg befolyásolja. Nem az keresendő tehát, hogy hány ember él magán a nagybirtokon, hanem az, hogy a munkaadó és a munkavállaló közötti jogviszony változtaiban hány embert foglalkoztat a nagybirtok rendszeresen a mezőgazdasággal kapcsolatos munka területén?

Ezen okoknál fogva ugyancsak egészen téves vizsgálódási szempontra vall annak a kutatása is, vajjon a nagybirtok *népsűrűség* szempontjából a kis- és nagyközségekkel vagy a városokkal szembeállítva minő ranghelyre kerül? Mert abban, hogy a nagybirtok kedvező népszaporodást fejleszt és népsűrűség szempontjából mégis a legkritikábban lakott területek közé tartozik, ellenmondás azért nincsen, mert a nagybirtok a maga szaporaságot fejlesztő hatását igen nagy részben nem az állandóan rajta lakó, hanem éppen a határain kívül fekvő *községekben* letelepedett munkavállalók tömegein keresztül fejt ki.

Tárgyilagos eljárás mellett nem azt kell tehát a nagybirtok hátrányára felróni, hogy a legkritikábban lakott területek közé tartozik, ami par excellence népszaporító jellegén különben sem változtat, hanem azt a jó hatást kell a javára betudni, mely a nagybirtokra támaszkodó munkakeresőkön keresztül részben a nagybirtok, *részben az ezek által lakott községek* természetes

népszaporodásának kedvezőbb alakulásában nyilvánul meg.

Népszaporodásunk szempontjából éppen semmi tárgyi értéket és jelentőséget nem tulajdoníthatok annak a másik megállapításnak sem, amellyel a nagybirtok irányából észlelhető elvándorlást illetőleg, abban a formulázásban találkoztam, hogy a nagybirtok kedvező népszaporodást idéz ugyan elő, de nem tudja azt megtartani. Hazánk kedvező népszaporodása szempontjából ugyanis vajmi kevés jelentősége van annak, hogy azok az élethullámok, melyek a nagybirtokról indulnak ki, merre hömpölyögnek és az ország határain belül hol állapodnak meg. Ebből a szempontból felfogásom szerint jelentősége egyedül csak annak van, hogy ezek a hullámok a nagybirtokon egyre újra támadnak. Hogy tehát ennek a forrásnak a gazdagsága kiapadhatatlan.

Én semmi kifogásolhatót vagy a nagybirtok terhére írandó defektust népszaporodásunk érdekei szempontjából felfedezni nem tudok abban, hogy a nagybirtok ezeket a hullámokat az ország gyűjtömedencéjének adja át. Mert végeredményében ez a birtoktípus így sem gyarapítja semmivel se kisebb mértékben az ország népességét, mintha ezek a hullámok – ami egyébként lehetetlen is – magán a nagybirtokon maradnának meg.

Ha már most azt keressük, hogy mi teszi a nagybirtokot népszaporodásunknak ilyen állandó, erős forrásává, akkor ennek az okát abban találhatjuk meg, hogy a dolog természete szerint a nagybirtok alkalmazza a legtöbb mezőgazdasági cselédet és foglalkoztatja a legtöbb mezőgazdasági munkást.

Amint ugyanis azt az előzőleg már közölt statisztikai adatok igazolják, éppen a mezőgazdasági cselédek és mezőgazdasági munkások társadalmi rétegében mutatja a szaporaság a legmagasabb arányszámokat és egyúttal a legnagyobb állandóságot. A földnélüli mezőgazdasági munkások kategóriájában 3,44, a földnélküli mezőgaz-

dasági cselédekében pedig 4,24 az *élőgyermek*ek arányszáma. A 10 holdon aluli földbirtokkal bíró *mezőgazdasági munkásoknál* az összes birtokkategóriákon keresztül az *élőgyermek*ek száma mindenütt több 3-nál, közülük a földnélkülieket és az összes földtulajdonosokat összevéve pedig a mezőgazdasági munkásoknál az *élőgyermek*ek átlagos arányszáma 3,40.

Ez az arányszám a *mezőgazdasági cselédeknél* még magasabb, amennyiben ugyanezen birtokkategóriákon keresztül az *élőgyermek*ek arányszáma mindenütt magasabb a 4-nél; a földnélküli és földtulajdonos cselédek összesítéséből előálló átlagos arányszám pedig 4,23. Mint-hogy ez a két foglalkozási ágazat szolgáltatja a nagybirtokon foglalkoztatott népesség tömegeinek túlnyomó részét, ennek szükségképeni következménye az, hogy a nagybirtokon a természetes népszaporodás igen kedvező.

Mindezen okoknál fogva meg kell állapítani, hogy a nagybirtok mindaddig, amíg gazdálkodása mód-szerében a régi magyar hagyományokhoz tartja magát, a magyar faj számbeli gyarapodásának egyik legmegbízhatóbb és legerőteljesebb forrása és ezért annak fennmaradása és fenntartása *természetes népszaporodásunk fejlesztése szempontjából* magyar nemzeti érdek.

Áttérve már most ezek után magára a telepítés kérdésére, általánosságban annyit máris le kell szögez-nem, hogy mivel ezzel kapcsolatban nálunk nem gazdátlan területek benépesítéséről, hanem ma még egykézen lévő gazdaságilag művelt birtoktesteknek több apróbb birtokra való felosztásáról van szó; vagyis a telepítés művelete, a nagyobb birtokkategóriáknak kisebb birtoktestek rendszerével való felcserélését célozza: ez a művelet olyan birtoktípusoknak a megszüntetését jelenti, amelyek eddig általában természetes népszaporodásunknak legerőteljesebb forrásai voltak.

Mindig kizárólag csak a népszaporodás érdekei szempontjából tekintve a kérdést, a telepítésnek ez a fel-

darabolásban kifejezésre jutó folyománya már magábanvéve is óvatosságra int annyiban, amennyiben a népszaporodás szempontjából kitűnően bevált birtoktípusok helyébe olyan típusok beállítását vonja maga után, amelyek ugyanebből a szempontból a tapasztalat tanúsága szerint nagyon is különböző, igen gyakran azonban egyenesen a legellentétebb végletekbe csapó hatásokat váltanak ki. Szóval helyénvaló az óvatosság itt is, mint minden olyan esetben, amikor egy már ismert és kipróbált tényezőnek még bizonytalanul való felcseréléséről van a szó.

Ezzel azonban nem azt akarom mondani, hogy ne telepítsünk. Ha más szempontokból szükség van a telepítésre, ám telepítsünk. De ha a telepítéssel népszaporodást és nem népsorvadást akarunk előidézni, akkor telepítsünk azoknak a tanulságoknak a szem előtt tartásával és gyakorlati értékesítésével, amelyek az előadott törvényszerűségekből logikusan következnek. Mert amint már előbb is mondtam, telepíthetünk olyképen is, hogy ezzel népszaporodást idézünk elő, de végrehajthatjuk ezt a műveletet úgy is, hogy vele egyenesen egykét telepítünk.

Amikor ezeknek a tanulságoknak a tárgyalására in concreto is rátérek, elsősorban utalnom kell arra a demológiai hatásra, melyet a *televényföldben formát öltő tőke* vagy a szaporaság elfojtása irányában kifejt.

Ebből az következik, hogy *televény- vagy masszával dúsan termő földön tulajdonjoggal telepíteni*, egykeveszély nélkül, csak 10 holdon aluli egységekre vagy pedig bérlet formájában lehet. A céltudatos eljárás azt követelné, hogy az ilyen területeken felszabaduló birtokokra az állam biztosítson magának elővételi jogot, vegye azokat tulajdonba és értékesítse hosszabb időre szóló bérbeadás útján. Az ilyen területeken földet általában rajta kívül 200 holdon aluli kiterjedésben magántulajdonul senki se szerezhesen.

Ez az egyetlen mód arra, hogy úgy, mint valamikor

a jobbagyság idejében, az egykés vidékek ismét kedvező népszaporodás színhelyévé váljanak. Mert ezeken a vidékeken csak ezen a módon tudjuk a környezetgazdasági rendet úgy megszerkeszteni, hogy abból a természetnek az egyéni tulajdonon keresztül ható kielégítő kényeztetése kiesvén, az ennek következtében felfokozódó létért való küzdelem a saját megkönnyebbülését ne a fogyasztótársak ellen való védekezésben, hanem a keresőtársak számának a szaporításában legyen kénytelen keresni.

Az ilyen területen tehát a telepítésnek azt a módját, mely a földet teljes megélhetést nyújtó birtoktestek formájában tulajdonul juttatja, teljesen ki kell zárni és vagy az imént említett nagyobb birtoktestek kialakításával, vagy az állami tulajdonba vett földeknek kisbérletek útján való hasznosításával kell a telepítést végrehajtani. A nagyobb birtoktestek kialakítása tudniillik nagyszámú szegődmenyes cseléd és mezőgazdasági munkás alkalmazását tévén szükségessé, az egyke veszélyét ezekről a területekről teljesen kirekeszti. Az apró bérletek típusa pedig a bérlőt a földtulajdon hiánya folytán feltétlenül a keresőtársak igénybevételére szorítja; valamint erre szorítja a 10 holdnál kisebb birtoktesteknek tulajdonul való juttatása is.

A telepítést földtulajdon juttatásával *csak a homok, a homokos vályog és könnyű vályog* talajokon vagy a bár ennél kötöttebb, de más oknál fogva *kevésbé jóminőségű* egyéb talajjal bíró területeken lehet kedvező népszaporodás fejlesztésével keresztülvinni.

Amint ugyanis azt a Talaj-ról szóló fejezetben kimutattam, ezek a talajok azok, amelyek mindenütt kedvező népszaporodást fejlesztenek. Ezeken a területeken érvényesül a természetnek az a relatív mostohasága, mely a létért való küzdelmet fokozza és állandóan ébrentartja. Ami amint láttuk, következmény gyanánt a kedvező népszaporodás demológiai jelenségét vonja maga után. Ezeken a talajokon a környezetgazdasági rend a mi jogren-

düнкön és civilizációnkon belül is olyan irányban fejti ki a maga kényszerhatását, amelyben az egyén létért való küzdelme csak a több gyermek segélyével érhet sikert és találhat megkönnyebbülést.

A földtulajdonnal való telepítést tehát az ezen ismérvek szerint kiválogatott vidékekre kell irányítani és korlátozni. Ezeken a területeken se ajánlanám azonban a paraszt-latifundiumok típusának a rendszeresítését; mert ha a természet kényeztető ereje helyébe a birtok nagyobb terjedelmében kifejezésre jutó tőkevagyon kényeztető erejét tesszük, ez egy bizonyos határon túl kiegyensúlyozólag hathat; akkor pedig jelentkezni fog a fogyasztótársaktól tartózkodó tőke elmaradhatatlan hatása.

Annak, hogy a telepítésre felhasználandó területek az ország keleti vagy nyugati részén fekszenek-e, népszaporodásunk kedvező befolyásolása szempontjából semmi jelentősége nincs. E tekintetben kétségbevonhatatlan bizonyító erővel bírnak az ország nyugati vármegyéiben fekvő községek talajviszonyaira és szaporaságára vonatkozólag végrehajtott kutatásaim. Telepíteni tehát *a többi mérvadó szempont figyelembevételénél* az ország keleti és nyugati részein egyenlő kilátásokkal lehet.

Döntő fontossága természetes népszaporodásunk érdeke szempontjából annak van, hogy *a telepítés által megteremtendő környezetgazdasági rend a telepesektől kemény és szívós létért való küzdelmet követeljen meg.*

Amint az előzőkből tudjuk, ennek az ellenkezője a leghatékonyabban a természetnek a dúsan termő talajban adva levő kedvezése folytán következhetik be. De bekövetkezhetik többé vagy kevésbé az állami gondoskodás azon messzemenő kényeztetése folytán is, amely a telepesekkel szemben alkalmazott túlzásba menő gyámkodás formájában érvényesülhet és amelynek azt az energia-fonnyasztó hatását, hogy a létért való küzdelemben álló egyén vállairól a küzdelemnek egy jó részét leveszi, már a civilizációról szóló fejezet világította meg.

Természetes népszaporodásunk érdeke tehát azt követeli, hogy a telepítéssel ne teremtsünk Eldorádókat, amelyekben a természet vagy az állam, vagy e két tényező mindegyikének egymással versenyre kelő kényeztető kedvezése folytán a könnyűszerrel való boldogulás úgyszólván magától előáll; hanem teremtsünk olyan küzdelemfejlesztő egészséges életkereteket, amelyek között a küzdelemre termett ember biztosan ugyan, de csak a saját verejtékes munkájával és kitartó erőfeszítéseivel boldogulhat !

Eltételezve már most a telepítés útján megteremtendő új életkeretek megfelelő módon való kialakításának aránylag kicsiny területekre és tömegekre szorító problémájától, nyilatkoznom kell még főként arra nézve, hogy a kedvező népszaporodást általában akadályozó okok elhárítása érdekében, az e téren uralkodó törvényszerűségek szem előtt tartásával minő eszközök alkalmazásba vétele mutatkozik nálunk célravezetőnek.

E tekintetben elsősorban ama közömbösítő hatás ellensúlyozásának, illetőleg korlátozásának indokoltságára kell rámutatnom, amelyet a vidéki lakosságnak a városokba és főként a nagyvárosokba irányuló bevándorlása tesz szükségessé. Minthogy ezzel a jelenséggel a Civilizációról szóló fejezetben már részletesebben foglalkoztam, ezúttal csak azt kívánom hangsúlyozni, hogy bár ennek a mozgalomnak a teljes elfojtására egyéb okoknál fogva még csak gondolni sem lehet, annak bizonyos fokú mérséklése a természetes népszaporodás érdeke szempontjából mégis indokolt lenne.

Alkalmas lehet erre minden olyan közigazgatási rendszabály, mely a városok területén való végleges megtelepedést bizonyos szolgáltatások előfeltételéhez kötven, az e téren fennálló jelenlegi szabadságot szűkebb térre szorítani képes. Az ilyen intézkedés a sokszor minden komoly szükség nélkül nekilendülő helyváltoztatás csökkentése mellett egyúttal abban az irányban is kedvező

hatást fejthetne ki, hogy a városba tóduló tömegeket bizonyos szelektálásnak vetvén alá, ott a nemkívánatos elemek térfoglalását és elszaporodását megnehezítené.

Ami már most a természetes népszaporodás országos eredményére nagyobb befolyással bíró tényezők hatását illeti, e tekintetben legelsősorban *a közegészségügyi viszonyok* mikénti alakulásának kell elhatározó szerepet tulajdonítanom.

Ha az ország népének jelenleg adva lévő környezetgazdasági rendje továbbra is változatlanul az eddigi marad, akkor természetes népszaporodásunk tekintetében jelentős eltolódások nem igen állhatnak elő. Ha ellenben ez a környezetgazdasági rend lényeges, különösen pedig olyan pontján szenved változást, amelynek – ha csak közvetve is – gazdasági visszahatása van, akkor eme hatás irányához és terjedelméhez képest a népszaporodás terén megfelelő változásra kell elkészülve lennünk. Nevezetesen ha a környezetgazdasági rend változása a létért való küzdelmet fokozza, akkor a természetes népszaporodás növekedni fog; ha ellenben enyhíti, akkor fogy.

A közegészségügy fejlettebb vagy fejletlenebb állapota az egyén környezetgazdasági rendjének egyik ilyen leglényegesebb alkotó eleme. Mert a közegészségi állapotok, a halálozás mérvének befolyásolásán keresztül, a család gazdaságilag legcélszerűbb terjedelmének kialakulásába a legközvetlenebbül avatkoznak bele.

A közegészségi viszonyoknak minden olyan javulása, mely a halálozás, különösen pedig a gyermekhalandóság mérvét szűkebb térre szorítja, a születési arányszámot és magát a természetes népszaporodást is szükségképen csökkenti. Csökkenti, amint azt az előzőkből láttuk, azért, mert a halálozás gyérülése folytán kimaradnak azok a veszteségek, amelyeknek pótlásáról különben a fajfenntartás érdekében az élethullámok bőségebb árasztása útján ott, ahol erre szükség van, maga a természet gondoskodik.

Ha ugyanis a közegészségügyi állapotok javulása, az ivadékok pusztulását előidéző halálokok kiküszöbölése útján, az egymással szembenálló természeti erők egyensúlyozó szerepét fölöslegessé teszi és a természetnek a fajfenntartás irányában ható erőkifejtése mégis változatlan erővel érvényesül, akkor szükségképen annak a relatív túlszorodásnak kell bekövetkeznie, amelyet hátrányos gazdasági visszahatása miatt az önfenntartás ösztöne, a létért való küzdelem megkönnyítésére törő tendenciájánál fogva meg nem tűr. Ezen oknál fogva a megszületett gyermek életbenmaradásának a közegészségügyi viszonyok tökéletesedése folytán előálló megjavult esélye és nagyobb biztossága szükségképen a házasságok termékenységének csökkentése irányában hat. Ennek a folyamatnak törvényszerűségét a civilizáció magasabb vagy alacsonyabb fokán élő népek szaporodására vonatkozó adataival a statisztika már igazolta.

A környezetgazdasági rend többi alkotó elemeinek változatlan fenntartása mellett nem lehet tehát egyszerre közegészségügyet is javítani, meg kedvező népszaporodást is fenntartani vagy pláne fejleszteni. Mert a környezetgazdasági rendnek egyébként változatlan fenntartása esetén, a közegészségügyi viszonyok megjavítása, a gyermekhalandóság csökkentése folytán elmaradó veszteségek természetes utánpótlását fölöslegessé tévén, szükségképen a születések számának az apadását és ezen az úton magának a természetes népszaporodásnak is a csökkenését vonja maga után. Ha tehát valaki netán abban a hitben élne, hogy a közegészségügyi viszonyok megjavítása vagy tüzetesebben a gyermekhalandóság visszaszorítása a nemzet számbeli gyarodását idézi elő, az nagy tévedésben van és amennyiben kellő hatáskörrel bírván, ebbeli hiedelmének gyakorlati keresztülvitelét is megkísérli, a célbavett eredményeknek pont az ellenkezőjéből fog meggyőződni afelől, hogy jóhiszeműen ugyan, de végzetesen tévedett,

mert a népszaporodást ahelyett, hogy kedvezőbbé tette volna, egyenesen visszavetette.

A közegészségügyi viszonyok megjavításának a természetes népszaporodás visszafejlesztésére kifejtett hatását ellensúlyozni, csakis a környezetgazdasági rend adva levő összetételének olyan megváltoztatása útján lehet, amely azt sokoldalúbbá teszi és a kereseti lehetőségek többféle síkját kínálván az embernek, a létért való küzdelem fokozottabb kiélézése irányában hat. Amely tehát az embert, létért való küzdelmének e lehetőségek kihasználása útján való megkönnyítése érdekében, ennek a több-rétű keresetnek csakis a keresőtársak nagyobb száma útján elérhető előteremtésére ösztönzi.

Olyan, egy egész nemzet életét átfogó egyetemes intézkedés, mely *Deus ex machina* módjára a boldogulás feltételeit az összes életviszonyok területén egycsapásra lenne képes megváltoztatni, a normális evolúció keretei között el nem képzelhető. A környezetgazdasági rend összetételének ilyen lényeges átalakítása ennél fogva csak hosszabb idő alatt megvalósuló lassú folyamatnak lehet az eredménye.

Viszont azonban a közegészségügyi viszonyok megjavítása sem történhetik meg máról holnapra. Az e tekintetben új szabályokat megállapító törvényhozási intézkedésnek a gyakorlati életbe való átvitele szintén csak hosszú idő múltán válhat valóra. Az ily törvény által az eszményi állapotok felé terelni óhajtott fejlődés is csak igen lassan, lépésről lépésre haladhat előre; mert a létező állapotok hirtelen és gyökeres átalakításának lehetetlensége leküzdhetetlen akadályokat támaszt az útjába. A múlt század hetvenes éveiben meghozott magyar közegészségügyi törvénynek még ma is vannak olyan rendelkezései, amelyek – bár azóta hatvan esztendő telt el – az életbe átültethetők még mindig nem voltak. Egycsapásra tehát a közegészségügyi viszonyokat se lehet átalakítani.

Mivel ilyenformán a közállapotok megreformálása

mind a két irányban hosszabb időt igényel, megvan a mód arra, hogy mire a közegészségügyi viszonyok fokozatos javulásának csökkentő hatása a népszaporodás tereén kibontakozhatik, akkorra a maguk hatását a környezetgazdasági rend legáltalánosabb típusának megváltoztatása érdekében szükséges intézkedések is kifejthessék.

Ehhez azonban természetesen az kell, hogy amikor a közegészségügyi viszonyok megjavítását célzó intézkedéseket folyamatba tesszük, ugyanakkor mezőgazdasági népességünk egész kiterjedésében megtörténjenek azok a beavatkozások is, amelyek ennek a mi népszaporodásunk szempontjából számbeli túlsúlyánál fogva legmértőbb néprétegnek eddigi környezetgazdasági rendjén a létért való küzdelem ritmusának élénkítése irányában változtatni vannak hivatva. Sőt ezeknek az utóbbi beavatkozásoknak gyorsabb ütemben és áthatóbb erővel való keresztülvitelére kell a súlyt fektetni azért, hogy mire a közegészségi viszonyok javítása a maga kimaradhatatlan csökkentő hatását kifejteni megkezdí, a környezetgazdasági rend átalakulása ha befejezve még nem is, de már az egész vonalon legalább is folyamatban legyen.

A létért való küzdelemben álló egyén mai környezetgazdasági rendjének ilyen irányú átalakítására csak az olyan beavatkozás lehet alkalmas, amely a létért való küzdelemnek általa megteremtett új lehetőségei között a gyermeknek kedvező gazdasági jelentőséget adni, a gyermek gazdasági értékének gyakorlati felismerését felkényszeríteni és az apai hatalomnak alávetett legjutányosabb keresőtársak nagyobb számának gazdasági előnyét nyilvánvalóvá tenni képes. Ezt a célt pedig csakis a jelenlegi környezetgazdasági rend energiazsongító egyoldalúságának megszüntetése útján érhetjük el.

Földmívelő népességünk környezetgazdasági rendje lényeges alkatelemeinél fogva ma olyan természetű, hogy az a létért való küzdelem problémájának megoldására az egyénnek jóformán csak egy lehetőséget enged: az egy-

mást felváltó nemzedékek által örökül hagyott hagyományos életformák közé való kénytelen beilleszkedést.

A korszerű fejlődésnek és haladásnak az az egész áramlása, melyet az életmegoldások új lehetőségeit kínáló és megteremtő modern kultúra hoz létre, olyan hatástalanul halad el földművelőnépünk tömegeinek zárt világa előtt, mint a parton álló szemlélődő mellett a rohanó folyam. Tovatűnő benyomásoknál egyebet nem igen hagy vissza maga után nála. Lelkivilágába átalakítólag behatolni nem tud. Ismeretkörét nem igen gyarapítja. Lelki működéseit nem termékenyíti meg. Új megoldásokra vezető gondolatfolyamatokat nem indít meg benne. És az életküzdelem újszerű eszközeit nem adja kezére.

Népünknek ez a rendkívül értelmes tömege a modern kultúra áramköréből úgyszólván teljesen ki van kapcsolva. A korszerű ismeretek hiányában bizalmatlanul zárkózik el a boldogulás minden új módozatának alkalmazásba vétele elől; és miközben életproblémájának megoldása terén ugyanezen okból görcsösen ragaszkodik az atavisztikus eszmekörökhöz, a korszellem önbizalmat keltő és versenyfejlesztő hatáskörén saját kárára kívül marad.

Ebből áll az a végzetes egyoldalúság, amely a mi földművelőnépünk környezetgazdasági rendjének, sajnos, egyik legjellegzetesebb vonása és legsorsdöntőbb alkotó eleme.

Ennek a kiküszöbölése idézné elő e rendkívül értékes néprétegnél a környezetgazdasági rend jelenlegi összetételének azt a gyökeres megváltozását, amely az ő létért való küzdelmét lehetőségekben gazdagabbá, megélhetést nyújtó foglalkozásokban többrétűvé, keresetben sokoldalúbbá tehetné, őt magát pedig a vállalkozás kedvének és bátorságának fölszítása mellett, korának műveltsége segítségével, adva levő életkeretei között is, sok ma parlagon heverő lehetőség kihasználására és értékesítésére képesíthetné.

A környezetgazdasági rend jelenlegi összetételének ilyirányú megváltoztatása, elsősorban magának ennek a néprétegnek lenne elsőrendű érdeke. Mert neki magának érdeke az, hogy megfelelő felkészültség hiányában ezidő szerint jórészt meddőségre kárhozott nagy képességei, a boldogulás feltételeihez tartozó modern ismeretek segítségével versenyképesekké váljanak. Hogy mihamarabb birtokába jusson annak a behozhatatlan helyzeti előnynek, melyet a boldogulásért folytatott mai kielezett világverseny területén csak a nagyobb műveltség adhat meg.

Ebben a vonatkozásban természetesen távolról sem az olyan ismeretek jöhetnek számba, amelyek szintén a kor műveltségéhez tartoznak ugyan, amelyeknek azonban földművelőnépünk a gyakorlati életben semmi hasznát nem vehetné és amelyeket megfelelő előképzettség nélkül eredményesen és haszonnal átömlesztetni nem is lehetne. Hanem igenis azok a részben általános, részben szakmabeli ismeretek, amelyeknek felhasználásával többet, többfélét és minőségileg különbet tudna előállítani; a piac követelményeihez jobban tudna alkalmazkodni; főként pedig adott életkeretei között magának mellékfoglalkozásként olyan új jövedelemforrásokat fakaszthatna, amelyek eddigi egyoldalú beállítottsága mellett egészen kihasználatlanul maradnak, holott a létért való küzdelem sikere szempontjából jelentős szerepet lennének képesek betölteni.

Népünk javára, a boldogulás új lehetőségeinek ezt a szélesebb skáláját, csak a *népoktatás* és a *népművelés* olyan mélyebbre hatoló kezelése biztosíthatja, mely azt az eddiginél *sokkal melegebb* gondozásban részesíti; és ennek a feladatnak *alapvető fontosságát annak valódi nemzeti horderejéhez mérve, a közérdekű állami feladatok rangsorában az eddiginél sokkal előkelőbb helyhez juttatja.*

Nem lehet itt feladatomban azoknak a különféle módozatoknak a részletezése, amelyeknek céltudatos és követ-

kezetes keresztülvitele alkalmas lehetne arra, hogy mezőgazdasági népességünk ismeretkörének gyarapítása segítségével, foglalkozásának eddigi egyoldalúságát megtörje és erőfeszítéseinek új vállalkozások területére utakat egyenlessen.

Általánosságban mégis arra kívánok rámutatni, hogy többé-kevésbé sablonossá vált népművelésünket és népoktatásunkat olyan új irányzatok bevezetésével kellene felfrissíteni és a mai kor gyakorlati követelményeihez közelebb hozni, amelyek például bizonyos ipari foglalkozásoknak népünk körében való meghonosodását tennék lehetővé. Értékes szolgálatokat ezen a téren elsősorban a háziiparnak kiváltképpen azok a válfajai tehetnének, amelyeknek alapanyagát a mezőgazdasági termelésből előállított nyersanyagok szolgáltatják.

Sokat tehetne ebben az irányban azoknak az idegen népeknél bevált háziipari foglalkozásoknak a meghonosítása, melyeknek előfeltételei nálunk is adva vannak. A mezőgazdaság terén emellett a tömegtermelés helyett, a minőségi termelés bevezetése nyújt kilátásokat. Amint kedvező kilátásokkal kecsegtetett ebben az irányban nálunk egy, a bürokrata felfogáson hajótörést szenvedett kezdeményezés, mely a földreform végrehajtása nyomán előállott és másként alig is értékesíthető egészen törpebirtoktesteket szövetkezetbe tömörítve, ezeken közvetlen ellenőrzés és irányítás mellett, vetőmagvak kertészeti termelését indította meg. De talán az se ütköznék leküzdhetetlen nehézségbe, hogy mint a japánoknál, bizonyos ipari termékeknek otthon, a családtagok rendszeres foglalkoztatásával való tömeges előállításába a köznép bevonassék.

Általában kedvező hatást várhatnánk népszaporodásunk szempontjából minden olyan beavatkozástól vagy újítástól, mely népünket új foglalkozások ösvényére vezetheti el és rendelkezésre álló idejének és képességeinek új munkanemek útján való gyümölcsöző kihasználására

tanítaná meg. Szóval minden olyan irányítástól, amely az eddigi tespedő egyhangúság helyébe változatosabb versenyt támaszt a boldogulásért és a szülők létért való küzdelmének kiélezése útján ezt a küzdelmet és a velejáró energiakifejtést fokozza.

Minden ilyen üdvös átalakulást előidéző egészséges folyamatnak a kiindulópontja csak népművelésünknek a modern élet követelményeihez alkalmazkodó átállítása lehet. *Ezen a ponton kell tehát mezőgazdasági népességünk jelenlegi környezetgazdasági rendjének végzetes egyhangúságát kikezdeni.*

Ha ebben az irányban földművelőnépünk alapos ki-művelése és képesítése érdekében a szükséges intézkedések megtörténnek és ezek nyomán a magyar fajnak ez az értékes és tekintélyes része tényleg abba a helyzetbe kerül, hogy a haladó kor műveltségéből meríthető ismeretek segélyével egyfelől eddigi erőkifejtéseit gyümölcsözőbbé tehesse, másfelől magának új kereseti lehetőségeket teremthessen, akkor ezzel egyszerre kettőscélnek az útjait egyengetjük.

Mind a kettő valóban elsőrendű nemzeti cél.

Az egyik az, hogy a világ népeinek boldogulásukért folytatott küzdelmében a saját népünket hozzájuttathatjuk ahhoz a versenyképességhez, amelynek birtokában kiváló tulajdonságainál fogva helyét minden más néppel szemben győztesen állhatja meg.

A másik pedig az, hogy mivel az ismeretek sokasodása szükségképen a foglalkozások differenciálódására vezet, ez pedig a létért való küzdelem új területeinek kialakulását, az életmegoldásoknak egészen új lehetőségeit teremti meg és így végeredményében az eddigi egyhangú élet tespedő folyamata helyébe, a változatokban gazdagabb létért való küzdelemnek azt az elevenebb ritmusát honosítja meg, mely az embert okvetlenül keresőtársak igénybevételére szorítja: a nemzet fennmaradá-

sának és számbeli gyarapodásának minden másnál előbbrevaló célját is szolgáljuk.

A művelődés termékenyítő forrásainak népünk telephelyeire való gondos és sürgős odavezetése mellett, a kettős nemzeti cél szempontjából, az államra még annak a további kötelességnek sikeres megoldása vár, hogy anélkül, hogy e téren *a kelleténél messzebbmenő beavatkozások terére tévedne*, a termelvények értékesítésének lehetővé tétele érdekében a szükséges szervező munkát megkönnyítse, s eképen a nagyobb műveltség hatása alatt meginduló termelés gyümölcsöző voltát biztosítva, a létért való küzdelem nekilendülő új erőfeszítéseit, azok hasznosító eredményeivel a nemzet küzdelemben álló tagjai előtt gazdaságilag igazolja.

A nemzet számbeli gyarapodása szempontjából legfontosabb néprétegre vonatkozó eme fejtegetéseimmel az elvi alapokból levonandó gyakorlati következtetéseknek végét szakítom.

Teszem, ezt egyfelől azért, mert annak az erkölcsi kötelességemnek, hogy az általam kifejtett elvi álláspontot, gyakorlati problémák szempontjából is, bírálhatóvá tegyem, eleget tettem akkor, amikor ezt az elvi álláspontot a legjelentékenyebb gyakorlati esettel hoztam kapcsolatba.

És mert másfelől a többi foglalkozási ágbeliekre vonatkozó következtetések taglalása, az előadott elvek szempontjából e foglalkozások környezetgazdasági rendjének tüzetesebb elemzését tenné szükségessé, ami már a részletkérdések területére tartozván, ennek a munkának tulajdonképeni tárgykörén természeténél fogva kívül esik.

Kétségtelen azonban, hogy bárhol is csak az egyes foglalkozásbeliek környezetgazdasági rendjének speciális követelményeihez igazodó gyakorlati beavatkozások változhatnak: az elvi alapok, amelyekből az egyke ellensúlyozására, illetőleg kiküszöbölésére szolgáló intézkedéseknek

kiindulniuk kell, a kérdés egész területén változatlanul ugyanazok.

Töretlen utakon jártam!

Helyes-e az eredmény, melyre kutatásaim elvezettek, vagy téves, majd eldönti az a tárgyilagos bíráló, melynek anyagát a nyomdokaimon meginduló kutatók munkája fogja előteremteni.

Én magam azonban a tollat mindenesetre azzal a nyugodt lelkiismerettel teszem le, hogy az, az igazság keresésében, elejétől végig, az elfogulatlan tárgyilagosságra való törekvés szolgálatában állott.

TARTALOM.

	Lap
I. Bevezetés	7
II. A természeti háttér	12
III. A felekezet és a faj	27
IV. A szülő és a gyermek	37
V. A törvény	61
VI. A talaj	98
VII. A munka és a tőke.....	139
VIII. A civilizáció	158
IX. Gyakorlati irányelvek.....	166